

NOBEL 1981

Elias Canetti

cem yayınevi

Marakeş'te Sesler

THE NEW YORK TIMES

MARAKEŞ'TE SESLER

NOBEL DİZİSİ

ELIAS CANETTI

MARAKEŞ'TE SESLER

Türkçesi :

KAMURAN ŞİPAL

cem
yayınevi

Nuruosmaniye Cad.
Kardeşler Han 3 / 3
Cağaloğlu - İstanbul

Tel: 527 17 41 • Faks: 526 97 42

Baskı: Özyurt Matbaacılık
İstanbul, Şubat 1993
Tel: 522 95 19

Vera Canetti için

DEVELERLE KARŞILAŞMA

Üç kez develerle karşılaştım, üçünde de kötü bitti sonu. Merakeş'e gelmemden kısa bir süre sonra dostum: «Deve pazarını göstermeden dünyada bir yere bırakmam seni!» dedi. «Haftanın perşembe günü öğleden önce deve pazarı kurulur Merakeş'te. El Khemis Kapısı'nın hemen yanbaşımda, surların önünde. Buradan hayli uzaktadır; en iyisi ben seni arabamla götürürüm oraya.»

Perşembe günü gelip çatınca, arabaya atlayıp yola düştük. Ama geç kalmıştık; surların önünde sere serpe uzanmış yatan geniş alana varmamız öğleyi bulmuştu. Alan boştu adeta. Öbür başında, bizden birkaç yüz metre uzaklıkta bir grup insan dikiliyordu. Ama deve falan hak getire. Gördüğümüz insanların alışveriş konusunu daha küçük hayvanlar, yani eşekler oluşturuyordu, (oysa zaten eşekten geçilmiyordu kent; bütün yük eşeklerin sırtına vuruluyor, bu hayvancıklara o denli acımasız davranılıyordu ki, eşek görmeyi içi götürmüyordu insanın. «Zamanında yetişemedik», dedi dostum. «Pazar dağılmış.» Pazarda gerçekten görülecek bir şey kalmadığına beni inandırmak için, arabayı alanın ortasına doğru sürdü.

Ama o daha arabayı durdurmaya kalmadan, biraz ötede bir küme insanın (çil yavrusu gibi) dağılıp (şağa solâ kaçıştığını) gördük. Ortada üç ayağı üzerinde bir deve dikiliyordu, dördüncü ayağı iple bağlanıp askıya alınmış, yerle ilişkisi kesilmişti. Ağzına onu bunu ısırmasını önlemek için tel örme bir kafes takılmış, burun deliklerinden bir ip geçirilmişti. Hayvanın biraz uzağında kalmaya dikkat eden bir adam, ipten tutarak çekip götürmeye çalışıyordu deveyi. Deve koşar adım biraz ilerledikten sonra duruyor, ansızın sıçrayıp üç ayağı üzerinde şaha kalkıyor, dehşet verici olduğu kadar beklenmedik de-

vinimlerde bulunuyordu. Adam da her defasında karşı koymayarak kendi haline bırakıyordu onu. Hayvana fazla yaklaşılmaktan çekiniyor, onun bir an sonra tehlikeli bir işe kalkışmayacağından pek emin görünmüyordu. Ama hayvanın beklenmedik her deviniminden sonra ipe asılıyordu yeniden. İpinden çekip çekiştirerek, deveyi en sonunda belli bir yöne yönleltmeyi başarmıştı.

Durduk, arabanın pencere camını indirdik aşağı; çevremizi dilenci çocuklar sarmıştı; çocukların bizden bir sadaka isteyen seslerinin arasında kulağımıza devenin bağırtiları geliyordu. Birinde hayvan kendini öylesine bir güçle yana attı ki, ip adamın elinden kurtuldu. Deveyi biraz açıktan izleyen ötekiler ise, soluğu biraz daha gerilere kaçmakta aldılar. Devenin çevresindeki hava korku yüklüydü, ama en çok korkan da devenin kendisiydi. Deveyi çekip götürmeye çalışan adam, deveyle koştı bir süre; derken bir anda atılıp yerde sürüklenen ipi yeniden ele kaptı. Deve adeta kabaran bir dalga gibi yana fırladı, şaha kalktı, ama kaçıp kurtulmaya yeltenmedi artık. Adam da, yine ipinden çekip çekiştirerek onu götürmeye koyuldu.

Bu sırada arkadan doğru biri yaklaştı, arabanın çevresini saran çocukları bir kenara itip kırık dökük bir Fransızcayla bir açıklamada bulundu bize: «Deve kudurmuş», dedi. «Bu durumda tehlikelidir. Mezbahaya götürölüp kesilecek. Çok dik katli olmak gerekiyor.» Adamın yüzünü ciddi bir ifade bürümüştü. Konuştuğu sözler arasında devenin bağırtilarını işitiyorduk.

Adama teşekkür edip yola koyulduk. Bir hüznün çökmüşü içimize. Bu olayı izleyen ilk günler, sık sık, kudurmuş deveden söz açtık; umutsuzluk taşan devinimleri derinden etkilemişti bizi. Gövdeleri kavisler, yaylarla bezenmiş bu uysal hayvanların yüzlercesini bir arada göreceğimiz beklentisiyle deve pazarına seğırtmiş, ama o devcileyin alanda bula bula bir tek deve bulabilmiştik, üç ayak üzerinde yürümeye çalışan, zincirlere, prangalara vurulmuş, son saatlerini yaşayan bir deve. O ölüm kalım savaşı verirken, biz arabayla yine çekip gitmiştik alandan.

Birkaç gün sonra, bu kez kentin bir başka bölgesinde yine surların önünden geçiyorduk. Akşamdı, kalın duvarlar üzerindeki kırmızı parıltı sönmek üzereydi. Mümkün olduğu kadar uzun bir süre surlardan ayırmadım gözümü, renklerin gide-rek değiştiğini algılamak bir kıvanç saldı içime. Ansızın surların gölgesinde bir deve kervanı keşfettim. Develerden çoğu dizlerinin üzerine çökmüştü, bazıları ise henüz ayakta dikili-yordu. Başlarında kefiyeler*, büyük bir hamaratlıkla, ama te-lâşa kapılmadan develerin arasında dolaşan adamlar görülüyordu. Bir alacakaranlık, bir huzur havası içinde serilmiş yatıyordu her şey. Develerin rengi, surların rengi içinde eriyip kayboluyordu. Arabadan inip biz de hayvanların arasına karıştık. Her biri rahat bir düzineyi bulan deve kümeleri, ortalarındaki tepeleme yemin çevresinde halkalar yapmıştı. Boyunlarını uzatarak yemi çekip ağızlarına alıyor, sonra başla-rını arkaya atıp sessiz sakin bir çiğneme eylemini gerçekleştiriyorlardı, (doya doya) seyrettik, inceledik develeri ve birden farkına vardık: Yüzleri vardı hepsinin ve yüzler birbirine ben-ziyordu, ama yine de birbirinden pek değişikti. Ciddi ve va-kur bir hava içinde, görünürde canları sıkılarak bir arada otur-muş çaylarını yudumlayan, ama çevrelerini süzen bakışla-rında içlerindeki kötülüğü pek gizleyemeyen yaşı geçkin İngi-liz hanımefendilerini anımsatıyorlardı. Develerin yüzleriyle soydaşları arasındaki benzerliğe yakışık alır biçimde dikkati-ni çektiğim İngiliz dostum: «Bu tıpkı halamın yüzü, yemin ederim!» dedi. Çok sürmedi, başka bildik tanıdık kimselerin yüzleri geldi aklımıza. Kimsenin bize sözünü etmediği bu ker-vanı ele geçirdiğimiz için gururlanıyor, kıvanç duyuyorduk. Saydık, 107 deveydi.

Delikanlının biri yaklaşıp birkaç kuruş para istedi bizden. Yü-zünün rengi koyu maviydi, sırtındaki giysinin rengi gibiydi tıpkı; deve sürücülerindendi delikanlı; halinden anlaşıldığına göre, Atlas dağlarının güneyinde yaşayan 'mavi adamlardan' biri-ydi. Buradakilerin giysilerinin renginin tenlerine de yansı-

* Araplar tarafından kullanılıp omuzları da örten erkek baş örtüsü. (Ç. N.)

diğını işitmiştik, gerek erkekler, gerek kadınlar, tümü maviydi bu yüzden, dünyadaki biricik mavi ırkı oluşturunlardı. Eline tutuşturduğumuz birkaç kuruş için bize karşı şükran duyguları besleyen delikanlıdan kervan konusunda biraz bilgi edinmeye çalıştık. Ama konuştuğu tüm Fransızca birkaç sözcüğü geçmiyordu: Gulimin'den geldiklerini ve yirmi beş gündür yolda olduklarını söyledi. Konuştuklarından bütün anladığımız bu kadarcıktı. Gulimin aşağıda kalıyordu, güneyde, çöl ortasında bir yerdi ve Merakeş'e epey uzaktı. Acaba bu deve kervanı Atlas dağlarını aşıp da mı geldi buraya, diye sorduk kendi kendimize. Daha sonra nereye gideceklerini bilmeyi çok isterdik, çünkü kentin bu surlarının dibinde yolculuğun sona ereceğini pek düşünemiyorduk. Ayrıca develer, yiyip içip dinlenerek ileride kendilerini bekleyen yolculuk için güçlenmeye çalışır gibiydi.

Bize daha fazla bilgi veremeyen mavi tenli oğlan, isteğimizi geri çevirmedi, bizi alıp ince uzun boylu bir ihtiyarın yanına götürdü. Adamın başında beyaz bir kefiye vardı, çevresindekilerden saygı gören biriydi. Sorularımızı akıcı ve pürüzsüz bir Fransızcayla cevaplandırdı: Kervan Gulimin'den geliyor muş ve gerçekten de yirmi beş gündür yoldalarmış.

«Buradan nereye yolculuk?»

«Hiç bir yere. Develeri burada satacağız. Mezbahada kesilecek hepsi.»

«Kesilecek mi?»

Adam da, ben de şaşırmıştık. Hatta kendi memleketinde ava pek düşkün biri olan dostum bile şaşmaktan kendini alamamıştı. Develerin buraya gelinceye kadar geride bıraktığı uzun yolculuğu düşündük; akşamın alacakaranlığındaki güzelliklerini, başlarına geleceklerden habersiz durup oturuşlarını, sakin sakin yem yiyişlerini kafamızdan geçirdik, yüzlerinin bize anımsattığı insanlara gitti aklımız sık sık.

«Mezbahaya kesime gidecekler, evet», diye tekrarladı ihtiyar. Gacur gucur bir sesi vardı, kullanılmaktan ağzı körelmiş bir bıçaktan çıkar gibiydi adeta.

«Burada deve eti çok yenir mi?» diye sordum. Şaşkınlığımı ilgisiz soruların gerisinde gizlemek istemiştım.

«Hem de pek çok.»

«Tadı nasıldır acaba? Ben hiç yemedim de.»

«Hiç yemediniz mi?» İhtiyar, biraz inceden alaylı bir kahkaha atarak tekrarladı: «Şimdiye kadar hiç deve eti yemediniz demek?» Merakeş'te bulunduğumuz süre yemeklerde önümüze deve etinden başka bir şey çıkarılmadığına inanıyordu besbelli. Bizim ille de deve eti yememizi ister gibi, pek yukarıdan bir edayla: «Çok lezzetlidir», dedi.

«Bir deve kaçadır?»

«Deveden deveye değişir. 30 000 frank'tan tutun, 70 000 franga kadar deve vardır. Bunun nasıl olduğunu size gösterebilirim isterseniz. İş, develerden anlamakta.» Sonra bizi alıp güzelliğine doğrusu diyecek olmayan tüyleri ıslıl ıslıl bir devenin yanına götürdü. Daha önce elinde farketmediğim küçük bir değnekle hayvanın vücuduna dokunarak: «İşte size iyi bir deve», dedi, «yetmiş bin franktan aşağı değil. Sahibinden başka binen olmadı üzerine. Daha pek çok yıl işe yarayabilirdi. Ama sahibi satmayı uygun buldu. Eline geçecek parayla iki genç deve alabilir kendine. Bilmem anlatabildim mi?»

Anlamıştık. «Siz de mi kervanla Gulimin'den geldiniz?» diye sordum.

Benden nasıl böyle bir şey beklersiniz der gibi biraz içerlemiş: «Ben burada, Merakeş'te oturuyorum» diye cevapladı. «Hayvan alır, aldığım hayvanları ceplere satarım. Bütün o uzun yolu tepip gelmiş deve sahiplerine karşı küçümsemeden başka bir duyguya yer vermez gibiydi içinde. Bizim deve sürücüsü mavi delikanlıdan söz açınca: «Onun dünyadan haberi yok», dedi.

Arkadan kendisi bizim nereli olduğumuzu sordu. Biz de işi basite indirgemek isteyerek, ikimizin de Londra'dan geldiğimizi söyledik. Gülümsedi. Verdiğimiz cevap biraz kızdırmışa benziyordu kendisini. «Savaşta Fransa'daydım,» dedi. Yaşma bakılınca, Birinci Dünya Savaşı'ndan söz ettiği anlaşılıyordu. «İngilizlerin yanında çarpıştım.» Sesini biraz alçaltarak hemen ekledi sonra: «İngilizlere bir türlü ısınamadım. Ama günümüzde savaş, savaş olmaktan çıktı. İnsanın önemi kalmadı artık, makineler konuşuyor şimdi.» Savaşla ilgili daha başka

kimi şeyler de söyledi, konuşmasında belirgin bir tevekkül havası esiyordu. «Bugünkü savaşa savaş demeye bin şahit ister.» Savaş konusunda kendisiyle aynı görüşü paylaşıyorduk, bu da İngiliz olmamızdan duyduğu içerlemeyi silip atmışa benziyordu.

«Bütün develer satıldı mı?» diye bir soru daha yönelttim kendisine.

«Hayır. Hepsi nasıl satılacak. Kalanlar yeniden yola koyulur, Settat'a giderler. Settat'ı bilir misiniz? Kazablanka yolu üzerindedir, bizim buraya 160 kilometre uzakta. Son deve pazarı orada kurulur. Burada alıcı bulamayan develer, Settat pazarında elden çıkarılır.»

Verdiği bilgiler için adama teşekkür ettik. Gayet sade bir biçimde uğurladı bizi. Yeniden develer arasında dolaşmaya kalkmadık, hevesimiz kursağımızda kalmıştı. Kervanın yanından ayrıldığımızda, karanlık neredeyse çökmüştü.

Develerin manzarası bir türlü gözümün önünden gitmiyordu. Belli bir çekingenlikle; beri yandan hanidir aşınası bulunduğum yaratıklarımız gibi gözümde canlandırıyordum onları. İdam mahkûmlarının önlerine çıkarılan son yemek gibi yem yiyişleriyle ilgili anımsama, savaş üstüne söylenmiş sözlerin anımsamasına karışıyordu. Önümüzdeki perşembe yine gidip deve pazarını dolaşma düşüncesi, tüm canlılığını koruyordu kafamızda. Karar vermiştik, sabah erkenden arabaya atlayıp yola düşecektik; belki bu kez develer konusunda daha az kasvetli bir izlenim edineceğimizi umuyorduk.

Perşembe günü kalkıp yeniden El-Khemis Kapısı'na geldik. Kapı önünde bulduğumuz develerin sayısı için pek de kabarıklık denemezdi. Kolay kolay doldurulamayacak geniş alanda adeta kaybolmuştu develer. Alanın bir başında yine eşekler görülüyordu. Ama biz eşekleri bir yana bırakıp develerin oraya yöneldik. Bilemedin üçerli, dörderli kümeler oluşturmışlardı; arada bir annesinin yanında tek başına dikilen yavru bir deveyle karşılaşıyorduk. İlk develer sakın göründü gözümüze. Bütün gürültü, birbirleriyle çekişe çekişe pazarlık eden insan gruplarından kaynaklanıyordu. Ne var ki, adamlar develerin bazısından korkar gibiydi, yanlarına fazla sokul-

maktan kaçınıyor ya da ille gerekmedikçe bunu yapmıyorlardı. Çok sürmedi, develer içinde bir deveye ilişti gözümüz; adeta belli bir şeye karşı kendini savunup homurdanıyor, başını dört bir yana döndürüyordu. Adamın biri deveye diz çöktürmek istiyor, ama hayvan diretiyor, adam da elindeki değneği pat küt indirerek onu buna zorlamak istiyordu. Hayvanın başında dikilip arkadaşlarına yardım eden iki ya da üç kişi arasında özellikle biri dikkati çekmekteydi. Esmer yüzünde acımasız bir ifade, (iri yarı) tıknaz bir adamdı. Kaya gibi yerinden oynatılmaz, oracıkta dikiliyordu, ayaklarıyla adeta bulunduğu yere çivilenmişti. Enerjik el kol devinimleriyle, hayvanın daha önceden deldiği burun kanatlarından bir ipi geçirirdi. Akan kan, hayvanın burnuyla ipi kırmızı bir renge boyadı. Deve irkildi ansızın ve bağırdı, arkadan sesini yükselterek kükredi; yere çökmüşken birden fırlayıp kalktı ayağa, adam ipi sağlamlaştırmaya uğraşırken kaçmaya yeltendi. Deveyle başa çıkabilmek için, adamlar akla gelebilecek her türlü çabayı gösteriyordu. Onlar hâlâ bu işle uğraşırken, biri yanımıza yaklaşp kırık dökük bir Fransızcayla şöyle dedi: «Kokusunu aldı. Celebin kokusunu. Celebe satıldı, kesime gidecek. Mezbahaya götürülecek şimdi.»

Dostum, inanmamış, sordu: «Ama nasıl kokusunu alabilir celebin?»

«Orada dikilen şu adamı görüyor musunuz? Celeptir kendisi», diye cevap verdi adam ve hayvanın başında dimdik duran ve daha önce de bizim dikkatimizi çekmiş olan adanı gösterdi. «Celep mezbahadan geliyor, deve kanının kokusu sinmiş vücuduna. Deve bu kokuyu sevmez. Bir deve, çok tehlikeli olabilir. Kudurmaya görsün, gece gelip öldürür insanı.» «Böyle bir şeyi nasıl yapabilir?» diye sordum ben.

«İnsan uyurken deve gelir, dizleriyle çöküp üzerine bastırır, uykuda boğar onu. Çok dikkatli davranmak gerekir. Gözünü açmaya kalmadan boğulup gider insan. Sonra devenin burnu çok hassastır. Gece sahibinin yanbaşıda yatan bir deve, gelecek hırsızların kokusunu alıp sahibini uyandırır. Eti de lezzetlidir devenin. Ça donne du courage. * Deve yalnızlığı sev-

* İnsanın cesaretini artırır. (Ç. N.)

mez. Tek başına şuradan şuraya adım atmaz. Devesini kente getirmek isteyen, bir yerden bir deve bulup kendi devesinin yanına katmak zorundadır. Devesine yolda arkadaşlık edecek bir başka deve ödünç alır birinden, ancak ondan sonra devesini kente getirebilir. Deve sevmez yalnızlığı. Ben savaşa da katıldım, bir de yara aldım, bakın, işte burada!» Eliyle göğsünü gösterdi.

Deve biraz yatışmıştı; ilk kez gözlerimi çevirip benimle konuşan adama baktım. Göğsü adeta içeri göçmüştü, sol kolu kas-katı sarkıyor, hiç kımıldamıyordu. Adamı bir yerden gözüüm ısıtır gibiydi. Ufak tefek, sıska bir adamdı, yüzünde vakur bir ifade vardı. Daha önce onu nerede gördüğümü sordum kendi kendime.

«Develer nasıl kesilir mezbahada?»

«Boyunlarındaki şahdamarları açılır. Hayvanın bütün kanı akıtılır önce. Yoksa eti yenmez. Bir müslüman, kanı akıtılmamış bir devenin etini yiyemez. Göğsümdeki yara çalıştırmıyor beni. Ben de burada yabancılara biraz rehberlik yapıyorum. Geçen perşembe sizinle konuşmuştum, hani kudurmuş bir deve vardı, hatırladınız mı? Amerikalılar Fas'ta karaya çıktığı zaman, ben Safi'deydim. Biraz savaştık Amerikalılara karşı, ama fazla sürmedi pek. Arkadan Amerikan ordusuna aldılar beni. Fas'tan pek çok kişi vardı orduda. Amerikalılarla birlikte Korsika'da ve İtalya'da çarpıştım. Dolamadığım yer kalmadı. Alman askerlerini de yabana atmanın hani. Casino'daki savaş da ne savaştı ya! Savaş dediğin öyle olur. Göğsümdeki yarayı da orada aldım. Casino'yu biliyor musunuz?»

Casino'yla Monte Casino'yu kastettiğini yavaş yavaş anlamıştım. Derken adam Casino'daki amansız savaşlardan söz etmeye koyuldu. Sessiz sakın biriyken, savaştan konuşmaya başlar başlamaz heyecanlandı, sanki öldürme isteğiyle yanıp tutuşan kudurmuş develerden bahseder gibiydi. Dürüst birine benziyordu, ağzından çıkan sözlerle inandığı belliydi. Derken develer arasında bir grup Amerikalı turist ilişti gözüne ve hiç durmayıp onlara doğru seğırtti. Nasıl ansızın yanımızda bitirmişse, yine öyle ansızın gözden kayboldu; benim de doğ-

rusu işime gelmişti bu, çünkü artık bağırıp kükremesi kesilmiş deve aklımdan çıkmıştı, bir kez daha onu görmek istiyordum.]

Çok geçmeden de deveyi yeniden keşfettim. Celep yanından ayrılıp gitmiş, o da dizlerinin üzerine çökmüştü. Arada bir ansızın başını oynatıyordu. Burun deliklerinden akan kan, şimdi eskisinden daha geniş bir alana yayılmıştı. Hayvanı bir süre yalancıkta kendi haline bırakmaları, bir şükran duygusu uyandırmıştı içimde. Ama uzun süre bakamadım, ileride başına gelecekleri biliyordum çünkü; adeta göze görünmeden oradan uzaklaştım.

Rehberimiz, savaştan konuşurken dostum çekip gitmişti; birkaç İngiliz görmüş, hemen peşlerine takılmıştı. Aradım kendisini, sonunda alanın öbür başında buldum; eşeklerin arasında almıştı soluğu. Belki burada kendisini biraz daha rahat hissedeceğini düşünmüştü. Kızıl kentte, bundan sonra kaldığımız bütün süre bir daha asla develerden söz etmedik.

ÇARŞILAR

Misk gibi kokar kapalı çarşılar, serin ve renkli yerlerdir. Her zaman için algılayacağı hoş a gider bir koku vardır burnunuzun ve koku dükkânlarda sergilenen mallar değıştikçe değışir. Dükkânlarda isimler, tabelalar göremez, vitrin denen şeyle karşılaşmazsınız. Satılık her şey açıkça sergilenir ortada. Satılığa çıkarılan malların fiyatları asla bilinmez, ne fiyat etiketleri ilıştırılmıştır üzerlerine, ne de fiyatlar sabittir.

Aynı malın satıldığı bütün dükkân ve barakalar birbirinin hemen yanıbaşında yer alır; yirmisi, otuzu, hatta daha fazlası bir arada bulunur. Bir çarşı görürsünüz, baharat satılır içinde; bir çarşı görürsünüz, deri ürünleri satılır. İpçilerin yeri ayrıdır, sepet örenlerin yeri ayrı. Halıcılardan bazısı, kubbe biçiminde yüksek tavanlı geniş mağazalara yerleşmiştir; başlı başına bir kentin önünden geçer gibi yürüyüp geçersiniz önlerinden ve anlamlı seslenişler sizi içeri buyur eder. Kuyumcular, kendilerine özgü bir avlunun çevresine dizilmiştir, daracık dükkânların pek çoğunda iş başında çalışanlar görürsünüz. Aradığınız her şey vardır çarşılarda; ama aynı mal bir değil, birden çok dükkânda aynı zamanda satışa sunulur.

Bir deri çanta mı almak istiyorsunuz, yirmi değişik dükkânda sergilendiğini görürsünüz, dükkânlardan biri de ötekisine bitişiktir. Dükkân sahibi malların ortasında çönmüş oturur. Satıldığı mallar hemen elinin altındadır, çünkü fazla yer yoktur dükkânda. Deri çantalardan birine erişebilmek için ayaklarının üzerinde dikilip uzanması gerekmez; pek yaşlı değilse, müşteri karşısında yalnızca nezaketen doğrulup kalkar ayağa. Ama dış görünüşü pek değişik öbür dükkânlardaki adamlar da aynı malların ortasında oturur. Üstü kapalı çarşının her iki yanında, belki yüz metre boyunca aynı manzara sürüp gider. Me-

rakeş'in, hatta bütün Güney Fas'ın en büyük ve en ünlü bu kapalı çarşısında deriden yapılmış ne çok mal varsa, adeta hepsi birden müşterilere sunulur. Malların bu çeşit sergilenişinde hayli bir gurur saklı yatar gibidir. Ne tür eşyaların üretilebildiği gözler önüne serilir böylece, ama aynı maldan elde ne çok bulunduğu da yine açığa vurulur. Çantaların kendileri de bir servet oluşturdıklarını bilirler sanki, süslenip püslenerek iki dirhem bir çekirdek çarşıdan gelip geçenlerin bakışlarına kendilerini buyur ederler. Ansızın ritmik devinimlerde bulunmaya kalksalar, tüm çantalar ilgili devinimlere katılsa da bir cümbüş havası içinde rakedip önlerinden gelip geçenleri/baştan çıkarmak için bütün numaralarını ortaya dökseler, hiç de şaşırtıcı bir şey sayılmazdı bu.

Öbürlerinden ayrılmış olarak topluca bir arada bulunan aynı türden eşyalardaki loncalara özgü birlik ve beraberlik duygusu, çarşıdan her geçişlerinde müşterilerin o an içlerinde esen havaya göre yeniden dirilip canlanır. «Bugün baharat çarşısına gideyim», der insan kendi kendine, çeşitli kokulardan oluşan harikulâde bir rayiha burnundan içeri dolar, kırmızı biberle dolup taşan kocaman selesi hemen önünde görür. «Bugün de boyanmış yün alayım», diye geçirir içinden ve kendini dört bir yanda asılı duran yünlerin ortasında bulur, erguvan rengi, lâcivert, güneş sarısı ve siyah yünler sarkar yukarılardan. Bir başka gün de: «Sepetçiler çarşısına gideyim, bakayım sepetleri nasıl örüyorlar», der.

Böyle bir düzenlemenin insan elinden çıkmış eşyalara kazandırdığı onurun büyüklüğüne şaşılmayacak gibi değildir. Her zaman güzel oldukları söylenemez sergilenen eşyaların; giderek makinelerce üretilip Kuzey ülkelerinden ithal edilen ne idiği belirsiz nesneler, insan elinden çıkmış onurlu malların arasına alttan alta sızmaktadır. Ama malların müşteriye sunuluş biçimi hiç değişmemiştir. Yalnızca satış yapılan dükkânların yanında, malların nasıl üretildiğini izleyebileceğiniz dükkânlar da vardır. Bir malın üretim sürecine başından beri tanık olabilirsiniz; bu da insanın içini açar, keyiflendirir onu; çünkü modern yaşamımızı çoraklaştıran nedenler arasında, kullandığımız tüm eşyaları adeta suratsız büyümlü aygıtlardan alıp hazır

evlerimize getirmemizde vardır. Ama Merakeş'te diyelim bir urgancıyı organlarını harıl harıl örerken izleyebilir, yanıbaşında da üretilip satışa hazırlanmış organları dükkânın duvarlarında asılı görebilirsiniz. Avuç içi kadar atelyelerde bakarsınız altı, yedi delikanlı ellerindeki tahtaları tornadan geçirmekle, gencecik adamlar da onların ürettikleri parçaları alıp birbirine ulayarak alçacık masalar çatmaktadır. Pırıl pırıl renklerine hayranlık duymadan yapamayacağınız yünler, gözlerinizin önünde boyanır. Dört bir yanda küçük oğlanlara ilişir gözünüz; oturmuş, kasketlere rengarenk sevimli desenler işlerler.

Gözler önünde olup biten bir çalışmalar bu, üretim süreci de tıpkı üretilmiş mal gibi *gözler önüne serilir*. Pek çok gizliliği kendisinde barındıran, evlerinin içini, kadınlarının yüz ve vücutlarını, daha daha tapınaklarını yabancı bakışlardan kısıp kısıp saklayan bir toplumda üretilip satışa sunulan nesnelerdeki bu geniş boyutlara varan açıklık, onları bir kat daha çekici kılar.

Aslında alışverişin nasıl yapıldığını bilmek istemiş, ama çarşıya ayak atar atmaz alışveriş konusu mallar dikkatimi çekip alışverişin kendisi aklımdan çıkmıştı. Dıştan bakıldı mı, yanıbaşında aynı malları satan daha yirmi kadar başkası varken, neden maroken bir eşyayı almak isteyen bir kimsenin belli bir satıcıya yöneldiği anlaşılacak gibi değildir. Bir dükkândan çıkıp bir başka dükkâna girebilir, dönüp dolaşıp yine ilk dükkâna gelebilirsiniz. Aradığınız malı hangi dükkândan satın alacağınız, önceden asla belli değildir. Diyelim bir malı falan ya da filan dükkândan almayı koydunuz kafanıza, sonradan düşüncenizi değiştirmenize yol açacak bahaneden çok bir şey yoktur.

Önlerinden gelip geçenleri ne kapı, ne cam, hiç bir şey ayırmaz dükkânlardan. Malların ortasına kurulmuş oturan satıcının ismini bir yerde okuyamazsınız; daha önce belirtildiği üzere, istenen yere kolaycacak uzanabilir eli. Dükkândaki bir mal, can ve gönülden alınıp müşteriye sunulur. Müşteri hayli zaman elinde tutabilir ilgili malı, üzerinde uzun boylu çene çalabilir, sorular yöneltebilir satıcıya, mal konusundaki kuş-

kularını açığa vurabilir; yeter ki canı istesin, kendi yaşam öyküsünü, kendi soyu sopunun, hatta tümüyle insanlığın yaşam öyküsünü buyur edebilir ona, öyleyken bir şey satın almaksızın dükkândan yine geldiği gibi çıkıp gidebilir. Mallarının ortasına çökmüş oturan adamda özellikle bir şey dikkati çeker : Sessiz sakın biridir. Hep oracıkta, hep yakınınızdadır. Dükkânda fazla yer olmayışı, uzun boylu devinimlerden alıkor kendisini. Mallar nasıl onunsa, o da mallarınıdır. Mallar ambalajlanıp kaldırılmaz bir kenara, satıcının elleri ya da gözleri hep üzerlerindedir. Kendisiyle mallar arasında baştan çıkarıcı bir mahremiyet havası eser; sanki mallar onun çok nüfuslu ailesiymiş gibi kol kanat gerer üzerlerine, onları belli bir düzen içinde tutar.

Sattığı malların değerini avucunun içi gibi bilmesi rahatsız etmez kendisini, devinim özgürlüğünü kısıtlamaz. Çünkü bir sır gibi titrer fiyatların üzerine, ne yaparsanız yapın, bu konuda hiç bir şey öğrenemezsiniz ondan. Bu da, alışveriş sürecini ateşli - gizemsel bir havayla donatır. Fiyatlar konusundaki sırlarına müşterinin ne kadar yaklaştığını ancak satıcının kendisi bilir ve ilgili sırlara yönelik tüm atakları büyük bir ustalıkla çeler; dolayısıyla, malın gerçek değerleriyle arada kollanan uzaklık hiç bir zaman tehlikeye düşmez. Pazarlıkta aldatılmamak müşteri için bir onur sorunudur; ne var ki, karanlıkta el yordamıyla ilerlendiğinden, kolay değildir aldatılmamak. Fiyat ahlâkının egemen olduğu ülkelerde çarşıdan pazardan bir şey satın almak hüner sayılmaz. Kafası çalışmayan salak bir kimse de çarşıya çıkar, aradığı malı bulup aldatılmadan bir alışveriş işini başarıyla sonuçlandırabilir.

Oysa Fas'ın çarşı pazarlarında size ilk söylenen fiyat, akıl erdirilemeyecek bir bilmecedir. Kimse önceden kestiremez bu fiyatı, satıcının kendisi için bile böyle bir şey söz konusu değildir, çünkü aynı mal için pek çok fiyat vardır. Bunlardan her biri belli bir durum, belli bir müşteriyle ilgilidir; günün belli saatlerinde, haftanın belli günlerinde değişir. Fiyatlar vardır, tek olarak satın alınan mallar için geçerlidir; fiyatlar vardır, aynı maldan iki ya da daha fazla alındığı zaman geçerlik kazanır. Kentte hepsi bir gün kalacak yabancılar için fiyatlar ay-

rı, kente geleli diyelim üç haftayı bulmuş yabancılar için ay-
rıdır. Yoksullar için uygulanan fiyatlar, varlıklılar için uygu-
lanandan değişiktir elbet; yoksulların en yüksek fiyatlarla çı-
kılır karşısına. Denebilir ki, dünyada ne çok değişik insan var-
sa, bir malla ilgili olarak o kadar değişik fiyat vardır.

Ama söylenen fiyat karmaşık bir olayın başlangıcıdır ancak,
olayın nasıl sonuçlanacağı konusunda hiç bir şey bilinmez. Sa-
tıcı ilk söylediği fiyatın üçte birine ininceye kadar pazarlık et-
mek gerektiği ileri sürülür; ama kaba bir tahminden öteye geç-
mez bu, çok eskilerden gelen pazarlık olayının inceliklerine in-
me isteğini duymayan ya da inemeyen kişileri baştan savmak
için kendilerine buyur edilen yavan genellemelerden biridir.
Pazarlığın içerik yönünden zengin küçük çapta bir sonsuzluk
gibi sürüp gitmesi arzu edilir. Alıcının acele etmemesi sevin-
dirir satıcıyı. Karşısındakini yumuşatıp razı etmek için başvu-
rulacak nedenler, öyle hemen el altında değildir, çapraşık, bir
ağırlığı içeren, karşıdakini heyecanlandıran nitelik taşır hep-
si. Taraflar ya nazlı davranan ya da ağzı laf yapan kişilerdir;
ama en iyisi, her iki özelliğe birden sahip olmaktır. Bir malı
satmanın ya da satın almanın o kadar da önem taşımadığı
onurlu bir davranışla açığa vurulur. Cerbezeli konuşmalar, ra-
kibin kararlı tutumunda gevşemelere yol açar. Karşı tarafta
alay duygusu uyandırmaktan öte işe yaramayan nedenler var-
dır; ama bazı nedenler de vardır ki, rakibi kısı kıvrak yakalar.
Karşıdakinin isteğine boyun eğmeden, nedenlerin tümünün de
denenmesi gerekir. Ama peki denilip rıza gösterilecek an gelip
çatsa bile, karşıdakinin böyle bir şeyi beklemediği bir sırada
ansızın yapılması uygun olur bunun; çünkü rakip böylelikle
şaşkınlığa uğratılır ve kafasından geçen düşünceleri okuma fır-
satı ele geçirilir. Bazıları da vardır, rakibini büyüklük taslayıp
kasılarak dize getirir, bazıları da şirin yüzü ve tatlı sözüyle ya-
par aynı şeyi. Her türlü büyü ve sihirden yararlanmaya cevaz
vardır pazarlıkta; dikkat ve uyanıklıkta az da olsa bir gevşeme-
nin bu işte asla yeri yoktur.

İçine girilip dolaşılacak kadar büyük dükkânlarda, satıcı, alı-
cının verdiği fiyatı kabullenmeden, dükkândaki bir ikinci kişiyle görüşür durumu. Arka planda dikilen ve fiyatlar üzerinde

bir çeşit dinî lider rolünü oynayan bu ikinci kişi her ne kadar ortada görünürse de, pazarlık işine hiç karışmaz. Ancak en son karar alınırken kendisine başvurulur. Dükkândaki bu ikinci kişi, adeta ilk satıcının istemine aykırı davranarak fiyatta alabildiğine büyük indirimleri onaylayabilir. Bunu yapan da satıcıdan bir başkası, yani pazarlık dışında kalmış biri olduğuna göre, pazarlığı yürütenlerden onur ve saygınlığına gölge düşürülmüş bir kimse yok demektir ortada.

KÖRLERİN YAKARIŞI

Bir şey anlatayım diyorum, susar susmaz bakıyorum ki, söylediğim hiç bir şey yok ortada. Yalnızca bir cevher kalıyor geride, harikulâde parıltılar saçıyor ve sözcüklerle alay ediyor. Acaba Merakeş'te konuşulan dili anlamadım da bu dilin yavaş yavaş içimde benim anlayacağım dile dönüşmesi mi gerekiyor? Olaylar, görüntüler vardı Merakeş'te, anlamları sözcüklerle ne genişletip ne de kısıtlanabilen, ancak insanın içinde oluşup kendini açığa vuran sesler vardı, sözcüklerin ötesinde, sözcüklerin kendilerinden daha derin ve çok daha anlamlı sesler.

Bir adamı düşünüyorum, yeryüzünde konuşulan bütün dilleri unutuyor, sonunda hiç bir ülkede konuşulanları anlamıyor. Nedir dilde olan? Neyi örtüp gizliyor dil? İnsandan neleri alıp götürüyor? Fas'ta kaldığım süre içinde ne Arapça'yı, ne de Berber dillerinden birini öğrenmeye heves ettim. Bana yabancı o yakarışlar, gücünden hiç bir şey yitirsin istemedim. Yakarışlardan kaynaklanan şaşkınhğa olduğu gibi bırakmayı düşündüm kendimi, yetersiz ve yapay bilgilerle hiç bir şeyin etkisini zayıflatmaya gönlüm elvermedi. Gideceğim ülke konusunda tek bir satır okumamıştım önceden. İnsanları gibi, gelenek ve göreneklerine de aşına değildim. Çeşitli ülke ve çeşitli uluslarla ilgili olarak günlük yaşamda kendiliğinden edindiğimiz bilgiler, daha Fas'a geldiğim ilk saatlerde belleğimden uçup gitmişti. Ama bir tek 'Allah' sözcüğü kalmış geride, bu sözcük beni terketmemişti.

Fas'ta en sık yaşadığım, benim için hepsinden çarpıcı, etkisi hepsinden uzun süren bir yaşantının, yani körler yaşantısının karşısına bu sözcükle donanmış olarak çıktım. Her şey si-neye çekilir gezilerde, kızıp içerlemeler evlerde bırakılır. Sağa sola göz gezdirilir, kulak kabartılır, en dehşet verici şeyle-

re bile yeniliklerinden ötürü coşku ve hayranlıkla kucak açılır. İyi turistler kalpsiz olur hep.

Geçen yıl on beş yıllık bir aradan sonra Viyana'ya doğru yol alırken, *Körler Pazarı*'ndan geçtim, daha önce böyle bir yerin olabileceğini rüyamda görsem inanmazdım. Söz konusu isim bir kırbaç gibi şakladı üzerimde ve o gün bugün yakamı bırakmadı. Bu yıl Merakeş'e gittiğimde, kendimi bir ara ansızın körler arasında buldum. Yüzlerce kör, sayılabilecek gibi değil; büyük çoğunluğunu dilenciler oluşturuyordu. Bazan sekizi, bazan onu pazar yerinin kıyısında yan yana dikiliyor, birbirinden ayrı gruplar oluşturuyordu. Kaba bir sesle sürekli yinelenen yakarıları ta uzaktan işitilebilmekteydi. Gidip önlerine dikildim, benim oracıktaki varlığımı algılayıp algılamadıklarından asla pek emin değildim. İçlerinden her biri, elinde sadakalar için tahtadan bir çanak tutuyordu. Çanaklardan birine atılacak madenî bir para elden ele gezdiriliyor, ellerde evrilip çevrilerek kontrolden geçiriliyor, sonunda anlaşılan bu işle görevlendirilmiş biri parayı alıp cebine atıyordu. Hep birlikte mırıldanıp sadaka dilendikleri gibi, verilen sadakayı da yine hep birlikte algılamaya çalışıyorlardı.

Bütün dilenciler Allah'ın adını sunar size, verdiğiniz sadakayla bu ad üzerinde sizi de hak sahibi kılar, Allah adıyla başlar yakarıları, Allah adıyla son bulur, Allah adını günde binlerce kez yineleyip dururlar. Tüm yakarıları birbirinden değişik çeşitlemelerle Allah adını içerir, ama bir kez saptanmış yakarı biçimi değişmeden kalır hep. Yakarıların tümü de Allah çevresinde örülmüş işitsel arabesklerdir, ama görsel arabesklerden bin kat daha etkileyicidir. Dilencilerden bazıları tek başına Allah'ın ismine sığınır, yakarılarında başka söze yer vermez. Görülmedik bir inatçılık saklıdır bu yakarıta; Allah sanki bir duvardır da, hep aynı noktadan yüklenilir üzerine. Sanırım dilencileri ayakta tutan, dilendikleri sadakalardan çok, dilerken söyledikleri sözlerdir.

Aynı yakarışın yinelenmesi, yakaranın belirleyici özelliğidir. Kafaya yerleşir böyle bir yakarış, yakaranın tanınmasına imkân verir, bundan böyle oracıktaki sürekli varoluşunu sağlar; yakaran, sınırları kesinlikle belirlenmiş bir yakarış biçimiyle

elde eder bu varoluşu. Hakkında daha fazla bir şey bilmek olanaksızdır, bu yoldaki girişimlere karşı korur kendini, yakarışı aynı zamanda kendi dışındakilerle kendisi arasına çektiği bir sınırdır. Yakarışı neyse odur kendisi, yakarışından ne fazla, ne eksik biridir, gözü görmeyen bir dilencidir. Ama yakarış bir çoğaltılmışlık özelliğini içerir, çabuk ve düzenli yinelenişi teklikten çıkarıp ona bir çoğulluk niteliğini kazandırır. İstemenin hayli güçlü bir biçimi saklıdır yakarıшта; yakaran, sadakayı pek çok kişi için ister, pek çok kişi için alır. «Dilencileri unutmayın! Dilencileri unutmayın! Dilencilere sadaka verin! Allah razı olsun hepinizden!»

Cennete yoksulların varlıklılardan beş yüz yıl önce gireceği söylenir. Verilecek her sadakayla cennetlerinden birazı satın alınır yoksullardan. Bir kimse öldü mü, ilâhiler söyleyen yas tutucu kadınlarla, bazan da kadınlar olmaksızın hemen yola düşülür, cenazeyle çarçabuk gömütlüğe gidilir, bir an önce Allahın rahmetine kavuşması istenir ölünün. Körler, *kelime-i şehadet getirirler*.

Fas'tan döndükten sonra odamın bir köşesinde bağdaş kurup oturdum, gözlerimi yumup yarım saat kendimi vererek çabuk çabuk 'Allah! Allah! Allah!' demeye çalıştım. Bütün bir günü ve gecenin bir bölümünü 'Allah!' sözcüğünü yineleyerek geçirdiğimi, kısa süreli bir uykunun ardından aynı işe yeniden koyduğumu, günler, haftalar, aylar ve yıllar boyu aynı davranışı sürdürdüğümü, zamanla yaşlandığımı ve aynı şekilde yaşamaya devam ettiğimi, bu yaşam biçimine sımsıkı sarılıp ondan ayrılmak istemediğimi, böyle yaşayıp giderken beni rahatsız edecek bir şey oldu mu kızıp köpürdüğümü, böyle bir yaşam biçiminden kıl payı ayrılmaya yanaşmadığımı tasarlamaya çalıştım kafamda.

Her şeyi en basitinden bir yineleyişe indirgeyen böyle bir yaşam biçiminin nasıl ayartıcı bir gücü kendisinde barındırdığını kavradım. Ufacık dükkânlarında iş başında gördüğüm esnaftan kişilerin çalışması, ne kadar çok ya da ne kadar az bir değişikliği içeriyordu. Satıcıların pazarlıklarında, dansözlerin rakseden adımlarında, ülkeye gelen tüm konukların içtikleri

sayısız nane çayında ne kadar azdı değişiklik? Paradaki değişiklik ne kadar azdı? Açlıktaki değişiklik ne kadar az?

Bu kör dilencilerin gerçek kimliklerini ele geçirmiştim : Yinelemede ermişlik aşamasına yücelmiş kişilerdi hepsi. Bizim için yinelemeye gelmeyen şeylerin çoğunu yaşamlarından çıkarıp atmışlardı. Yere çömelip oturdukları ya da ayakta dikildikleri bir yer vardı. Değişmeden sürüp giden bir yakarış vardı. Dilenerek kazanmayı umdukları sınırlı sayıda madeni para vardı ve hepsi üç ya da dört değişik değer birimini içeriyordu bu para. Sadaka verenler birbirinden değişik kişilerse de, körler görmüyordu onları ve teşekkür için söyledikleri sözlerle sadaka verenleri de kendileri gibi aynı kişiler kılmaya bakıyorlardı.

Sekiz körün oluşturduğu grubun yanından ayrılmış, yakarışları kulaklarımda, hepsi bir, iki adım uzaklaşmıştım ki, ak saçlı bir ihtiyara ilişti gözüüm; bacaklarını biraz aralamış, tek başına oracıkta dikiliyordu. Başını hafif yana eğmiş, ağzında bir şeyler çiğnemekteydi. O da kördü, üzerindeki partallardan anlaşıldığına göre o da bir dilenciydi. Ama yanakları dolgun ve kızarmış, dudakları sağlıklı ve ıslaktı. Kapalı ağzında usul usul bir şeyler çiğniyordu, yüzünde neşeli bir ifade vardı. Belli bir kurala uyar gibi bir özen, bir titizliği içeriyordu çiğneyişi. Besbelli çiğnemekten büyük bir haz duyuyordu; kendisine öyle bakıp dururken, birden tükürüğü geldi aklıma, ağzında pek çok tükürük vardır herhalde diye geçirdim içimden. Tepeleme yığılmış portakalların satışa sunulduğu bir dizi barakanın önünde duruyordu; barakalardaki satıcılardan biri belki bir portakal vermiştir de onu çiğniyordur, dedim kendi kendime. Sağ elini vücudundan biraz uzakta tutuyordu. Eldeki tüm parmaklar birbirinden enikonu aralanmıştı ve felçli bir görünümüne vardı, parmakların içeri çekilmesi ve avucun yumulması olanaksızdı adeta.

Adamın çevresinde hayli boş alan vardı, cıvılcıvılcı işlek bu yerde tuhafıma gitti doğrusu. Adam sanki şimdiye kadar hep yalnız kalmış, zaten en büyük dileği de buymuş gibi bir izlenim bıraktı üzerimde. Çiğneme eylemini sürdürürken, kendisinden ayırmadım gözlerimi, bakalım çiğnemesi sona erince ne yapacak? anlamak istedim. Ama epey uzun sürdü çiğnemesi. Şimdiye kadar kimseyi böyle kendini vererek ve uzun süre bir şeyi çiğnerken görmemiştım. İçimde çiğneyecek bir şey olmasına karşın, ağzımın usulcacık oynamaya başladığını hissettim. Adamın çiğnemededen aldığı haz saygıya benzer bir duygu uyandırdı bende, bugüne dek bir insan ağzında gördüğüm

her şeyden bana ilginç geldi. Körlüğü karşısında acıma hissi-
ne kapılmadım. Dağınık, kendini koyvermiş birine benzemiyor-
du, memnundu halinden. Dilenmek için bile olsa, ötekiler gi-
bi o anda yaptığı işe ara vermiyordu. Belki gereksindiği her şe-
ye sahipti. Belki sahip olduğundan fazlasına ihtiyacı yoktu.
Çiğnemesi sona erince, birkaç kez diliyle dudaklarını yaladı;
parmakları aralanmış duran sağ elini biraz daha ileri uzatıp
kısık bir sesle dilenirken söylediği sözleri mırıldandı. Biraz
ürkek adımlarla yanına sokuldum ve yirmi franklık madeni
bir parayı avucuna bıraktım. Parmaklarının açılıp uzanmış du-
rumunda bir değişiklik göremedim, onları gerçekten kapaya-
madığını anladım. Elini yavaş yavaş kaldırıp ağzına götürdü.
Avucundaki parayı etli kalın dudaklarına bastırıp ağzından
içeri aktardı. Parayı ağzında hisseder hissetmez, yeni bir çiğ-
neme eylemine koyuldu. Parayı ağzında ileri geri yuvarladı;
paranın ağızdaki bütün devinimlerini izleyebildiğimi sanıyor-
dum. Para ağızda bazan sola, bazan sağa kayıyordu; adam,
yine önceki gibi uzun boylu bir çiğneme eylemini sürdürmeye
başlamıştı.

Hem şaşırmış, hem kuşkuya kapılmıştım. Acaba ben mi yanı-
lıyordum? diye sordum kendi kendime. Belki de para arada
bir başka yere yollanmıştı da benim gözümünden kaçmıştı bu.
Yeniden beklemeye koyuldum. Adam aynı haz duygusuyla çiğ-
nedi, çiğnedi, sonra durdu, para da dudaklarının arasında tek-
rar boy gösterdi. Kaldırıp ağzına götürdüğü sol eline tükür-
dü parayı. Pek çok tükürük parayla avucuna aktı. Derken pa-
rayı vücudunun sol tarafında taşıdığı bir çantanın içine bıraktı.
Tiksintimi olayın yabancılığıyla çözüp eritmeye çalıştım. Pa-
radan daha kirli ne vardı? Ama bu adam ben değildi, bende
tiksinti uyandıran şey ona haz veriyordu. Hem parayı öpen
kimselerle karşılaştığım olmamış mıydı? Tükürük bolluğu bu
adamda kuşkusuz belli bir amaca hizmet ediyordu, adamın
bol miktarda tükürük üretilişiyle öbür dilencilerden ayrıldığı
açıktı. Dilenmeye çıkmadan önce, uzun boylu talim etmişti bu
iş; ne yerse yesin, başka kimsede çiğneme eylemi bu kadar
çok zaman almazdı. Adamın ağzının devinimlerinin içerdiği
bir anlam vardı.

Yoksa yalnızca benim verdiğim parayı mı ağzına almıştı? Bu paranın kendisine genellikle verilen sadakalardan daha fazla bir şey olduğunu avucunda hissetmişti de bana özellikle teşekkür mü etmek istemişti? Bekleyip ileride olup bitecekleri görecektim. Beklemek hiç zor gelmedi. Adeta aklım karışmış, şaşkına dönmüş, büyülenmişim, ihtiyar adamdan başka bir şey görebilecek durumda değildim kesinlikle. Adam birkaç kez sadaka isterken söylediği sözcükleri tekrarladı. Oradan geçen Arabın biri bir beş franklık bıraktı avucuna. Hiç duraksamadan parayı alıp ağzına götürdü, ağzına sokup tıpkı daha önceki gibi çiğnemeye başladı. Çiğnemesi belki bu kez o kadar uzun sürmemişti. Birden parayı yine bol tükürükle avucuna tükürdü ve çantaya attı. Sonra gelip geçenlerden daha başka para verenler çıktı, paralar arasında çok ufakları da vardı, ama hepsinde de aynı olay tekrarlandı. Çaresizliğim büyüdü giderek, adama bakmam uzadıkça, onun neden böyle davrandığını daha az anlar oldum. Ama bir konuda şüpheye yer yoktu artık, bunu hep yapıyordu o, bu onda âdet haline gelmişti, onun kendine özgü dilenme biçimiydi; sadakayı verenler ağzının da sadaka olayına karışmasını bekliyorlardı kendisinden ve ağzı her açılışında bana biraz daha kızarmış görünüyordu.

Ama başkalarının da beni izlediklerinin farkında değildim, başkaları için gülünç bir manzara oluşturunuyordum herhalde. Hatta belki de, kim bilir, ağzım açık şaşkın şaşkın adama bakıp duruyordum. Çünkü (portakal satılan barakaların birindeki bir tezgâhın gerisinden anşızın bir adam çıkıp geldi, bana doğru birkaç adım attı, merakımı gidermek isteyerek dedi ki : «Bu adam bir (Marabu)'dur.» Marabu'ların mübarek kişiler sayıldıklarını, normal insanlarda rastlanmayan birtakım güçlerin kendilerinde varlığına inanıldığını biliyordum. Marabu sözcüğü bende bir ürkeklik uyandırdı, adama karşı içindeki tiksintinin bir anda azaldığını hissettim. Çekingen, sordum : «Peki ama parayı niçin ağzına sokuyor?» Barakalardan gelen adam, sanki dünyanın en doğal bir şeyiymiş gibi : «Bunu yapar hep», dedi. Arkadan dönüp gitti, yine sattığı portakalların gerisinde dikilmeye başladı. Ancak o anda farkına vardım, her baraka-

dan iki ya da üç çift göz bana dikilmiş bakıyordu. Asıl şaşılacak yaratık ben idim, o kadar zaman bir şeyi anlayamamıştım çünkü.

Adamın verdiği bilgiden sonra sanki bana uğurlar olsun denmiş gibi hissettim kendimi ve daha fazla oracıkta duramayarak ihtiyar dilencinin yanından ayrıldım. Marabu mübarek bir adamdır, diye geçirdim içimden ve bu mübarek adamdaki her şey de mübarektir kendisi gibi, hatta tükürüğü bile öyledir. Aldığı paralara tükürüğünü bulaştırarak, sadaka verenleri özel bir kutsanmışlıkla donatmakta, sadaka vererek onların cennet uğrundaki hizmetlerine daha bir yücelik katmaktadır. Kendisinin cennete gireceği ise kesindi ve insanlara vereceği öyle bir şey vardı ki, onların paralarının kendisine gerektiğinden daha çok gerekliydi insanlara. Gözleri görmeyen yüzünde yer alıp onu şimdiye kadar karşılaştığım başka dilencilerden ayıran nesheli ifadeyi de bundan böyle anlıyordum.

Sonunda çekip gittim oradan, adam bir türlü aklımdan çıkmadı, tüm dostlarıma kendisinden söz açtım. Onu benden başka gören olmamıştı, söylediklerimin doğruluğundan kuşku duyduklarını sezdim. Ertesi gün aynı yere vardım, ama adam yoktu. Dört bir yanı araştırdım, hiç bir yerde göremedim. Her Allahın günü gidip baktım aynı yere, ama adam bir daha gelmedi. Belki dağlarda bir yerde tek başına yaşıyor, kente seyrekinliyordu. Barakalardaki portakal satıcılarına sorabilirdim, ama utandım. Onlar adama benim baktığım gibi bakmıyorlardı; kendisini görmemiş dostlarıma hiç çekinmeden adamdan söz açabiliyorken, kendisini çok iyi bilip tanıyanları, kendisine aşına olanları ve onda bir olağanüstülük görmeyenleri adamdan ayrı tutmaya çalışıyordum. Adam benimle ilgili hiç bir şey bilmiyordu, belki portakal satıcıları kendisine benden söz açmıştı.

Bir kez daha gördüm onu; tam bir hafta sonra yine bir cumartesi akşamıydı. Aynı barakanın önünde dikiliyordu, ama ağzında bir şey yoktu, bir çığneme söz konusu değildi. Dilenirken söylediği sözleri mırıldanıyordu yine. Avucuna bir para tutuşturdum, bakalım parayı ne yapacak diye bekledim. Çok geçmeden yine harıl harıl bir çığneme eylemine girişti; ama

o bu işle uğraşırken, bir adam sokuldu yanıma ve şu salakça sözleri söyledi: «Bu adam bir Marabu'dur. Kördür. Kendisine ne kadar para verdiğinizi anlamak için, parayı ağzına sokuyor.» Arkadan Marabu'ya Arapça bir şeyler söyleyerek beni gösterdi. İhtiyar adam çiğneme işine son verdi, ağzındaki parayı yine tükürüp avucuna aktardı. Benden yana döndü, yüzü ıslıl ıslıldı. Benim için hayır duada bulundu ve aynı sözleri altı kez tekrarladı. Bu sırada ondan bana geçen güler yüz ve sıcaklığı şimdiye dek hiç kimseden görmediğimi belirtmeliyim.

EVLERDE SESSİZLİK, DAMLARIN BOŞLUĞU

İnsanın yabancı bir kente aşinalık kazanabilmesi, kapalı bir yeri gerektirir; öyle bir yer ki, üzerinde insan belli bir hak sahibi olabilsin, yeni ve anlaşılmaz seslerin yol açtığı şaşkınlık fazla büyüdüğünde yalnız kalabilsin burada. Öyle bir yer ki, içinde sessizlik hüküm sürsün, dışarıdan kaçıp sığındığında kimse görmesin insanı ve yine o yerden ayrılıp giderken kimse kendisini farketmesin. En güzeli, bir çıkmaz sokağa sapıp izini kaybettirmek, anahtar cepte taşınan bir kapının önünde durmak ve kimsenin kulağı duymadan kapıyı açıp içeri süzülmeştir.

Kapıdan girer kirmez bir serinlik karşılar insanı ve kapı arkadan kapatılır. Karanlıktır içerisi, bir an bir şey seçilemez. İnsan, geride bıraktığı alan ve sokaklardaki körlerden biri gibi hisseder kendini. Ama çok sürmez, gözler yeniden görmeye başlar. Yukarı kata çıkan merdivenin taş basamakları seçilir ansızın ve yukarıda bir kedi sizi bekler. Özlenmiş bir sessizliğin simgesidir adeta. Kedinin yaşıyor olması insanın içini bir şükran duygusuyla doldurur; bir kedi gibi böyle sessiz sakın yaşayabileceğini anlar insan. Günde binlerce kez 'Allah' sözcüğünü ağızdan çıkarmamasına karşın, doyurulur kedinin karnı. Onun için bir sakatlık söz konusu değildir ve korkunç bir yazgıya boyun eğmesi gibi yükümlülük de yoktur. Acımasız bir yaratıktır belki, ama bunu belli etmez.

Derken evin içinde ileri geri gezinmeler başlar ve solunur sessizlik. O müthiş kalabalık, o hayhuy şimdi nerede kalmıştır? O göz kamaştırıcı parlak ışık, o kulak tırmalayıcı sesler nerededir? Yüzler ve yüzlerce yüz nerede? Böylesi evlerin sokağa bakan bir penceresi yoktur, olsa da fazla değildir. Tüm pen-

ccreler avluya açılır, avlu da gökyüzüne. Yalnızca avlu sayesinde, insan, çevreyle yumuşak ve ölçülü bir ilişki içinde yaşamını sürdürür.

Ama dama da çıkabilirsiniz isterseniz ve kentteki bütün damları bir arada görebilirsiniz. Yamyassı bir görünüm kucak açar size, sanki her şey cömert bir el tarafından basamak basamak inşa edilmiştir. Bütün kentin üstünde gezip dolaşabileceğinizi sanırsınız. Sokaklara bir engel gözüyle bakmazsınız artık, sokakları bundan böyle görmez, kentte sokak olduğu çıkar aklınızdan. Atlas dağları hemen burnunuzun dibinde ışıldar durur; üzerlerindeki parıltı gözleri daha çok kamaştırmasa ve kentle aralarında o kadar çok palmiye ağacı yer almasa, onlara Alp sıradağları gözüyle bakmak işten değildir.

Sağda solda yükselen minarelerin kilise kulelerine benzeyen hiç bir yanı yoktur. Gerçi ince ve uzundur minareler, ama yukarı doğru çıkıldıkça daralmaz, aşağıdaki genişlikleri neyse yukarıda da aynı kalır; önemli olan, yüksekte ezanın okunacağı uygun bir yerin bulunmasıdır. Minareler deniz fenerlerini andırır daha çok, ama içlerinde bir sesi barındıran fenerlerdir. Damların üzerinde kırlangıçların oluşturduğu bir toplum yaşar. İkinci bir kent gibidir damların üstü; ne-var ki, insanlar kendi kentlerinin sokaklarında ne kadar yavaş yaşıyorlarsa, damlar üstündeki kentte yaşam o kadar hızlı bir akış izler. Kırlangıçlar durup dinlenmek bilmez asla, acaba hiç uyumaz mı bunlar? diye insan kendi kendine sormadan duramaz. Tembellik, ölçülü davranış ve ağırbaşlılık gibi özellikler uzaktır kırlangıçlardan. Havada uçarken korsanlık yapar, sağı solu yağmalarlar; bomboş damlar, gözlerine belki de fethedilmiş bir ülke gibi görünür.

Çünkü damlarda kimseler yoktur. Damlarda tıpkı masallardakileri çağrıştıran kızlar, kadınlar göreceğimi, damlardan komşu evlerin avlularına bir göz atabileceğimi ve avlulardaki hayhuya kulak kabartabileceğimi düşünmüştüm. İlk kez dostumun evinin damına çıkarken, beklentiyle doluydu içim. Damdan uzaklara, dağlara, aşağıda serilmiş yatan kente bakarken, dostumun memnunluğuna diyecek yoktu, bana bu kadar güzel şeyler gösterebilmekten duyduğu kıvancı hisseder gibiydim.

Ama uzaklara bakmaktan yorulup da yakınları merak eder etmez, bu onu tedirgin etti. Komşu evin avlusuna bir göz atıp da İspanyolca konuşan kimi kadınların seslerini işiterek sevin-diğim bir anda, dostum adetâ suç üstü yakaladı beni. «Burada yakışık almaz böyle bir davranış,» dedi. «Bunu yapmanız doğru değil. Bu konuda beni de sık sık uyarmışlardı. Bitişik evlerde olup bitenlerle ilgilenmek hoş karşılanmaz, çirkin bir gözle bakılır. Aslında hiç damda görünmemektir doğrusu, hele bir erkek için. Çünkü kadınlar dama çıkar bazan, yabancı gözle-rin kendilerini rahatsız etmelerini istemezler.»

«Ama damların hiçbirinde bir kadın göremiyorum ben.»
«Belki bizi farkettiler, onun için,» dedi dostum. «Sonra insa-nın adı kötüye çıkar. Ayrıca, yolda giderken de peçeli bir ka-dına dönüp bir şey söylemek yine hoş görülmez.»

«Peki, ya yol konusunda bir şey sorarsam?»

«O zaman bekleyeceksin, karşıdan bir erkek gelsin!»

«Ama insan kendi damına çıkıp oturabilir sanırım. Komşu damda bir kadın varsa, bunda suçun ne senin?»

«O zaman başını çevirir, bakmazsın. Yapılacak şey, kendisiyle hiç ilgilenmediğini belli etmektir.» Az önce arkamızdaki dam-da bir kadın belirdi. Yaşlı bir hizmetçi. Benim kendisini fark-ettiğimi hiç sezmedi. Ama sonra gitti, gözden kayboldu yine. Arkama dönüp kadına bakacak vakit bile bulamamıştım. «De-mek insan kendi damında sokaktaki kadar özgür değil.»

«Kesinlikle öyle,» dedi dostum. «Komşuların insanı kötü bil-mesi istenmez.»

Gözlerimi çevirmiş, kırlangıçlara bakmaya başlamıştım. Onla-rın hiç bir şeyi umursamaksızın her ileri atılışta üç, beş, hattâ on evin damını bir ok gibi fırlayıp geride bakmalarına imren-dim doğrusu.

Yolda ufak bir çeşmenin önünden geçtim, yeni yetme bir oğlan çeşmeden su içiyordu. Derken sola saptım, yukarılardan doğru alçak perdeden, yumuşak ve sevecen bir kadın sesi geldi kulağıma. Başımı kaldırıp karşımdaki eve baktım, ilk katında hasırdan bir pencere kafesinin arkasında genç bir kadın yüzüne ilişti gözüüm. Kadın peçesizdi, esmerdi, yüzünü kafese iyice yaklaştırmıştı. Ağzından pek çok cümle döküldü, bir su gibi hafif akıp geldi cümleler ve tümü de sevip okşayan sözcüklerden oluşuyordu. Kadının yüzünde peçe bulunmayışına akıl erdiremedim bir türlü. Başını hafifçe öne eğmişti; anladım ki, o sözleri bana söylüyordu. Sesi alçalıp yükselmiyor, iniş çıkışlardan uzak, aynı yavaş tonunu koruyordu; öylesine sevecenlik yüklü bir sesteki ki, sanki başımı kollarının arasında tutar gibiydi. Ama ellerini seçemiyordum, yüzünden başka bir tarafını göstermiyordu kadın; kimbilir, belki de elleri bir yere bağlanmıştı. Onun durduğu yer karanlıktı, benim dikildiğim sokakta ise güneş gözleri kamaştırıyordu. Kadının sözleri adeta bir pınardan akıp dökülüyor, birbirine karışıyordu. Bu dilde hiç daha sevecen ve okşayıcı sözler işitmemiştim; ama onun ağzından çıkan sözlerin bir sevecenliği içerdiğini seziyordum.

Sesin geldiği evin kapısını görmek için yaklaşayım dedim, ama yapacağım en ufak bir hareketle sesi bir kuş gibi ürkütüp kaçıracağımdan çekiniyordum. Ses ya birden susarsa, ben ne yapardım o zaman? Sesin kendisi gibi narin ve yumuşak davranmaya çalıştım, gürültüsüz adımlar atarak yürüdüm. Şimdiye kadar böylesine sessiz adımlarla yürüdüğümü anımsamıyordum. Evin hemen önüne gelip dikildiğimde ve kafes arkasındaki yüzü göremez olduğumda, sesi hâlâ işitiyordum. Daracık ve yüksek ev viraneye dönmüş bir kule gibiydi. Duvarın bir

yerinde taşlar dökülmüş, bir oyuk oluşmuştu. Her türlü süsten uzak kapı külüstür tahtalardan çatılmış, tellerle sağlamlaştırılmıştı, ikide bir açılıp kapanan bir kapıya benzemiyordu. Pek davetkâr bir görünümü yoktu evin, içeri girmek olanaksızdı ve karanlıktı içerisi, kuşkusuz pek de haraptı. Köşeyi döner dönmez bir çıkmaz sokakla karşılaştım, sokakta in cin top oynuyordu, kendisine bir soru yöneltebileceğim hiç bir Allahın kulu gözüme çarpmadı. Sevecen sözlerin oluşturduğu pınar çıkmaz sokakta da kaybolmadı; çok uzak bir su şırıltısı gibi köşeyi kıvrılıp geliyordu sesler. Gerisin geri dönüp evin az berisinde dikildim; başımı kaldırıp bakınca, kadının oval yüzünü kafesin hemen arkasında gördüm, kımıldayan dudakları sevecen sözcükleri yine mırıldanıp duruyordu.

Bu kez sözlerde değişik bir akustiği algılar gibi oldum, belirsiz bir yakarış tonunu içerir gibiydiler; sanki: «Gitme kal!» demek istiyorlardı. Evi ve kapıyı yakından görmek için bir an ortadan kaybolmuştum ya, belki bir daha dönmemek üzere çekip gittiğimi düşünmüştü kadın. Ama ben yine dönmüştüm ve bir daha da gitmeyip kalmam isteniyordu. Bir pencereden aşağı bakan peçesiz bir kadın yüzünün bu kentte, bu sokaklarda insanda yaptığı etkiyi bilmem ki nasıl anlatsam! Sokaklara açılan fazla penceresi yoktur evlerin ve pencereden dışarı bakan bir kimseye pek rastlayamazsınız. Evler duvarlar gibidir; evler olduğunu bilir, öyleyken duvarlar arasında yürüdüğünüz duygusundan hayli zaman kendinizi kurtaramazsınız. Kapılar görürsünüz evlerde, kullanılmayan bir, iki pencere gözünüze ilişir, o kadar. Kadınlar bakımından da benzeri bir durum söz konusudur, bir biçimden yoksun çuvallar gibi sokaklarda yürüyüp giderler, bir şey tanıyamaz, bir şey sezemezsiniz; çok geçmeden bıkip usanır, rastladığınız kadınları hayalinizde tasarlama zahmetinden vazgeçersiniz, bırakırsınız peşlerini. Ama isteyerek bir bırakış değildir bu; pencerede gördüğünüz, hattâ size bir şeyler söyleyen, başını hafifçe öne eğmiş, hep oracıkta bir erkeği bekler gibi pencerenin önünde dikilen, kendisine arkanızı dönseniz, usulcacık yürüyüp uzaklaşsanız da yine konuşmasını sürdüren, siz orada olun ya da olmayın yine konuşacak, hep birine, hep herkese bir şeyler söyleyecek olan

bir kadın bir mucize gibi görünür size, olağanüstü bir kişi gibi gelir, bu kentte görülecek her şeyden üstün tutarsınız kendisini.

Çok daha uzun bir zaman dikilebilirdim evin önünde. Ama pek تنها bir mahalle sayılmazdı. Karşıdan peçeli kadınlar geliyor, yukarıda, kafes arkasındaki hemcinslerini hiç umursamaksızın yürüyorlardı. Sanki ortada konuşan bir kimse yokmuş gibi kule biçimindeki evin önünde durmaksızın geçip gidiyor, başlarını kaldırıp pencereye bakmıyorlardı. Yürüyüşleri hiç değişmeden eve yaklaşıyor, tam pencerenin altına gelip köşesinde benim dikildiğim sokağa sapıyorlardı. Ama hoş karşılamayan bakışlarla beni süzdüklerini hissediyordum. Ne işim vardı benim burada? Neden evin önünden hiç ayrılmıyor, neden gözlerimi dikmiş yukarıdaki pencereye bakıyordum?

Derken bir grup öğrenci yaklaştı ileriden. Yolda yürürken birbirleriyle şakalaşıp oynuyor, yukarıdan gelen sesleri adeta hiç işitmiyorlardı. Yanımdan geçerlerken başlarını çevirip bana baktılar, beni peçesiz kadından daha yabancı buldular kendilerine. Gözlerimi pencereden ayırmaksızın oracıkta dikildiğim için utandım biraz. Ne var ki, çekip gidişimle kafes arkasındaki yüzü düş kırıklığına uğratacağımın farkındaydım; deminki sözler yine kuş seslerinden oluşan bir dere gibi çığıl çığıl akıp geliyordu. Ama şimdi bu seslere, yavaş yavaş uzaklaşan çocukların tiz sesleri karışmaktaydı. Çocukların sırtlarında küçük çantalar vardı, okuldan geliyorlardı; eve pek de çabuk dönmek istemiyorlar, yolda oyun oynuyor, sokak ortasında ileri geri sıçrayıp zıplıyorlardı. Bu yüzden, bir kaplumbağa yürüyüşüyle ilerliyor, kadının söylediklerini işitmemi güçleştiriyorlardı; bunu ancak güç belâ başarabiliyordum.

Ansızın yanında pek ufak bir çocukla bir kadın, az ilerimde durdu; arkadan doğru yaklaşmış olmalıydı, kendisini farketmemiştim. Kısa bir süre yerinden kıınıldımadı, bana kötü kötü baktı, peçenin altında yaşlı bir kadının yüz çizgilerini seçer gibi oldum. Sonra sanki benim orada bulunuşum çocuk için bir sakınca oluşturunmuş gibi onu elinden tuttu, bana tek bir söz söylemeye tenezzül etmeyip ayaklarını sürüye sürüye

uzaklaştı. Keyfim kaçmıştı, oradan ayrılıp ağır ağır kadını izledim; birkaç evi geride bırakıp yandaki bir sokağa saptı. Kadının kıvrılıp gözden kaybolduğu köşeye vardım, çıkmaz bir sokağın sonunda küçük bir türbenin kubbesi ilişti gözüme. İnsanların gidip dilekte bulundukları ermiş mezarlarına bu ülkede türbe deniyor. Yaşlı kadın türbenin kapalı kapısının önünde durdu ve (mini min) çocuğu tutup havaya kaldırdı. Çocuğun ağzını, bulduğum yerden ne olduğunu seçemediğim bir nesneye bastırdı ve aynı hareketi birkaç kez yineledi, arkasından çocuğu yine yere bıraktı, elinden tutarak oradan uzaklaşmaya başladı. Çıkmaz sokağın köşesine gelerek önümden geçti tekrar, ama bu kez kötü bakışlarla da olsa bana dönüp bakmak tenezzülünde bulundu, sonra her ikimizin de çıkıp geldiği tarafa yöneldi.

Türbeye yaklaştım, ahşap kapının yarı yüksekliğinde bir halka gördüm, üzerine paçavralar sarılmıştı. Çocuğa öptürülen paçavralardı bunlar. Her şey, büyük bir sessizlik içinde olup bitmişti. Ne yapacağımı bilememenin şaşkınlığı içinde, arkamda okul çocuklarının dikilip beni izlediğini farketmemiştim.

Ansızın çin çin öten gülüşlerini işittim çocukların; içlerinden üçü ya da dördü hoplaya zıplaya türbenin kapısına geldi, halkayı yakalayıp üzerindeki paçavraları öptü. Beri yandan, yüksek sesle güldüler ve aynı hareketi halkanın dört bir yanında tekrarladılar. Biri halkaya sağ taraftan asıldı, öbürü sol taraftan: paçavraları öpmeleri gürültülü dil şaklatışları gibi birbirini izledi. Çok geçmeden daha başka çocuklar gelerek onları itip uzaklaştırdı kapıdan. Her biri bu işin nasıl yapılacağını bana göstermek ister gibiydi; belki benden de kendilefi gibi davranmamı bekliyorlardı. Üstü başı temiz çocuklardı, iyi bakımlıydı hepsi, günde birçok kez elleri yüzlerinin yıkandığına kuşku yoktu. Kapıdaki halkaya sarılı paçavraların ise öylesine pis bir görünümüleri vardı ki, sanki daha önce sokağın silinip temizlenmesinde kullanılmışlardı. Türbede yatan evliyanın giysisinden parçalar gözüyle bakılıyordu bunlara; evliyanın kendisindeki kutsallığın ilgili paçavralara da sindiğine inanılıyordu.

Oğlanlar paçavraları öpmekten bıkınca, peşime düşüp etrafımı sardılar. Bir tanesinin yüzündeki zeki ifade dikkatimi çekti; baktım, benimle konuşmaya pek istekli görünüyordu. Fransızca okumasını bilip bilmediğini sordum. Pek terbiyeli bir edayla: «Oui, Monsieur,» diye cevap verdi. Koltuğumda bir kitap taşıyordum, kitabı açıp uzattım; Fransızca cümleleri yavaş, ama hatasız bir biçimde okudu. Faslıların dinsel gelenekleri üstüne yazılmış bir kitaptı, açtığım sayfada ise evliyalara ve türbelere gösterilen saygının sözü edilmekteydi. Bir rastlantı mı dersiniz, ne dersiniz artık, tam da o sayfada demin türbenin önünde davranışlarını konu alan bir yeri okuyordu. Ama halinden bunun bilincinde olduğu belli değildi; kimbilir, belki de okumanın coşkusu içinde okuduğu sözcüklerin anlamına pek dikkat etmiyordu. Övücü sözler söyledim kendisine, takdir edici sözlerimi büyük bir insanın ağırbaşlılığıyla karşıladı. Kendisine o kadar içim ısındı ki, elimde olmadan kafes arkasındaki kadınla arada bir ilişki kurdum. O köhne evden yana işaret edip sordum: «Yukarıdaki pencerede, kafes arkasında dikilen kadını biliyor musun kimdir?»

«Oui, Monsieur,» dedi ve yüzünü pek ciddi bir ifade bürüdü. Ben sormaya devam ettim: «Elle est malade?» *

«Elle est très malade, Monsieur.»**

Sorumu pekiştiren «pek» sözcüğü bir yakınma gibi geldi kulağıma; ama öyle bir yakınma ki, oğlan tam bir teslimiyetle kabullenmişti. Dokuz yaşında vardı belki, ama o yaşta sanki yirmi yıldır ağır hasta bir kadınla birlikte yaşamış, dolayısıyla böyle bir durumda nasıl davranılacağını çok iyi biliyormuş gibiydi.

«Elle est malade dans sa tête, n'est-ce pas?»***

«Oui, Monsieur, dans sa tête.» «Kafadan hasta» derken, sorumu doğrulayarak başını salladı, ama kendi kafasını değil de oracıktaki pek yakışıklı bir oğlanın kafasını gösterdi. Uzun ve

* Hasta mı? (Ç.N.)

** Çok hasta, Mösyö. (Ç.N.)

*** Kafadan hasta, değil mi? (Ç.N.)

donuk bir yüzü vardı, alabildiğine açılmış kara gözleri enikonu bir hüznü içeriyordu. Çocuklardan hiç biri gülmedi. Suskun, dikilişiyorlardı orada. Benim kafes arkasındaki kadından söz açmam üzerine, bir anda havaları değişmişti.

Fas'a geldiğimiz üçüncü sabahı yalnız kalır kalmaz Mellah'ın yolunu tuttum. Bir kavşağa gelip pek çok Yahudinin oracıkta dikildiğini gördüm. Vasıtalar önlerinden akıp gidiyor, bir köşeyi dönüp kayboluyordu. Oradakilerin bir duvar içine yerleştirilmiş izlenimi uyandıran bir kemer altından geçtiklerini farkedince peşlerine takıldım. Bu duvarlar içinde, dört bir yanı bu duvarlarla kuşatılmış, Yahudi mahallesi Mellah yer alıyordu.

Ansızın üstü açık ufakça bir çarşıda buldum kendimi. Alçak tavanlı dükkânlarda mallarının orta yerine çömmüş oturanlar görölüyordu; Avrupalılar gibi giyinmiş bazıları ise sandalyelerde oturuyor ya da ayakta dikiliyordu. Çoğunluğun başında, bu ülkede Yahudilerin belirleyici özelliği olan siyah takkeler vardı, pek çoğu da sakallıydı. Karşıma çıkan ilk dükkânlarda kumaş satıldığını gördüm. Adamın biri elinde arşın, ipekli kumaş ölçüyordu. Bir başkası, düşüncelere dalmış, elindeki kalem çabuk çabuk oynatıyor, birtakım hesaplar yapıyordu. İçleri daha bir zengin donatılmış dükkânlar da yine pek küçük görölüyordu insanın gözüne. Pek çok dükkânda müşteri vardı; dükkânlardan birinde hayli şişman iki adam, dükkân sahibi kara kuru bir adamın çevresini almış, onunla heyecanlı, ama ciddî bir konuşmaya dalmıştı.

Elden geldiğince ağır adımlar atarak dükkânların önünden geçiyor, karşılaştığım insanların yüzlerini inceliyordum. Yüzlerdeki çeşitliliğe şaşmamak elde değildi. Başka giysili bir vücutta Arap gözüyle bakacağım yüzler vardı. Beri yandan yüzler de vardı, Rembrandt'ın tablolarındaki pırıl pırıl Yahudi yüzlerine benziyordu. İçleri kurnaz bir sessizlik ve alçakgönüllülükle dolu Katolik rahip yüzleri vardı. Tedirginlik tüm vücut-

larına işlemiş Ezeli ve Ebedi Yahudi yüzleri vardı sonra. Fransız yüzleri, İspanyol yüzleri, kırmızımsı Rus yüzleri vardı. Birinin yüzü öyleydi ki, Yahudilerin ilk atalarından Hazreti İbrahim gözüyle bakılabilirdi kendisine; Napolyon yüzü birine tenezzül buyurup bir şeyler anlatıyor, derken Goebbels'e benzeyen çok bilmiş ve ateşli biri lafa karışıyordu. Aklıma ruh göçü geldi birden. Belki, dedim kendi kendime, her insanın ruhu bir kez Yahudi bedenine bürünüyor ister istemez, işte şimdi hepsi de burada toplanmış bulunuyor, hiç biri daha önce hangi kavimden olduğunu anımsamıyor artık, yüzlerinde bunun kendini açıkça ele vermesine ve ben yabancıнын bunu anlamasına karşın, söz konusu insanlardan her biri doğruca Tevrat'taki atalar soyundan geldiğine kesinlikle inanıyor.

Ama hepsi de ortak bir yanı içeriyordu; yüzlerine ve yüzlerindeki ifadenin zenginliğine alışır alışmaz, bu ortak yanın ne olduğunu çıkarmaya çalıştım. Gözlerini bir anda kaldırıp bakmak ve yoldan geçen bir kimse hakkında hemen bir yargıya varmak gibi bir özellikleri vardı. Bir dükkânın önünden geçeyim de bir defasında da beni farketmesinler, görülmüş şey değildi. Diyelim bir dükkânın önünde durdum, bende bir müşteri kokusunu alabilir, beni bu bakımdan süzüp inceleyebilirlerdi, buna bir diyeceğim yoktu. Ama o çevik ve zekî bakışları, bir dükkânın önünde durmaktan çok daha önce üzerimde hissediyordum. Bazan sokağın karşı tarafında yürüyor, öyleyken aynı bakışın yine bana yöneltildiğini seziyordum. Hatta Araplar gibi miskin, yan gelmiş yatan bazılarının bakışlarında bile miskinlikten eser yoktu: Usta bir casus gibi sizi gelip buluyor bakış, sonra bir solukta yine dönüp gidiyordu. Bakışlar arasında düşmanca nitelik taşıyanları, soğuk, umursamaz, geri çeviren ve alabildiğine bilge olanları vardı. Hiç birinde aptalca bir ifadeyi içermiyordu. Hep tetikte bekleyen, ama kendileri bekledikleri düşmanlığa yol açmaktan kaçınan insanların bakışlarıydı hepsi, bir meydan okumadan eser yoktu bakışlarda, kendilerini gizlemeye çalışan ve bunu yapmakla da çok iyi eden bir korkuyla doluydu içleri.

Bu insanların onur ve vakarının ihtiyatlı ve uyanık davranışlarında saklı yattığını söyleyebiliriz. Dükkânların yalnızca bir

yanı açıktır, böylece arkalarında okup bitenlerin dükkân sahiplerini tasalandırıp kaygılandırması diye bir durum söz konusu değildir. Aynı insanlar kendilerini sokakta daha az güven içinde hisseder. Çok geçmeden farketmiştim ki, insanda dur durak bilmeyen tedirgin ve (ne idiği belirsiz) bir izlenim uyandıran Ezeli ve Ebedî Yahudiler hep göçebe rolündeydi; tüm mallarını kendileriyle gittikleri yere taşıyan ve bunlarla kalabalık arasından kendilerine bir yol açmaları gereken, arkalarından gelecek bir kimsenin üç beş parça mallarını yağmalayıp yağmalamayacaklarını bilemeyen, sağdan soldan ya da dört bir yandan saldırıya uğrayıp uğramayacaklarını kestiremeyen insanlardı. Dükkânına benim diyen ve içinde oturup kalkabilenlerin bir bakıma huzura kavuşmuş kişiler sayılabileceklerini söyleyebiliriz.

Ama bazıları da sokakta çömmüş oturuyor, ufak tefek malları satışa sunuyordu. Çokluk pek kalitesiz sebze ve meyvalardı bunlar. İlgili kişiler, sanki aslında satacak bir şeyleri yokmuş da sadece satıcı rolünü oynuyorlarmış gibi bir izlenim uyandırıyorlardı. Kendilerini kapıp koyvermişlerdi adeta; sayıları hayli kabarıktı, onlara alışabilmem kolay değildi. Ama çok geçmeden her şeye hazırlıklı birine dönüşmüştüm; diyelim elindeki buruş buruş tek limonu satışa çıkaran yaşlı ve hastalıklı bir adamı görmek beni şaşırtmıyordu.

Derken girişteki çarşıdan Yahudi mahallesinin iç kesimlerine doğru ilerlemeye koyulmuştum. Kalabalıktan geçilmiyordu ortalık. Sayılamayacak kadar çok erkek çıktı karşıma, ama peçesiz tek tük kadınla karşılaştım. Yaşlı mı yaşlı, kara kuru bir kadın usul usul yaklaştı ileriden, sanki dünyadaki ilk insandı. Gözleri uzaklara dikilmişti, nereye doğru yol aldığını çok iyi bilir gibiydi. Yana çekilip kimseye yol verdiği görülüyor, başkaları kalabalık içinden kendilerine yol açmak için sağı solu dirseklerken, onun çevresi hep boş kalıyordu. Sanırım, korkup çekiniyorlardı kendisinden: Çok yavaş yürüyordu ve herkesi tek tek lânetleyecek kadar bol vakti vardı. Çevresindekilerde uyandırdığı korkudur ki, ona ortalıkta gezip dolaşma gücünü veriyordu anlaşılan. En sonunda benim yanımdan geçip gitti; başımı çevirip arkasından baktım. Kendisine

baktığımı sezdi, yürüyüşü gibi yavaşça arkasına döndü, bir güzel süzdü beni. Durmayıp oradan uzaklaştım; onun bakışına karşı tepkim öylesine içgüdüsel bir nitelik taşıyordu ki, adımlarımın ne denli hızlandığını ancak çok sonradan farkettim. Bir dizi berber dükkânının önünden yürümeye başlamıştım. Genç genç adamlardan oluşan berberler, elleri böğürlerinde, kapıların önünde dikiliyorlardı. Yolun karşısına bir adam çömmüş, bir sepet dolusu kızarmış çekirgeyi satışa sunuyordu. Tanrı'nın Mısırlıların başına musallat ettiği o çekirge belâsına gitti aklım. Yahudilerin de çekirge yemelerine şaştım. Yerden hayli yükseklikteki bir dükkânda adamın biri çömmüş oturuyordu, teninin rengi ve yüz çizgileri bir zenciye anımsatıyordu. Başında Yahudilerin giydiği takke vardı ve kömür satıyordu. Kömürler adamın çevresinde tepeleme yığılmıştı; sanki adam kömürden duvarlar arasına kapatılacaktı da, bu işi yerine getirecek görevlileri bekliyordu. Öylesine sessiz duruyordu ki, ilkin farkına varmadığım, kömürler arasında ıslıl ıslıl parıldayan gözleri olmasa, sonradan da kendisini farketmeyecektim. Yanıbaşında ise tek gözlü biri sebze satıyordu. Görmeyen gözü alabildiğine şişmişti ve insana adeta gözdağı veriyordu. Adamın kendisi, ne yapacağını şaşırmış, önündeki sebzeyle oyalanıyordu. Sebzeyi dikkatle bir yandan öbür yana itiyor, arkasından yine dikkatle çekip aynı yere alıyordu. Bir başka adam da vardı, yerdeki beş, altı taşın yanıbaşına çömmüştü. Taşları tek tek eline alıyor, tartıp teraziliyor, biraz havaya kaldırıp gözden geçirdikten sonra gerisin geri öbür taşların yanına bırakıyor, bu kez aynı oyunu öbür taşlarla oynuyordu. Hemen önüne gelip dikildim, ama o *bir kez* bile başını kaldırıp bana bakmadı. Bütün mahallede bana bakma tenezzülünde bulunmayan tek kişiydi. Satmayı arzuladığı taşlar kendisine rahatlık vermiyor, alıcılardan çok taşların kendileriyle ilgileniyordu.

Yahudi mahallesinde içerlere doğru yol aldıkça, giderek her şeyin büyük bir yoksulluğa gömüldüğünü sezmiştim. O güzelim kumaşlar, ipekliler gerilerde kalmıştı. Hiç kimsede Hazreti İbrahim'in zenginliği ve görkemi yoktu. Giriş kapısının hemen başındaki çarşı bir lüks mahalleydi; oysa asıl yaşam,

basit insanların yaşamı şimdi bulunduğum bölgede geçiyordu. O sıra kare biçiminde ufak bir alana gelmiştim. Yahudi mahallesinin nabızı burada atıyordu adeta. Uzunlamasına bir çeşmenin başında erkeklerle kadınlar yan yana dikiliyordu. Kadınlar yanlarında taşıdıkları testilere, erkekler ise kırbalara su dolduruyor, eşekleri ise yanbaşılarında suvarılacakları anı gözlüyordu. Alanın ortasında birkaç seyyar büfe vardı. Bazılarında et, bazılarında küçük gözlemeler kızartılıyordu; büfe sahiplerinin ailesi, çoluk çocuğu da yanındaydı. Sanki evlerini alana taşımışlar da orada yatıp kalkıyor, yemeklerini orada pişirip yiyorlardı.

Berberi kıyafetiyle, ellerinde canlı tavuklar, sağda solda diki len köylüler görülmekteydi. Başları aşağı sarkan tavukları ayaklarından tutuyorlar, ileriden yaklaşacak kadın müşterilere elleyip yoklamaları için uzatıyorlardı. Kadın bir müşteri tavuğu eline alıp bakıyor, bu sırada Berber köylü ne tavuğu bütünü elinden bırakıyor, ne de yerinden kımıldıyordu. Kadın müşteri tavuğun orasına burasına eliyle bastırıyor, orasını burasını çimdikliyor, tavuğun etli olması gerekeceğini tahmin ettiği yerlere el atıyordu. Ne köylü, ne de kadın bu inceleme sırasında bir şey konuşuyordu; hayvanın kendisi de gık demiyor, susuyordu. Derken kadın tavuğu adamın elinde bırakıp gidiyor, bir sonraki köylünün yanına varıyordu. Pek çok sayıda başka tavuğu adamakıllı inceleyip gözden geçirmeden, hiç bir kadın bir tavuğu satın almaya yanaşmıyordu.

Alanın dört bir yanı dükkânlarla çevriliydi; bazılarında iş başında adamlar görülüyor, çekiç vuruşları birbirleriyle konuşan insanların seslerine karışıyordu. Alanın bir köşesinde pek çok kişi toplanmış, heyecanlı heyecanlı bir konu üzerinde söyleşiyordu. Ne dediklerini anlamıyordum, ama yüz ifadelerine bakılırsa, dünyanın büyük sorunlarını tartışır gibiydiler. Görüşleri değişikti birbirinden, herkes kendi düşüncesini kanıtlar öne sürerek savunmaya çalışıyordu; bana öyle geliyordu ki, karşı tarafın başvurduğu kanıtlara kulak verip bunların üzerine eğilmekten enikonu haz duymaktaydılar.

Alanın ortasında yaşlı bir dilenci dikilmekteydi; bu mahallede gördüğüm ilk dilenciydi bu ve Yahudi değildi. Benden aldı-

ğı sadakayla hemen küçük gözlemeleri tavada kızartan adama yöneldi. Adamın başında daha başka müşteriler de vardı, sıra kendisine gelene kadar yaşlı dilencinin beklemesi gerekiyordu. Ama dilenci sabırla bekledi, gönlünde yaşattığı güçlü bir isteğe kavuşmasına ramak kalmışken bile sabrını yitirmedi. Sonunda gözlemeyi aldı, tekrar gidip alanın ortasına dikildi, ağzını alabildiğine açarak onu yemeye koyuldu. İştahı bir haz bulutu gibi alanın üzerine yayıldı. Kendisine dikkat eden kimse yoktu; öyleyken çevredeki herkes, dilencinin duyduğu hazın rayihasını onun kendisiyle şölumaya başlamıştı. Bana öyle geldi ki, dilencinin oracıkta bir heykel gibi durup bir şeyler yemesi, alanın yaşam ve huzuru için çok büyük önem taşıyordu. Ama sanırım bu alanda yaşanmış mutlu büyülenmeyi kendisine borçlu olduğum tek kişi o değildi. İçimde öyle bir his vardı ki, sanki Yahudi mahallesinde değil, bir başka yerdeydim, çıktığım gezinin hedefine ulaşmıştım. Artık buradan bir yere ayrılamazdım, sanki yüzlerce yıl önce buraya gelmiş, ama sonradan geldiğimi unutmuştum. Şimdi ise her şeyi yeniden anımsıyordum. Kendi varlığında duyumsadığımı o yoğunluk ve sıcaklığı, karşımda sergilenmiş görmekteydim. Üzerinde dikilip dururken, bu alandan başka bir şey değildim ben. Sanırım, her zaman için böyle bir alan olarak yaşamıştım.

Alandan kendimi öylesine güç koparabilmişim ki, her beş, on dakikada bir dönüp yine orada almıştım soluğu. Alandan ayrılıp nereye gitmek, Yahudi mahallesinde neyi merak edip görmek istedimse, bu işi hep yarıda kesmiş, dönüp alana gelerek bu ya da şu doğrultuda geçip gitmişim üzerinden, hâlâ yerinde durduğundan emin olmak istemişim.

İlkin تنها sokaklardan birine saptım; dükkânların bulunmadığı, yalnızca evlerin yer aldığı bir sokaktı burası. Duvarlara, kapıların yanına, kısaca dört bir yana yerden biraz yükseğe kocaman el resimleri çizilmişti ve ellerdeki parmaklardan her biri belirgin kenar çizgilerini içeriyordu, maviye boyanmıştı çoğu : Nazara karşı savunmak amacıyla yapılmış el resimleriydi hepsi. Kentin bu bölgesinde en sık karşıma çıkan bir resimdi, ilgili bölgede yaşayanlar bu resimleri özellikle oturdukları evlere çiziyorlardı. Açık duran kapılardan bakıp av-

luları görebiliyordum; sokaklardan daha temizdiler, bir huzur havası bana doğru esip geliyordu. Ah, ne kadar içlerine girmek isterdim bu avluların! Ama ortalarda kimseler görünmediğinden, bunu göze alamıyordum. Diyelim böyle bir evde bir kadın çıktı karşıma, ne diyeceğimi tasarlayamıyordum pek. Bir kimseyi korkutabileceğim düşüncesi beni ürkütüyordu. Evlerin sessizliği insana temkinli olmasını anımsatır gibiydi. Ama hep böyle sürüp gitmedi sessizlik. Kulağıma ince ve tiz bir ses geldi; ilkin cırcır böceği sandım, ama giderek güçlendi ses ve benim aklım bir kuşaneğe gitti. «Ne olabilirdi bu? Yüzlerce kuşu barındıran bir kuşane ne gezsindi burada? Belki çocuklardı. Bir okul vardı belki yakında.» Çok geçmeden şüphe kalmamıştı; kulakları sağır edecek kadar güçlü ses, bir okuldan geliyordu.

Açık duran büyük bir kapıdan bakınca, kocaman bir avlu ilişti gözüme. Belki iki yüz kadar mini mini çocuk sıralarda yan yana sıkışmış oturuyordu. Bazıları ise sağda solda koşuyor, yerde oynuyordu. Sıralarda oturan çoğunluğun ellerinde alfabeler vardı. Üçer, dörder kişilik küçük gruplar ileri geri durmadan sallanıyor, bir yandan da tiz bir sesle alfabelerdeki yazıları okuyorlardı: «Aleph. Beth. Gimel.» Siyah saçlı küçük başlar, bir ritim gözeterek sağa sola kuş gibi gidip geliyordu; içlerinden biri en hamaratları, en hızlı sallananlarıydı, İbranice alfabenin sesleri henüz yazılmakta olan *On Buyruk* gibi çıkıyordu ağzından.

Kapıdan içeri girdim, bu sayısız çocuğun ne yaptığını çözme-ye çalıştım. Pek küçükleri yerde oynuyordu. Çocukların ortasında bir öğretmen dikilmekteydi; üzerinde havı dökülmüş, eski püskü bir giysi vardı, sağ elinde çocukları gerektiğinde dövmek üzere bir kayış tutuyordu. Ezilip büzülerek yapmacık bir saygıyla bana doğru yürüdü. İnce uzun yüzü yassı ve donuktu, çocukların cıvil cıvil diriliği karşısında yüzdeki cansız katılık enikonu belirgin açığa vuruyordu kendini; çocuklarla asla başa çıkamayan, bunun üstesinden gelebilecek kadar iyi ücret alamayan bir kimse izlenimini uyandırıyor. Gençti, ama çocukların gençliği onu yaşlı bir duruma sokmaktaydı. Tek kelime Fransızca konuşmuyordu, bana hiç bir konuda yardım edemez-

di. Kulakları adeta sağır edecek kadar güçlü gürültünün ortasında dikilip sağıma soluma bakınayım, yeterdi bana. Ama anlaşılan ona gereken değeri vermemiştim. Ölü katılığının gerisinde hırsa benzer bir şeyler saklıydı : Küçük öğrencilerinin hünerlerini bana göstermek istedi.

Derken küçüklerden birini yanına çağırdı, alfabenin bir sayfasını açıp gözlerinin önüne tuttu, elini birbiri ardından çabuk çabuk ilgili sayfadaki İbranice heceler üzerinde gezdirdi. Parmakları bir satırdan öbür satıra atlıyor, rasgele hecelere uzanıyordu; oğlanın heceleri ezberlediğini, gerçekten okumadan, körü körüne onları yinelediğini sanmaktan beni alıkoymayı amaçlıyordu besbelli. Yüksek sesle : «La-lo-ma-nu-schetti-ba-bu» diye okurken, oğlanın gözleri ıslı ıslı parlıyordu. Hiç yanlışı yapmıyor, hiç kekelemiyordu. Öğretmenin kendisiyle gurur ve kıvanç duyduğu bir öğrenciydi ve okuyuşu giderek hızlanıyordu. Okuması bitip de öğretmen alfabeyi yine gözlerinin önünden çekip alır almaz, başını okşayıp övücü sözler söyledim Fransızca, ama o kendisini övdüğünü anladı. Arkadan gidip yerine oturdu, bundan böyle beni görmüyormuş gibi yaptı. Sıra bir sonraki oğlana gelmişti; birincisinden çok daha sıkılgan bir çocuktu ve hatalar yaptı okurken. Öğretmen hafif bir şaplak atarak oğlanı yerine yolladı; derken bir, iki çocuğu daha çağırıp okuttu. Bu işler olurken sınıftaki ayyuka çıkan gürültü birazcık olsun dinmedi; İbranice heceler, okulu kaplayan azgın denizin üzerine yağmur damlaları gibi düşüyordu.

Bu arada başka çocuklar yanıma yaklaşıp meraklı bakışlarla beni süzmeye başlamıştı; arsız, çekingen, nazlı bakışlarla beni inceliyorlardı. Öğretmen, nedense çekingenleri kovup uzaklaştırdı oradan, ama arsızlara dokunmadı. Bütün bunların da bir anlamı vardı. Sınıfın başına getirilmiş öğretmen sefil biriydi, mahzun bir hali vardı; gösteri sona erdikten sonra doyuma kavuşturulmuş bir gururun cılız izleri uçup gitti yüzünden. Pek nazik teşekkür ettim; onu yüceltmek için, önemli bir ziyaretçiymişim gibi bir poz takındım, biraz yukarıdan davranmışım kendisine. Pek memnun kalmışım; Yahudi mahallesinde bir türlü yakamı bırakmayan yersiz bir incelik duygusuyla ver-

diğim kararı açıkladım : Ertesi gün yine gelecek, ancak bu ikinci gelişimde ona biraz para verecektim. Kısa bir süre daha sınıfta kalıp yeniden alfabelerini okumaya dalmış çocukları izledim; ileri geri sallanıp yaylanışları beni büyülemiş, hepsinden çok hoşlanmıştım bunlardan. Derken sınıftan ayrıldım, ama çocukların gürültüsünü epey bir uzaklığa kadar benimle taşıyıp götürdüm. Gürültü, yolun ta sonuna kadar bana eşlik etti. Yol giderek kalabalıklaştı, işlek bir durum aldı; önemli merkezlerden birinin içinden geçer gibiydi. Az ötede bir duvar ilişti gözüme, büyük bir kapı gördüm. Kapının nereye açıldığını bilmiyordum; ama ben kapıya yaklaştıkça, yolun iki yanında oturan dilencilerin sayısı arttı. Bu beni şaşırtmıştı, çünkü şimdiye kadar Yahudi bir dilenciyle hiç karşılaşmamıştım. Kapıya vardığımda, baktım on, on beş kadarı sıra halinde yere çömmüş oturuyordu. Erkekler, kadınlar vardı aralarında; çoğunluk yaşlılardan oluşuyordu. Ne yapacağım konusunda biraz kararsız, yolun orta yerinde sessiz durdum; kapıyı incelemek istiyormuşum gibi bir tavır takındım, oysa gerçekte dilencilerin yüzlerini gözden geçiriyordum.

Derken genç bir adam yan taraftan bana doğru geldi, duvarı göstererek : Le cimetière israélite, * dedi ve bana gömütlüğü gezdirmeye istekli bir tavır takındı. Ağzından çıkan tek Fransızca sözcüklerdi bunlar. Hemen peşine takıldım, kapıdan içeri girdik. Ayağına tez biriydi ve konuşacak bir şey yoktu. ortada. - Ansızın kendimi bir ot bile yetişmeyen çıplak bir alanda buldum. Mezar taşları öyle alçaktı ki, adeta gözden kaçıyordu; insan yürürken bayağı taşlar gibi ayağıyla tosluyordu bunlara. Gömütlük devcileyin bir enkaz yığınınna benziyordu; belki zamanında böyle bir yerdi de sonradan ciddi bir işlevle yükümlü kılınmış, gömütlüğe dönüştürülmüştü. Şöyle biraz dikine duran hiç bir şey yoktu. Açıkta görülen taşlar ve gözle görülmeyip kafada canlandırılan kemikler, hepsi de yerde *uzanmış yatıyordu*. Burada dimdik yürümek hoş bir şey değildi, bu yüzden böbürlenip kıslamak anlamsızdı, insanı gülünç duruma sokmaktan öte işe yaramazdı.

* Yahudi mezarlığı. (Ç. N.)

Yeryüzünün başka bölgelerindeki gömütlükler öyle yapılmıştır ki, yaşayanların içini açar, neşelendirir onları. Pek çok canlı yaşar ilgili gömütlüklerde, bitkiler, kuşlar vardır; o kadar ölü arasında tek canlı sayılan ziyaretçiye şevk verir bu da, onu güçlendirir, kendi durumuna imrenilecek bir gözle bakmasını sağlar. Mezar taşlarının üzerinde bu hayattan göçüp gitmiş insanların isimlerini okur; tek tek her birini gömmüştür bunların, oysa kendisi yaşamaktadır.

Bir an öyle bir duyguya kapılır ki, sanki söz konusu kişilerden her birini bir düelloda yenilgiye uğratmıştır. Bir yandan da üzülmemektedir kuşkusuz, artık hayatta olmayan bunca kişiye acıtmaktadır, ama kendisi yenilgiye uğratılamayacak biridir. Gömütlükler dışında başka nerede böyle duygular uyandırabilir içinde? Dünyanın hangi savaş alanında herkes ölüp gider de o tek başına sağ kalabilir? Yere serilmiş yatanların ortasında dimdik ayakta durabilir? Beri yandan ağaçlar ve mezar taşları da dimdik ayakta durur gömütlükte; gömütlüğe dikilmiş olup ölenlerden kalmış bir miras gibi ziyaretçinin çevresini sarar; görevleri adeta onun beğenisini kazanmaktır.

Gelgelelim Yahudilerin bu çölden farksız gömütlüğünde hiç bir şey yoktur. Gömütlük, 'hakikat' denilen şeyin ta kendisidir; hiç bir bitkinin yeşermediği çorak bir ülkedir. Bir ziyaretçi hangi mezarda kimin yattığını zerrece umursanacak bir şey saymaz. Eğilip de kimmiş bakayım bu ölmüş kişi, demez hiç. Ölümler enkaz parçaları gibi mezarlarında yatar ve insan bir an önce bir çakal gibi sessiz sedasız geçip gitmek ister üzerlerinden. Ölümlerden bir çöldür gömütlük, hiç bir şeyin yetişmediği bir çöl, çöllerin en amansızı, çöllerin çölüdür.

Gömütlükte biraz ilerlemiştim ki, geriden gelen sesler işittim. Arkama dönerek durdum. Giriş kapısının yanbaşı, duvarın iç kısmında da dikilen dilenciler ilişti gözüme. İhtiyar adamlardı, sakalları vardı hepsinin, içlerinden bazıları koltuk değneklerine dayanmıştı, bazıları da kördü. Daha önce kendilerini nasıl olup da farketmediğime şaşıtm; bana rehberlik eden delikanlı pek aceleliydi, o anda dilenciler yüz, yüz elli adım kadar arkamızda kalmıştı, geldiğimiz ıssız çölü gerisin geri arşınlamakta duraksadım. Ama *onlar* duraksamadı. Kalabalıktan üç

kişi ayrılıp topallayarak dolu dizgin bana doğru seğırtmeye koyuldu. En baştakileri geniş omuzlu, iri kıyım ve gür sakallı biriydi. Bir bacağı yoktu. Koltuk değneklerinin üzerinde kendini var gücüyle ileri ileri atıyordu ve çok geçmeden öbür arkadaşını hayli geride bırakmıştı. Alçacık mezar taşları kendisi için bir engel oluşturmuyor, koltuk değneklerini yerde nereye bastıracağını çok iyi biliyordu, değneklerin bir taşla rastlayıp da kaydığı görülmüyordu hiç. Eski zamanlardan kalma korkunç bir hayvan gibi üzerime geliyordu. Göz açıp kapamadan bana iyice yaklaşmış yüzünde merhamet uyandıracak hiç bir ifade seçemedim. Tüm vücudu gibi yüzü de içindeki o bir tek güçlü isteğı açığa vurmaktaydı: «Ben yaşıyorum. Bana ver!» Beni o ağır vücuduyla devirip ezecekmiş gibi, nedenini açıklayamayacağım bir duyguya kapıldım; bu adam tekin değil, sakınmam gerek ondan, dedim kendi kendime. Devinimleri bir kerstenkeleyi andıran ince, uzun boylu rehberim, dilenci henüz yetişmeden hemen beni çekip götürdü oradan. Benim dilencilere bir sadaka vermemi istemedi ve onlara Arapça bir şeyler söyledi. Koltuk değnekli iri kıyım dilenci arkamızdan gelmeye çalıştı, ama kendisinden hızlı yürüdüğümüzü görünce bıraktı peşimizi ve olduğu yerde durdu. Bir süre, içerlemiş, arkamızdan söylendiğini işittim; sesi gerideki iki dilencinin sesiyle birleşerek vahşi bir koro oluşturunuyordu.

Ellerinden yakayı kurtardığım için rahatlamıştım, beri yandan kendilerinde boş yere bir beklenti uyandırdığım için de utanç duyuyordum. Tek bacaklı ihtiyar dilencinin saldırısı, anlaşılan gerek kendisine, gerek koltuk değneklerine aşına taşlara toslayarak başarısızlığa uğramamış, saldırıyı başarısızlığa uğratan benim rehberim olmuştu. Bu eşit koşullarda yapılmamış yarışta kazanılan zaferden insanın kendisine gurur payı çıkarması düşünülemezdi. Bizim zavallı düşmanımızla ilgili olarak biraz bilgi edinmek isteyip rehberime döndüm, bazı sorular yönelttim kendisine. Sorduklarımdan bir tekini anlamadı, cevap yerine aptalca bir gülümseme yayıldı yüzüne. «Oui», dedi ve boyuna yineledi: «Oui.» Beni nereye götürdüğünden haberim yoktu. Ama ihtiyar dilenci olayından sonra, ıssız gömütlük artık eskisi gibi sessiz görünmedi gözüme. İhtiyar bu-

ranın yasal sakiniydi; çıplak taşların, enkaz yığınının ve gözle görülmeyen kemiklerin bir koruyucusu, bir bekçisiydi.

Ama dilenci ihtiyarın önemini fazla büyüt müştüm gözümde, çünkü çok geçmeden gömütlükte barınan kalabalık bir topluluğa rastladım. Ufak bir yükseltiyi aşır bir çukurluğa gel miştik ki, ansızın pek küçük bir havra çıktı karşımıza. Havranın dışında belki elli kadar kadınlı erkekli dilenci bir yarım daire yapmış, güneş altında bekleyiyordu; yeryüzündeki tüm sakatlıklar, özürlerle donatılmış, bütün bir kavim oracıkta ydı sanki; yaşları ilerlemiş kişilerse çoğunlukta ydı. Yere çömmüş, renkli kümeler oluşturmışlardı; şimdi ise acele etmeden kı mıldamaya başlamışlardı. Hayır dualar mırıldanıyor, ellerini bize doğru uzatıyorlardı. Ama biz havranın kapısının eşğine ayak atmadan, fazla yakınımıza sokulmaktan kaçındılar.

Kapıdan bakınca, uzunlamasına daracık bir yer ilişti gözüme. Bu yerde yüzlerce kandil yanıyordu. Mumlar silindir biçimin de alçacık cam fanusların içine sokulmuş duruyor, yağ içinde yüzüyorlardı. Büyük çoğunluğu normal yükseklikteki masaların üzerine dağıtılmıştı, yukarıdan bakınca okunacak bir kitabı anımsatıyorlardı. Mumların bir bölümü de büyücek fanusların içinde tavandan sarkmaktaydı. İbadet yerinin her iki tarafında bir adam dikiliyordu, besbelli ibadeti yönetmekti görevleri. Yambaşlarındaki masaların üzerinde ise birkaç madenî para görülmekteydi. Eşikte durakladım, başıma geçirecek bir şey yoktu yanımda. Rehberim, siyah takkesini kendi başından çıkarır bana uzattı. Takkeyi aldım; çok kirliydi, giysen mi, giymesen mi? diye bir an kararsızlık gösterdim, sonra başıma geçirdim. Hahamlar, gelin! diye el etti ler, ben de mumların altına yürüdüm. Bana Yahudi gözüyle bakmadılar ve ben de herhangi bir ibadette bulunmadım. Rehberim masaların üzerindeki paraları işaret edince, ne yapmam gerektiğini kavradım. Pek kısa bir süre kalır çıktım dışarı. Çöl ortasında mumlarla dolup taşan, adeta yalnızca mumlardan oluşan bu küçük havranın içinde bir ürküntü duymuştum. Mumlardan sessiz bir neşe etrafa saçılır gibiydi, sanki bu mumlar yandığı süre hiç bir şeyin sona ermeyeceği anlatılmak isteniyordu. Belki de ölülerden geriye kalan tek şey, bu narin alev-

ciklerdi yalnız. Dışarıda ise tüm yakınlığı ve yoğunluğu içinde dilencilerin tutku ve heyecan dolu yaşamı seziliyordu. Yeniden dilencilerin arasından yürümeye koyuldum. Bunun üzerine bir kaynaşma başladı aralarında. Özellikle sakatlıklarını görmeden geçebilirmişim gibi, dört bir yandan yanıma sokuldular ve adeta ustalıklı, ama pek ateşli bir raks havası içinde ilgili sakatlıklarını gözlerimin önüne serdiler. Dizlerime sarıldılar, ceketimin ucunu tutup tutup öptüler. Bana öyle geldi ki, vücudumun her bir yerini kutsadılar adeta. Sanki bir yığın kişi ağızları, gözleri ve burunları, kolları ve bacaklarıyla, sırtlarında partallar ve koltuk değnekleriyle, neleri varsa, nelerden *oluşuyorsa* bütün bunların tümüyle insana *yakarmak* istiyordu. İrkildim ansızın; ama ilgili durumun beni müthiş etkilediğini ve bütün korkumun çok geçmeden bu etkileniş içinde kaybolup gittiğini yadsıyamam. Şimdiye dek kimse bu dilenciler kadar yanıma sokulmamıştı. Üzerlerinden akan pisliği unuttum, umursamadım bunu, bitli olabilecekleri aklımdan çıktı. Yaşayan insanlar uğrunda didik didik edilmenin ne denli ayartıcı bir şey olduğunu hissettim. Onların bana gösterdiği tapınma derecesine varan bu saygı, kendini böyle bir feda edişe değerdi doğrusu; böyle bir saygı, nasıl olur da mucizeler yaratmazdı.

Ama rehberim, dilencilerin elinde daha fazla kalmaktan kurtardı beni. Onun benim üzerimdeki hakları daha eskiydi ve henüz bunları ele geçirmiş sayılmazdı. Yanımda herkese yetecek bozuk para yoktu. Rehberim, isteklerine kavuşamamış dilencileri şiddetle paylayıp tersleyerek beni kolumdan çekip götürdü. Havrayı geride bıraktıktan sonra yüzünde o aptalca gülümsemeyle üç kez: «Oui», dedi; oysa kendisine herhangi bir soru yöneltmemiştim. Geldiğimiz yoldan geri dönerken, gömütlük benim için deminki enkaz yığını olmaktan çıkmıştı. İçindeki bütün yaşam ve ışığın nerede toplanıp bir araya geldiğini şimdi biliyordum. Alabildiğine büyük bir enerjiyle koltuk değnekleri üzerinde benimle yarışa kalkmış yaşlı dilenci, yine gömütlük kapısının iç kısmında dikiliyordu; ben yanından geçerken kaşlarını çatarak bana baktı, ama susup bir şey söylemedi, bana yağdıracak lânetlerden son anda vazgeçti. Gö-

mütlüğün kapısından çıktım dışarı. Rehberim yine geldiği gibi çarçabuk gözden kaybolmuştu. Belki gömütlük kapısının duvarındaki bir kovukta yaşıyordu da seyrek çıkıyordu dışarı. Ama çekip gitmeden hakettiği ücreti almayı unutmamıştı ve benden ayrılırken hepsi «Oui» demişti, o kadar.

Ertesi sabah yine Yahudi mahallesi Mellah'a yollandım; hiç vakit geçirmeden, kendisine mahallenin 'nabzı' dediğim o küçük alanı aradım. Sonra yüzündeki o bir maskı andıran ifadeyle öğretmene borcumu ödemek üzere okula koştum. Sanki daha önce oraya gelmemişim gibi yine aynı şekilde karşıladı beni, belki öğrencilere alfabe okutma işini olduğu gibi tekrarlayacaktı. Ama ben daha önce davranıp, kendisine borçlu olduğumu sandığım parayı eline tutuşturdum. Yüzünü daha bir donuk ve salak gösteren bir gülümsemeyle hemen aldı parayı. Çocuklar arasında biraz gezinip, beni bir gün önce pek etkileyen o ritmik sallanışlarını izledim. Sonra ayrıldım okuldan, Yahudi mahallesinin sokaklarında rasgele dolaşmaya koyuldum. Evlerden birinin eşikinden içeri ayak atmak isteğim, şimdi daha da güçlenmişti. Bir evi içeriden görmeden mahalleden çıkıp gitmemeyi kafama koymuştum. Ama nasıl yapacaktım bunu? Bir bahane gerekiyordu; şansım yaver gitti, çok sürmeden böyle bir bahaneyi ele geçirdim.

Karşılaştığım en büyük evlerin birinin önünde durdum; kapısı sokaktaki öbür evlerinkinden belli bir görkemle ayrılıyor, dikkati çekiyordu. Kapı açıktı. Eşikten bakınca, arkada avlu görünüyordu. Avlunun dip tarafında yüzü ışıltılı parıldayan gencecik ve esmer bir kadın ilişti gözüme. Belki de ilgimi çeken, evin kendisinden çok bu kadındı. Avluda çocuklar oynuyordu. Okul konusunda az buçuk deneyimli sayılırdım; dolaşısıyla, o anda aklıma geldi, evi de bir okul sanmış, çocuklarla ilgilenmek istemişim gibi yapabilirdim.

Kapının önünde durup gözlerimi avluya diktim. Çocukların üzerinden kadına bakmaya koyuldum. Derken daha önce farkına varmadığım boylu boslu genç bir adam avlunun dip ta-

rafından ayrılıp bana doğru geldi. İnce yapılı biriydi, başını dimdik tutuyor, yürürken dalgalanan giysisi içinde pek kibar bir izlenim bırakıyordu. Önüme gelip durdu, ciddi bakışlarla beni süzdü, Arapça ne istediğimi sordu. Ben de Fransızca : «Burası bir okul mu?» dedim. Beni anlamamıştı, biraz duraksadı, sonra «Attendez!» * diyerek dönüp uzaklaştı. Fransızcası bu tek sözcükle sınırlı değildi, çünkü kılık kıyafeti Fransızlara benzeyen kendinden genç biriyle dönüp geldiğinde, sanki bir bayram günüyümüş gibi Avrupa'nın en şık giysilerinden birini sırtına geçirmiş adam için «mon frère» ve «parle français» sözcükleri çıktı ağzından.

Bu küçük kardeşin yassı ve künt bir yüzü vardı, köylülerin yüzünü andırıyordu, koyu esmer biriydi. Bir başka giysi içinde yakışıklı diyemeyeceğim bir Berber gözüyle bakabilirdim kendisine. Benimle gerçekten Fransızca konuşup ne istediğimi sordu. «Burası bir okul mu?» dedim ben. Ama o anda bir suçluluk duygusu hissediyordum içimde, çünkü arka avludaki kadına yeniden bir göz atmadan duramamıştım, bu işte onların gözünden kaçmamıştı.

«Hayır», dedi küçük kardeş. «Bir gün önce bu avluda bir düğün yapıldı.»

«Bir düğün mü? Bir gün önce ha?» İştitiğim habere nedense pek şaşırmıştım; öyle ki, bu ani şaşkınlığım karşısında küçük kardeş sözlerine devam etmeyi uygun bularak: «Ağabeyim evlendi de», diye ekledi.

Başının hafif bir hareketiyle üzerimde kibar biri izlenimini uyandırmış olan ağabeyini gösterdi. Doğrusu bu durumda verilen bilgi için teşekkür etmem ve çekip yoluma gitmem gerekirdi. Oysa duraksadım ben, genç damat da davetkâr bir el hareketiyle şöyle söyledi: «Entrez! Girmez misiniz içeri!» Kardeşi de ekledi: «Evi görmek istemez miydiniz?» Teşekkür edip avludan içeri ayak attım.

Çocuklar - bir düzine vardı belki - çil yavrusu gibi dağılıp bana yer açtılar. Avluyu bir baştan bir başa geçtim, iki kar-

* Bir dakika (bekleyin)! (Ç. N.)

deş de eşlik etti bana. Yüzü ışı ışı parıldayan kadın doğrulup ayağa kalktı, düşündüğümde daha gençti, on altıındaydı belki. Küçük kardeş yengesi olduğunu söyleyerek kadını bana tanıttı. Bir gün önce evlenen kadın buydu demek. Avlunun öbür başındaki bir odanın kapısını açarak beni içeri buyur ettiler. Hayli küçük bir odaydı. Alabildiğine düzenli ve temizdi, Avrupa beğenisine göre döşenmişti: Kapının solunda iki kişilik bir yatak, sağında kare biçiminde büyük bir masa yer alıyordu; masanın üzerine kadifeden koyu yeşil bir örtü yayılmıştı. Arkadaki duvarın önünde bir büfe duruyor, içinde şişeler ve likör kadehleri görölüyordu. Masanın çevresine dizilmiş koltuklar tabloyu bütünlemekteydi, sanki küçük kentsoyluların oturduğu çok mütevazi bir Fransız eviydi burası. Evin hangi ülkede bulunduğunu ele veren tek bir eşya görölümüyordu. Odanın evdeki en iyi oda olduğuna kuşku yoktu, ama beni öbür odalardan rasgele biri daha çok ilgilendirirdi kuşkusuz. Bu odaya almakla beni pek memnun bırakacaklarını düşünmüş olmalıydılar. Fransızca anlayan, ama ağzını açıp pek konuşmayan kadın, büfeden şişe ve kadeh çıkarıp Yahudilerin burada ürettiği sert bir içki koydu. İsmi Mahya idi içkinin ve Yahudiler tarafından pek seviliyordu. Yaptığımız konuşmalarda edindiğim izlenime göre, aslında içki içmeleri dince yasaklanmış Müslümanlar adı geçen içkiyi içebilmelerinden ötürü Yahudilere kıskançlıkla bakıyorlardı. Küçük kardeş, buyrun, için haydi! dedi bana. O, yengesi ve ben, her üçümüz de oturmuştuk; damat olan ağabey nezaketen bir, iki dakika kapının yanbaşında dikilmiş, arkadan çekip gitmişti. Anlaşılan yapması gereken çok işi vardı, benimle zaten konuşup anlaşılamıyordu; bu yüzden, beni karısına ve küçük kardeşine emanet edip kendisi uzaklaşmıştı.

Kadın durgun kahverengi gözleriyle beni süzüyor, gözlerini üzerimden bir an bile ayırmıyordu; ama hakkımda ne düşündüğünü ele veren en ufak bir kımltı seçemiyordum yüzünde. Sirtına çiçekli sade bir giysi geçirmişti, giysi bir Fransız mağazasından alınmışa benziyordu ve odadaki mobilyalara uygun düşmekteydi. Gülünç kaçacak kadar titizlikle ütülenmiş lâcivert kostümüyle kaynı, sanki az önce Paris'teki bir giysi mağazası-

nın vitrininden çıkıp gelmiş gibiydi. Odanın tümüne yabancı düşen tek şey, her ikisinin de esmer teniydi.

Derken kayın, benim aynı nezaket, ama biraz daha sıcak bir ilgiyle yanıtladığım nazik sorularını bana yöneltmeye başladı. Bir ara, karşımda oturan güzel ve suskun kadının kısa bir süre önce gerdekten çıktığını geçirdim kafamdan. Öğle öncesinin hayli geç bir vaktiydi, ama kadın bugün yataktan geç kalkmıştı kuşkusuz. Yaşamında böylesine önemli bir değişiklikten sonra gördüğü ilk yabancı ben idim. Kendisinin beni merak ettiği kadar, ben de onu merak ediyordum. Beni evden içeri çeken, gözleri olmuştu kadının ve şimdi bu gözler bana dikilmişti; suskun, beni süzüyor, üzerimden bir yere ayrılmıyordu. Ben ise bu sırada kadınla değil ama, kayınıyla durmadan konuşuyordum. Odada böyle otururken, kendimi enikonu saçma bir umuda kaptırdığımı anımsıyorum. İnşallah kadın beni kafasında kendisinden pek hoşlandığım kocasıyla karşılaştırır diye içimden geçiriyor, kocasını bana yeğlemesini, onun sade yücelik ve yumuşak ağırbaşlılığını belki benim gerisinde bir kudret ve servetin varlığını tahmin ettiği kasılmalı yabancılığımın üstün tutmasını diliyordum. Kocasının karşısında ben yenik düşeyim, evlilikleri mutlulukla dolsun, istiyordum.

Genç kayın nereden geldiğimi sordu.

«İngiltere'den», dedim, «Londra'dan.» İnsanların aklını karıştırmamak için bu ülkede ilgili soruya bu basit cevabı vermeye alışmıştım. Cevabımın adamı hafif bir düş kırıklığına uğrattığını sezdim, ama benden nasıl bir cevap işitmek istediğini de kestiremedim pek.

«Turistik bir gezi mi?»

«Evet. Fas'ı hiç görmemiştim de.»

«Bahia'ya gittiniz mi?»

Derken kentte gezilmeye değer yerleri görüp görmediğimi bir bir soruşturdu kayın: Falan yere gitmiş miydim? Filan yeri dolaşmış mıydım? Sonunda kendisi rehberliğimi üstlenip beni gezdirebileceğini söyledi. Burada yaşayan yerlilerden birinin kılavuzluğuna kendimi bıraktım mı, hiç bir şey göremeyeceğimi biliyordum; adamın bana rehberlik yapma umudunu bir an önce boşa çıkarmak ve konuşmayı başka konular üzerine

yöneltmek için, bir İngiliz filim şirketiyle buraya geldiğimizi, bizzat Paşa'nın da şirketin emrine bir rehber verdiğini açıkladım. Aslında bu filimle hiç bir ilgim yoktu. Ama filmi yapan bir İngiliz dostum beni Fas'a davet etmişti, kendisiyle burada beraber olduğumuz genç bir Amerikalı dostumun da filimde bir rolü vardı.

Açıklamam, etkisini göstermekte gecikmedi. Bana kenti gezdirme konusunda diretmeye kalkmadı kayın, ama kendini bambaşka umutlara kaptırdı. Acaba ona yanımızda bir iş verebilir miydik? Ne iş olsa yapardı. Hanidir boşa geziyordu. Biraz künt ve kasvetli bir ifade taşıyan yüzü, o zamana kadar bana bir bilmece gibi görünmüştü; dışarıdan gelen uyarılara o kadar hafif ya da öylesine geç bir tepki göstermişti ki, ruhunda hiç bir olayın yer almadığı sanısına kapılmıştım ister istemez. Ama şimdi anlıyordum ki, bu konuda beni yanıltan, üzerindeki giysi olmuştu. Yüzündeki kasvetli ifade belki de uzun süredir işsiz kalmasından kaynaklanıyordu; belki aile üyeleri de işsiz güçsüz dolaşmasını başına kakıyorlardı. Dostumun şirketindeki bütün işlerin çoktan başkalarına verildiğini biliyordum, bir yanlış umuda kapılmaması için bunu hemen söyledim kendisine. Masanın üzerinden başını biraz bana doğru yaklaştıracak ansızın sordu :

«Étes - vous Israélite?» *

Coşkuyla evet dedim. Nihayet bir şeyi onaylayabilmek o kadar hoştu ki! Beri yandan bu itirafın onun üzerinde nasıl bir etki yapacağını merak ediyordum. Baktım, bütün yüzüyle güldü, kocaman sarı dişlerini gösterdi gülerken. Sonra benim az ilerimde oturan yengesine döndü ve işittiği haberden duyduğu memnunluğu ona da iletmek isteyerek başını hızlı hızlı salladı. Kadın, istifini bozmadı)hiç. Tersine, biraz düş kırıklığına uğramış gibiydi; belki de karşısındaki ben yabancının, kendisine tümüyle yabancı kalmasını arzulamıştı. Sevincinden kaynın bir süre daha ağzı kulaklarına vardı, Derken bu kez ben kendisine sorular sormaya başladım, umduğumdan daha akıcı bir Fransızca'yla cevapladı sorduklarımı.

* Yahudi misiniz? (Ç. N.)

Öğrendiğime göre yengesi Magazan'lıymış. Ev, her zaman böyle kalabalık değilmiş. Yengesinin ailesi Kazablanka ve Magazan'dan düğün için buraya gelmiş de çocuklarını da yanlarında getirmişmiş. Şu sıra hepsi kendi evlerinde kalıyormuş, bu yüzden avlu böyle kalabalıkmış. İsmi Elie Dahan imiş. Benim de isminin Elia olduğunu öğrenmesi, gururla doldurmuştu içini. Ağabeyi saatçiymiş, ama kendi dükkânı yokmuş, bir başka saatçinin yanında çalışıyormuş. Bu arada sık sık kadehteki içkiyi içmeye davet ediliyordum, evde annemin yaptıklarını anımsatan meyva turşusu çıkarılıp konmuştu önüme. İçkiyi içtim, ama meyvaları nazik bir edayla geri çevirdim, belki de evi bana pek özleteceklerinden korktuğum için böyle davranmıştım; dolayısıyla, yenge hanımın yüzünde açık seçik bir tepkinin, bir esef belirtisinin oluşmasına yol açtım. Atalarımın İspanya'dan geldiğini anlattım, Mellah'ta hâlâ eski İspanyolca'yı konuşan çok kişinin bulunup bulunmadığını sordum. Kayının tanıdığı böyle bir kimse yoktu, ama vaktiyle İspanya'da yaşayan Yahudilerle ilgili olarak bazı şeyler işitmişti, bu da o cıfcaflı kisve altındaki Fransızca bilgisinin ve alabildiğine dar çevresinin ötesine taşan bir şeydi. Derken yine kayın sormaya başladı. İngiltere'de ne kadar Yahudi vardı? Halleri vakitleri iyi miydi? Kendilerine iyi davranılıyor muydu? Aralarında büyük adamlar da bulunuyor muydu? Üzerinde rahatçacık yaşadığım, dostlar ahabplar edindiğim ülkeye karşı ansızın sıcak bir teşekkür benzer bir duygu uyandı içimde. Beni anlayabilmesi için, siyaset alanında büyük bir ün ve saygınlığa ulaşmış bir İngiliz Yahudisinden, Lord Samuel'den söz açtım.

«Samuel mi?» diye sordu ve bütün yüzü güldü. Öyle sandım ki, Lord Samuel adını duymuştu, kariyeri konusunda bilgi sahibiydi. Ama yanılmıştım; çünkü yengesine dönerek dedi ki: «Bu benim baldızın aile adıdır. Babasına Samuel derler.» Soran bakışlarla genç kadına baktım; hızlı hızlı başını salladı. O andan sonra kayın birader sorularını daha bir dolaysız sormaya başladı. Britanya hükümetlerinin bir üyesi aşamasına yükseldiğini açıkladığım Lord Samuel'le uzaktan akraba olduğu duygusu şevke getirmişti kendisini. Bizim şirkette benden başka Yahudiler de olup olmadığını anlamak istedi. Bir kişi daha

var, dedim. Onu da yanıma alıp kendilerine misafirliğe gelemez miydim acaba? İstedğini yapacağıma söz verdim. Amerikalılar da var mıydı şirkette? Ağzından ilk kez Amerikalı sözcüğü çıkıyordu; bu, altın değerinde bir sözcüktü onun için, neden daha önce benim İngiliz olduğumu öğrenmekle düş kırıklığına uğradığını şimdi anlamıştım. Bizimle aynı otelde kalan Amerikalı dostumdan söz açtım, ama Yahudi olmadığını da eklemeyen duramadım.

Ağabey, dönüp geldi derken. Belki de benim gereğinden uzun süre odada oturduğumu düşünmüştü. Karısına şöyle bir baktı. Kadının gözleri hâlâ benim üzerimdeydi. Bana öyle geldi ki, odada oturup kalmam kadın içindi, onunla bir söyleşide bulunabileceğim umudunu yitirmemiştim. Küçük kardeşe, isterse bir ara otele gelip beni görebileceğini söyledim ve doğrulup kalktım. Genç kadına veda edip çıktım dışarı. İki kardeş, beni kapıya kadar geçirdi. Damat olan ağabey kapının önünde durdu, sanki beni dışarı koy vermek istemezmiş gibi bir duruştu bu; bana evi gezdirdiler ya, karşılığında belki kendilerine birkaç kuruş vermemi bekliyorlardır gibi bir düşünce geçti kafamdan. Ama bunu yapmakla ağabeyi incitebileceğimden çekiniyordum, çünkü hâlâ hoşlanıyordum kendisinden. Bir an ne yapacağımı şaşırmış, kızarıp bozarak oracıkta dikildim. Cebime uzattığım elim yarı yoldan ileri gidemedi, tırnaklarım cüzdanımın üzerinde sağa sola gezindi. Derken küçük kardeş imdadıma yetişti, Arapça bir şeyler söyledi ağbeyine. Benimle ilgili olarak 'Yahudi' sözcüğünün ağzından çıktığını işittim; arkasından dostluk, biraz da düş kırıklığı içeren bir el sıkışıyla sokağa salıverildim.

Daha ertesi gün Elie Dahan otele gelip beni aramıştı. Beni ilkin bulamamış, gidip sonra bir kez daha gelmişti. Ben, zamanımın büyük bölümünü kentte gezip dolaşmaya ayırmıştım; Elie'nin de şansı yaver gitmemiş, otelde bana rastlayamamıştı. Belki de oteldeyken kendisine yok dedirttiğimi sanmıştı. Nihayet üçüncü ya da dördüncü gelişinde beni buldu otelde. Kendisini kahve içmeye davet ettim. Kalkıp Djema el Fna'ya yollandık, teras kahvelerden birine girip oturduk. Elie, tıpkı bir gün önceki gibi giyinmişti. İlk pek konuşmadı, ama do-

nuk yüz ifadesinden bile dilinin altında bir bakla yattığını çıkarmak güç değildi. Derken yaşlı bir adam masamıza yaklaştı, üzeri gravürlerle süslü piring tepsiler satıyordu. Siyah takkesinden, kılık kıyafetinden, sakalından Yahudi olduğu kolayca anlaşıyordu. Elie, çok önemli bir sır verecekmiş gibi bana dönerek dedi ki : «C'est un Israélite.» * Memnun olmuş, başımı salladım. Çevremizde Araplarla birkaç Avrupalı oturuyordu. Ancak Elie bunu söyledikten sonra, bir gün önceki anlaşma havası yeniden kuruldu aramızda, kendini daha bir özgür hissedip derdini bana açtı.

Acaba Ben Guérir karargâhının komutanına kendisi için bir mektup verebilir miydim? Amerikalıların yanında çalışmayı çok istiyormuş da.

«Nasıl bir mektup?» diye sordum.

«Komutana yazın, bana bir iş versin!»

«Ama komutanı tanımıyorum hiç.»

«Ona bir mektup yazın benim için», diye üsteledi Elie, az önce söylediğimi sanki işitmemişti.

«Komutanı tanımıyorum ki!» diye tekrarladım.

«Yazın ona, bana bir iş versin!»

«Adını bile bildiğim yok. Ona nasıl mektup yazarım?»

«Ben adını söylerim.»

«Peki, nasıl bir iş istiyorsunuz?»

«Comme plongeur», dedi; sözcüğün bulaşıkçı anlamına geldiğini anımsar gibiydim.

«Daha önce o karargâhta çalıştınız mı?»

«Amerikalıların yanında bulaşıkçılık yapıyordum», dedi Elie kasılarak.

«Ben Guérir'de mi?»

«Evet.»

«Peki neden oradan ayrıldınız?»

Yine az önceki gibi kasılarak : «İşten çıkardılar», dedi.

«Çok oldu mu?»

«Bir yıl önce.»

«Sonra neden bir daha başvurup iş istemediniz?»

* Bu bir Yahudidir. (Ç. N.)

«Fas'lıların karargâha girmesi yasaktır. Ancak orada çalışanlar girip çıkabilir.»

«Ama niçin işinize son verdiler? — Kimbilir, kendileri de oradan ayrılıp gitmek istiyordu belki?» diye ekledim sonra, Elie'yi kırmak istemeyerek.

«Herkesi yetecek iş kalmamıştı. Pek çok kimsenin işine son verdiler.»

«Mademki fazla işçiye ihtiyaçları yok, sana da verecekleri bir iş olacağını pek sanmam artık.»

«Komutana yazın, bana bir iş versin!»

«Yazacağım mektubun hiç bir etkisi olmaz, kendisini tanımıyorum çünkü.»

«Elimde bir mektup olursa, komutanın önüne çıkabilirim.»

«Ama kendim bir Amerikalı bile değilim. İngiliz olduğumu söylemişim size. Unuttunuz mu?»

Baktım, yüzünü buruşturdu. İlk kez karşı tarafın bir itirazına kulak verir gibiydi. Düşünüp taşındı biraz, arkadan dedi ki: «Ama dostunuz Amerikalı.»

O anda kavramıştım durumu. Gerçek bir Amerikalının gerçek dostu olan ben, Ben Guérir karargâhımın komutanına bir mektup yazacak, Elie Dahan'a karargâhta bulaşıkçı olarak iş vermelerini isteyecektim.

Amerikalı dostumla konuyu görüşeceğimi söyledim. Böyle bir durumda ne yapılacağını mutlaka bilirdi, o. Belki kendisi oturup komutana bir mektup yazardı. Ama tabii komutanı şahsen tanıyıp tanımadığını sormam gerekiyordu ilkin.

«Komutana yazın, kardeşime de bir iş versin.»

«Saatçi ağabeyinize mi?»

«Hayır. Benden ufak bir kardeşim daha var. Adı Simon.»

«Ne iş yapıyor?»

«Terzidir. O da Amerikalıların yanında çalışmıştı.»

«Terzilik mi yapmıştı?»

«Çamaşırhanedeydi.»

«O da bir yıl önce işten çıkarıldı demek?»

«Hayır. İki hafta önce çıkardılar onu.»

«Karargâhta kendisine verecekleri bir iş kalmamış anlaşılan.»

«İkimiz için de yazın komutana. Komutanın ismini size getireceğim. Otelden yazın kendisine.»

«Dostumla konuşacağım.»

«Mektubu otelden gelip alayımı mı?»

«İki, üç gün sonra bana uğrayın, o zamana kadar dostumla konuşmuş olurum; sizin için bir mektup yazabilir mi, yazamaz mı, söylerim size.»

«Komutanın adını bilmiyor musunuz?»

«Hayır. Siz bana getirecektiniz, öyle değil mi?»

«Otele getireyim mi?»

«Olur.»

«Bugün getiririm. Ona bir mektup yazın, benimle kardeşime bir iş vermesini söyleyin!»

«Komutanın adını yarın getirirsiniz bana.» Sabırsızlanmaya başlamıştım. «Dostumla konuşmadan, size bir söz veremem.» Lânet olsun, nerden evlerine ayak attım şunların, dedim kendi kendime. Bundan böyle her Allahın günü çıkıp gelecek, belki günde birkaç kez ötele uğrayacak, hep aynı cümleyi tekrarlayacaktı. Ne diye sanki bu insanların konukseverliğini kabul ettim. Ben tam böyle düşünürken, Elie şöyle söyledi :

«Yine bizim eve buyurmaz mıydınız?»

«Şimdi mi? Hayır. Şimdi pek vaktim yok. Bir başka sefer, hay-hay.»

Ayağa kalkıp yürüdüm. Elie de kararsız doğruldu ve peşimden geldi. Baktım, duraksar gibiydi, birkaç adım atmıştık ki sordu : «Hesabı ödediniz mi?»

«Hayır.» Unutmuştum. Bir an önce kaçıp kendisinden yakayı kurtarmak istemiş, ona ısmarladığım kahvenin parasını ödemek aklımdan çıkmıştı. Utandım, kendisine karşı içimdeki öfke uçup gitti. Dönüp hesabı ödedim ve onunla Yahudi mahallesi Mel-lah'a giden sokakta ağır ağır yürümeye koyuldum.

Elie bir rehber kisvesine büründü ve daha önceden bilip gördüğüm şeyleri bana göstermeye başladı. Açıklamaları her seferinde iki cümleden oluşuyordu : «Burası Bahia. Daha önce gelmiş miydiniz? Burası kuyumcular çarşısı. Daha önce görmüş müydünüz?»

Benim verdiğim cevaplar da, onun açıklamalarından daha az

tekdüze değildi. «Evet, gelmiştim» ya da : «Evet, görmüştüm.» İçimde hepsi bir tek istek vardı : Bir yolunu bulup Elie'yi bana rehberlik etmekten vazgeçirmek. Ama Elie bana bir hizmette bulunmayı kafasına koymuştu belli, bir işi yapmaya karar vermiş salak birini de kararından caydırmak olacak gibi değildir. Onun rehberliğinden kolay kolay vazgeçmeyeceğini görünce, hileye başvurdum. Sultan'ın sarayı Berrima'yı sordum kendisine, orayı hiç daha gezip görmediğimi söyledim. Ama saraya girmenin yasak olduğunu çok iyi biliyordum.

«La Berrima mı?» diye tekrarladı Elie sevinmiş. «Teyzem orada oturur. Sizi oraya götüreyim isterseniz?»

Hayır diyemezdin artık. Oysa sultanın sarayında teyzesinin ne aradığına akıl erdirememiştim. Acaba kapıya mı bakıyordu? Çamaşırcı mıydı? Yoksa ahçılık mı yapıyordu? Bu yoldan saraya girmek cazip göründü gözüme. Kimbilir, belki teyzesiyle dostluk kurabilir, böylece saraydaki yaşam üstüne kimi şeyler öğrenebilirdim.

Berrima'ya giderken söz Merakeş paşası Glaoui'ye geldi. Birkaç gün önce o semtin camiinde yeni sultana karşı bir suikast düzenlenmişti. Suikastçilerin sultanın yanına sokulabilmesi için biricik uygun zaman, namaz vaktiydi. Yeni sultan yaşlıydı, Fransızların tahttan indirip Fas'tan sınır dışı ederek sürgüne yolladıkları eski sultanın amcasıydı. Fransızların maşası olan amca sultana karşı ülkedeki Hürriyet Partisi her çareye başvurarak savaşıyordu. Bütün ülke sakinleri arasında sultanı en çok destekleyen, Merakeş paşası El Glaoui idi; iki kuşaktan beri Fransızların en güvenilir müttefikiydi paşa. Sultan camiye giderken kendisine eşlik eden Merakeş paşası, suikastçileri belindeki tabancayla oracıkta vurup öldürmüştü.

Bu olaydan hemen önce bir dostumla kentin ilgili bölgesinde dolaşmaya çıkmıştık. Nasıl olduysa kendimizi söz konusu caminin önünde bulmuş, sultanın gelmesini bekleyen insan kalabalığını görmüştük. O zamana kadar sultana karşı bir sürü suikast girişiminde bulunulduğundan, polisler hayli telâş içindeydi, beceriksiz ve gürültülü bir biçimde gerekli önlemleri almaya çalışıyorlardı. Bizi de kaba ve hoyrat, oradan uzaklaştırmak istemişlerdi. Ama ülke sakinlerine karşı ateş püskürerek,

bağırıp çağırarak davranıyor, onların kendilerine ayrılan yerden bir adım dışarı atmalarına izin vermiyorlardı. Bu durumda sultanın gelmesini beklemek istemedik pek ve çekip kendi yolumuza gittik. Yarım saat sonra da suikast girişiminde bulunulmuş, haber göz açıp kapamadan bütün kente yayılmıştı. İşte şimdi aynı sokaklardan geçiyordum, ama yanımda bana eşlik eden bir başkası vardı, Glaoui'den söz açmamın da nedeni buydu.

«Paşa Araplardan hoşlanmaz», dedi Elie. «Yahudileri sever o. Yahudi dostudur. Yahudilere kimsenin bir kötülükte bulunmasına izin vermez.»

Yeni rehberim Elie, şimdi daha konuşkan birine dönüşmüştü ve daha çabuk konuşuyordu. Sanki hepsini eski bir tarih kitabında okuyup da ezberlemiş gibi, kulağa pek tuhaf geliyordu söyledikleri. Yahudi mahallesi bile, Glaoui'ye ilişkin bu sözler kadar üzerimde ortaçağsı bir izlenim bırakmamıştı. Deminki sözlerini tekrarlayarak göz ucuyla kendisine baktım : «Araplar Paşa'nın düşmanıdır. Sarayında hep Yahudiler vardır. Hep Yahudilerle konuşur. Yahudilerin dostudur.» Belli bir pâyeyi niteleyen «Paşa» ünvanını aile adı Glaoui'ye yeğliyor, ben ne zaman 'Glaoui' desem, kendisi 'Paşa' ile karşılık veriyordu. İlgili sözcük, Elie'nin ağzında biraz önce beni deliye çeviren 'komutan' sözcüğü gibi bir akustiği içermekteydi. Ama Glaoui'ye ne kadar yeğlerse yeğlesin, en çok umutla baktığı, hepsinden üstün tuttuğu sözcük yine de 'Amerikalı' idi.

Bu arada küçük bir kapıdan geçip kent surlarının dışındaki bir semte gelmiştik. Evler tek katlıydı ve pek yoksul bir görünümeleri vardı. İnşili yokuşlu daracık sokaklarda pek kimseye rastlanmıyor, orda burda birkaç çocuğun oynadığı görülüyordu. Buradan saraya nasıl gideceğimizi kendi kendime soruyordum ki, benim rehber Elie, alabildiğine külüstür bir evin önünde durarak : «İşte teyzem burada oturuyor», dedi.

«Berrima'da oturmuyor muydu hani?»

«İşte burası Berrima», dedi Elie, «bütün bu semtin adı Berri-ma'dır.»

«Yahudiler de burada oturabiliyor demek?»

«Evet», diye cevapladı Elie, «Paşa izin verdi.»

«Çok Yahudi yaşıyor mu bu semtte?»

«Hayır, çoğunluğu Araptır. Ama birkaç Yahudi de var aralarında. Teyzemle tanışmak istemez miydiniz? Nenem de burada oturuyor.»

Yine bir evin içini görebileceğime pek sevinmiştim; ev de bu kadar basit ve gösterişsiz olduğu için, şansım var, dedim kendi kendime. Böyle bir değiş tokuşa diyeceğim yoktu; Elie'nin ne demek istediğini işin başında anlasaydım, bu beni sultanın sarayını görmekten daha çok sevindirirdi kuşkusuz.

Elie kapıyı çaldı; kapı açılana kadar bekledik biraz. Açılan kapıda güçlü kuvvetli genç bir kadın görüldü, içtenlikle ve yakınlık dolu bir ifade vardı yüzünde. Bizi alıp önümüze düştü, ama biraz şaşırılmış gibiydi; bütün odalar şu anda badana yapılmaktaydı, doğru dürüst bizi buyur edebileceği bir yer yoktu. Üç odanın açıldığı el kadar bir avluda dikildik. Elie'in ninesi de oradaydı ve hiç de yaşlı birine benzemiyordu. Bizi gülümseyerek karşıladı, ama bana öyle geldi ki, torunuyla pek iftihar ediyora benzemiyordu.

Küçük yaşlarda üç çocuk avluda ordan oraya dolaşıyor ve avazları çıktığı kadar bağıríşıyordu. Pek küçüktüler henüz, kucağa alınmak istiyorlardı. En küçük ikisinin gürültüsü, insanın kulaklarını sağır ediyordu adeta. Elie genç teyzesine bir şeyler anlatmaya başlamıştı, onu bir konuda ikna etmek ister gibiydi, şaşılacak kadar çok konuşuyordu. Arapçası, kendisinden hiç beklemediğim bir canlılık kazanmıştı. Ama belki de bu, daha çok, dilin kendi karakterinden kaynaklanıyordu.

Teyze hanımdan hoşlanmıştım. Tombul, genç bir kadındı, her türlü yaranma düşüncesinden uzak, olduğu gibi görünerek hayretle beni süzmekteydi. İlk bakışta Delacroix'nın tablolarındaki oryantal kadınları anımsatıyordu. Tıpkı Doğulu kadınlardaki gibi ince uzun, ama dolgun bir yüzü vardı. Küçücük avluda hemen karşısında dikiliyordum; bir ara bakışlarımız sıcak bir yakınlıkla birbirleriyle kavuştu. O kadar şaşırmıştım ki, gözlerimi yere indirdim; derken gözüm ayaklarındaki kocaman halhallara ilişti, yüzü kadar çekiciydiler. Yanıbaşına oturmaya ne kadar isterdim! Ama teyze susuyor, Elie ise ona hâlâ bir şeyler söylüyor, çocukların gürültüsü de giderek artıyordu. Ben

annelerine çocukların kendilerinden daha yakındım. Mutlaka bir şeyler sezinliyor kadın, diye düşündüm, tatsız bir duygu uyandı içimde. Hepsi birkaç parça eşya avluda üst üste yığılmış, avludan içerleri görülen odalar boşaltılmıştı, hiç bir tarafta oturacak yer yoktu. Eve henüz taşınılmış gibi, duvarlar yeni badana olmuştu. Genç kadın, evin duvarları gibi temiz bir koku saçıyordu. Gözlerimin önünde kocasını canlandırmaya çalıştım, gıpta ettim kendisine. Eğilip annesiyle kadının ellerini sıktım ve gitmek üzere kapıya yöneldim.

Elie de benimle geldi. Dışarı çıkınca bana dedi ki : «Ev temizlendiği, bizi gereği gibi ağırlayamadığı için üzüldü teyzem.» Kendimi tutamayarak : «Teyzeniz güzel bir kadın», dedim. Bir kimseye söylemem gerekiyordu bunu; ayrıca, Elie'nin bana : «Teyzem sizi yine evinde görmekten memnun olacaktı», demesini umuyordum; oysa saçma bir umuttu bu, Elie sesini çıkarmadı.

Teyzesine karşı içimde uyanan, nedenini açıklayamadığım yakınlığı öylesine umursamaz bir tavır takındı ki, beni alıp dayısına götürmeyi önerdi. Peki deyip kabul ettim. Duygularımı ele verdiğim için biraz mahcup durumdaydım, belki de törelere aykırı davranmıştım. Çirkin ve sıkıcı bir dayı, güzel teyzeyi dengeleyebilir, unutturabilirdi.

Yolda giderken, Elie karmaşık aile ilişkileri konusunda açıklamalarda bulundu. Gerçekte karmaşık olmaktan çok zengin ilişkilerdi, Fas'ın birbirinden değişik kentlerinde hısım akrabaları vardı Elie'nin. Sözü bir gün önce gördüğüm yengesine getirdim ve Magazan'daki babasının nasıl biri olduğunu öğrenmek istedim. «C'est in pauvre», dedi. «Yoksul biri.» Anımsanacağı gibi, Samuel adındaki adamdı bu. Beş para bir yerden kazandığı yoktu, onun yerine karısı çalışıyor, tek başına aileyi ayakta tutuyordu. Merakeş'te çok sayıda yoksul Yahudi olup olmadığını sordum. «250 kişi», dedi. «Yiyip içecekleri cemaat tarafından sağlanıyor.» Yoksul deyince, Elie başkalarına el açacak kadar yoksulları anlıyor, kendisini böyle kimse-lerin oluşturduğu sınıftan kesinlikle ayırıyordu.

Ziyarete gittiğimiz dayının Yahudi mahallesinin dışında küçük bir barakası vardı, ipekli kumaşlar satıyordu burada. Sıksa,

ufak tefek, soluk benizli ve mahzun bakışlı az konuşan bir adamdı. Ortada müşteri namıyla kimse yoktu, barakanın önünde dikildiğim süre içinde kimsenin gelip bir şey aldığını görmedim. Sanki herkes barakanın uzağından geçmeye dikkat ediyordu. Dayı bey, kendisine yönelttiğim soruları düzgün, ama kısa Fransızca cümlelerle cevapladı: İşler berbattı, kimsenin bir şey satın aldığı yoktu, kimsede para yoktu çünkü; suikast girişimleri yüzünden yabancılar kente uğramıyordu; kendisi sessizliği seven bir adamdı, suikastleri ise fazla gürültülü buluyordu. Dayı beyin yakınmasında ne sertlik, ne de bir burukluk vardı. Yabancı kulakların kendilerini hep işitebileceğinden çekinen insanlardan biriydi; sesi o denli boğuk çıkıyordu ki, ne dediğini adeta anlayamıyordum.

Sanki kendisini hiç ziyaret etmemişiz gibi, adamın yanından ayrıldık. Doğrusu bu dayının düğün sırasında nasıl davrandığını Elie'ye sorup öğrenmek isterdim. Nihayet bütün ailenin katıldığı büyük şenliğin üzerinden topu topu iki gün gibi bir zaman geçmişti. Ama tuttum kendimi, yakışık almayacak böyle bir davranıştan kaçındım, zaten sorsam da Elie anlamayacaktı beni; artık otele dönmem gerektiğini söyledim. Elie de benimle geldi. Yolda bana kardeşinin çalıştığı saatçi dükkânını gösterdi. Dışarıdan bir göz attım içine; kardeşi başını dikkatle bir masanın üzerine eğmişti, elindeki büyülteçle bir saatin parçacıklarını gözden geçiriyordu. Kendisini rahatsız etmek istemedim, dikkati çekmeden yürüyüp yoluma devam ettim.

Elie'ye veda etmek üzere otelin önünde durdum. Akriba konusundaki bonkörlüğü yine cesaretlendirmişti kendisini, hemen mektuptan söz açtı: «Komutanın adını size getireceğim yarın», dedi. Ben: «Olur», dedim ve çarçabuk otelin kapısından girdim içeri. Yarını düşündükçe sevindim.

Bundan böyle her gün çıkageldi Elie. Baktı ki ben otelde yokum, yakındaki binaların çevresinde bir tur atıp tekrar uğradı. Beni yine bulamayınca, köşebaşına gidip otelin kapısının karşısına dikildi ve sabırla dönmemi bekledi. Havanın serin olduğu günlerde ise otelin bekleme salonunda yaptı bu işi. Ama salonda birkaç dakikadan fazla kalmadı. Otelin Arap perso-

nelinden çekiniyordu; kendisine küçümseyerek davranıyorlardı çünkü, belki de Yahudi olduğunu anlamışlardı.

Komutanın ismini getirmişti. Ama şimdiye kadar sağdan soldan kendisine verilmiş bütün belgeleri de yanına almayı unutmamıştı. Belgelerin tümünü bir çırpıda getirmemiş, her gün aklına gelen yeni bir, iki belgeyle çıkıp gelmişti. Yeter ki ben isteyeyim, karargâhının komutanına dilediği talimatı içeren mektubu pekâlâ kaleme alabileceğime inanır gibiydi. Bir kez mektup yazılmaya görsün, bunun etkili olacağı konusunda en ufak bir kuşkusu yoktu.

Yeter ki altında bir yabancının imzası bulunsun, bir mektupta istenilen şeye hayır demek olanaksızdı. Elie çalıştığı her işle ilgili belgeler getirdi bana; gerçekten de kısa süre Amerikalıların yanında bulaşıkçılık yapmıştı. Ayrıca, küçük kardeşi Simon'a ait belgeleri getirmeyi de unutmamıştı. Bir gelişinde de cebinden bir kâğıt çıkarıp: «Oku şunu!» deyip bana uzatmasın, olacak şey değildi. Her seferinde getirdiği belgeyi okumamın üzerinde yapacağı etkiyi gözlüyor, arkadan komutana yazacağım mektupta kimi değişiklik önerilerinde bulunuyordu.

Bu arada Amerikalı dostumla sorunu ayrıntılarıyla görüşmüştüm. Elie Dahan'ı hemşerilerine tavsiyeye hazırdı, ama delikanlı için bundan bir şey çıkacağını pek ummuyordu. Ne karargâh komutanını, ne orada işe alma yetkisine sahip birini tanıyordu. Yine de gerek kendisi, gerek ben, Elie'nin umudunu kırmak istemiyorduk. Dolayısıyla, oturup yazdık mektubu.

Bir dahaki gelişinde ona haberi verip bu kez ben elimi atarak bir kâğıt çıkarınca, üzerimdeki yük kalkmış, hafiflemiş hissettim kendimi.

«Okuyun mektubu!» dedi Elie kuşkulu ve biraz kaba.

İngilizce mektubu baştan sona okudum; oysa okuduklarımdan tek kelime anlamayacağını biliyordum; elden geldiğince yavaş okumaya çalışmışım.

Elie, kılını kıpırdatmadı. «Fransızca'ya çevirin!» dedi. Ben de çevirdim; Fransızca sözcükleri özellikle vurguladım, görkemli bir hava verdim onlara. Arkadan mektubu eline tutuşturdum. Belli bir şey arar gibi göz gezdirdi mektuba, sonra altın-

daki imzayı inceledi. Mürekkep pek koyu değildi, başını salladı.

«Bu imzayı komutan okuyamaz», diyerek mektubu tekrar banna uzattı. Hiç çekinmeden : «Bana üç mektup yazın!» diye ekledi. «Komutan mektubu geri vermezse, ikinci mektubu bir başka karargâha yollarım.»

Küstahlığı karşısındaki şaşkınlığını gizlemek isteyerek : «Peki üçüncü mektubu ne yapacaksın?» diye sordum. «Bende kalacak», dedi kasılarak.

Üçüncü mektubu elindeki belge koleksiyonuna katacağını anlamıştım, üçüncü mektubun kendisi için hepsinden önemli olduğu kesindi adeta.

«Adresinizi yazmayı da unutmayın», diye ekledi. Kaldığımız otelin ismi mektubun hiç bir yerinde geçmiyordu, demek az önce mektupta aradığı buydu.

«Ama bunun hiç bir anlamı yok ki!» dedim. «Çok geçmeden biz gideceğiz buradan. Mektuba verecekleri cevap için sizin adresiniz gerekiyor.»

Kararı karar : «Adresinizi yazın mektubun içine!» diye üstelendi, itirazım en ufak bir etki yapmamıştı üzerinde.

«Olur, yazarız bizim adresi», dedim. «Ama sizinkinin de mektupta yer alması gerekiyor, yoksa saçma bir şey olur hepsi.» «Hayır», dedi Elie, «otelin adresini yazın!»

«Peki, ya gerçekten bir iş vermek isterlerse? Sizi nasıl bulurlar o zaman? Biz, önümüzdeki hafta buradan gidiyoruz; mektubun cevabının da biz buradan ayrılana kadar gelmeyeceği kesin.»

«Otelin adresini yazın!»

«Dostuma söyleyeceğim. Mektubu yeniden kaleme alacağı için kızmasa bari.» İnatçılığından ötürü, onu bu sözlerle cezalandırmaktan kendimi alıkoyamamıştım.

Ama Elie'nin cevabı : «Üç mektup yazın!» oldu yine. «Üçüne de yazın otelin adresini!» dedi.

İçerlemiş, Elie'yi uğurlayıp yolladım; en iyisi bir daha suratını görmeyeyim şu adamın, diye geçirdim içimden.

Ertesi gün, yüzünde pek görkemli bir ifadeyle çıkıp gelerek sordu :

«Babamı tanımak ister miydiniz?»

«Nerede kendisi?» dedim.

«Dükkânda. Amcalarımdan biriyle bir dükkân işletiyor. Buradan iki dakika ötede.»

Peki dedim, kalkıp yola düştük. Bizim otelden Bab Agenaou'ya giden modern bir caddenin üzerindeydi dükkân. Bu yolu günde birkaç kez olmak üzere sık sık arşınlamış, sağ ve soldaki dükkânlara göz gezdirmiştim. Dükkân sahiplerinden pek çoğu Yahudiydi, yüzlerine aşinalık kazanmıştım artık. Elie'nin babası acaba onlardan biri midir? diye sordum kendi kendime. Dükkân sahiplerinin Yahudi simalarını bir bir gözlerimin önünden geçirdim. İçlerinden hangisiydi acaba?

Ama anlaşılan ilgili dükkânların sayısı ve çeşitliliğini küçümsemiştim; çünkü Elie'nin babasının dükkânına girer girmez, o zamana kadar bu acayip dükkânı farketmediğime şaşıtm. Kelle şeker olsun, çuvallar içinde şeker olsun, şekerin her türlü süyle tıka basa doluydu içerisi. Birbirinden değişik yükseltilelerdeki şekerler dört bir yanı tutmuştu, bütün raflar ve gözler şekerle dolup taşıyordu. O zamana kadar yalnızca şeker satılan bir dükkân görmemiştim, bunu nedense pek eğlendirici buldum. Elie'nin babası dükkânda yoktu, ama amcası oradaydı; Elie, amcasıyla tanıştırdı beni; insanda bir hoşnutsuzluk duygusu uyandıran, sıska, asık suratlı bücür bir adamdı amca, karşısındakinde güven duygusu uyandıran biri değildi. Avrupalılar gibi giyinmişti, ama üzerindeki giysinin pis bir görünümü vardı; ilgili pislğin sokağın tozuyla şekerin acayip bir karışımından oluştuğu anlaşılıyordu.

Elie'nin babası yakında bir yerdeydi, gelmesi için haber iletildi kendisine. Beri yandan, burada âdet olduğu üzere, benim için nane çayı pişirdiler. Ama dükkândaki dayanılmaz tatlılıktan dolayı, nane çayını içeceğimi düşünür düşünmez hafif bir bulantı hissettim. Elie, amcasıyla Arapça konuşup benim Londra'dan geldiğimi açıkladı. Müşterilerden biri sandığım bir bay, başında Avrupalıların sokakta giydiği şapka, ileriden bana doğru yaklaşp İngilizce : «Ben Britanyalıyım», dedi. Cebelüttarik'ta yaşayan bir Yahudiydi, İngilizcesi hiç de fena sayılmazdı. Benim burada ne iş yaptığımı sordu; ben de söyleye-

cek başka şey bulamadığımdan, filim çekimiyle ilgili eski hikâyeyi tekrarladım.

Biraz sohbet ettik, bu arada getirilen çayı yudumladım. Derken Elie'nin babası görüldü. (Kellifelli) bir adamdı; güzelim, ak bir sakalı vardı. Başındaki takke ve sırtındaki giysi, Fas'taki Yahudilerinki gibiydi tıpkı. Kafası kocaman ve yuvarlak, alnı genişti; ama benim en çok dikkatimi çeken, gülen gözleri oldu. Babasının yanına gidip dikildi Elie, anlamlı bir el hareketiyle : «Je vous présente mon père», * dedi.

Şimdiye kadar hiç bir şeyi bu kadar içtenlik ve inanmışlıkla söylememişti. 'Père' sözcüğü, ağızda adeta bir yücelik kazanmıştı; onun kadar salak birinin böyle bir yüceliğin üstesinden gelebileceğini hiç ummazdım doğrusu. 'Père' sözcüğünün söylenişinde 'Amerikalı' sözcüğünden daha ağır çeken bir eda vardı, komutan sözcüğünden geriye pek fazla bir şey kalma-yışına sevindim.

Adamın elini sıkıp gülen gözlerinin içine baktım. Elie'ye Arapça adımı sanımı ve nereden geldiğini sordu. Babası tek kelime Fransızca anlamadığı için, Elie her ikimizin arasına gelip dikildi, kendisinden hiç beklenmedik bir hamaratlıkla tercümanlığını üstlendi. Benim nerden geldiğimi açıkladı babasına, Yahudi olduğumu ekledi, ismimi söyledi. Heceleri tekdüze ruhsuz bir sesle o kadar berbat telaffuz etti ki, ismim isim olmaktan çıktı. □

Babası soran ve boşlukta süzülen bir sesle : «E-li-as Ca-net-ti ha?» dedi. Heceleri açıkça birbirinden kopararak ismimi birkaç kez kendi kendine tekrarladı. Onun ağızda ismim, daha bir ağırlık ve güzellik kazandı. Bu arada bana değil de, önüne bakıp duruyordu; sanki ismin kendisi benden daha gerçekti ve üzerinde düşünülüp taşınılmaya değerdi. Hayret ve şaşkınlıkla adama bakıyordum. Ağızdan çıktığı biçimiyle ismim, bana öyle geliyordu ki, adeta hiç bilmediğim özel bir dil kapsamına girmekteydi. Bir yüce kalplilikle dört, beş kez teraziye vurur gibi yaptı ismimi; terazinin kefelelerine konan çeşitli ağırlıkların sesini işitir gibi oldum. İsmimin anlam ve ağırlığını sonun-

* Size babamı takdim ederim. (Ç. N.)

da keşfedeceğini biliyordum; bu işin üstesinden gelince başını kaldırdı ve yine gözlerimin içine bakarak güldü.

Sanki iyi bir isim bu, demek ister gibi oracıkta dikiliyor, ama bunu bana söyleyebileceği bir dil bulamıyordu. Ben onun demek istediğini yüzünden okuyor, kendisine karşı içimde alabildiğine büyük bir yakınlık duyuyordum. Onu tanımamış olsam, bu haliyle kafamda tasarlayamazdım bir türlü. Gerek salak oğlu, gerek asık suratlı kardeşi bir başka dünyanın adamlarıydı, yalnızca saatçi oğulun hal ve tavrında babasından geçmiş biraz bir şeyler vardı, ama o burada değildi, bütün o şekerler arasında kendisine yer yoktu. [Elie, tercüme etmek için bir şey söylememi bekliyor (oysa benim ağzımdan bir şey çıkmıyordu. Düpedüz susuyor, içimdeki derin saygıdan, belki biraz da isminin söylenişindeki o harikulâde büyüsellği bozmaktan çekindiğim için, konuşmaya yanaşmıyordum. Böylece uzun bir süre Elie'nin babasıyla karşı karşıya dikildik. Benim neden ağzımı açıp bir şey söylemediğimi anlasa keşke, diye geçirdim içimden; keşke benim gözlerimin içi de onunkiler gibi gülebilse, dedim.] Elie'ye tercüme etmesi için bundan böyle bir şey havale etmek, babasına karşı aşağılayıcı bir davranış sayılırdı, hiç bir tercümanı ona layık görmüyordum.

Ben ısrarla susarken, Elie'nin babası sabırla bekledi. Sonunda hafif bir hoşnutsuzluk belirtisi sessiz bir gölge gibi kayıp gitti alnından; oğluna Arapça bir cümle söyledi, oğlu söylenen cümleyi bana tercüme edip etmemekte ilkin biraz duraksadı, sonra : «Babam sizden ayrılmak zorunda olduğu için özür diliyor», dedi. Peki der gibi başımı salladım. Babası bana elini uzattı. Gülümsedi birden, o anda hoşlanmadığı bir şey yapması gerekiyormuş gibi bir hali vardı; kuşkusuz görülecek bir iş kendisini beklemekteydi. Sonra döndü, dükkândan çıkıp gitti. Birkaç dakika bekledim; arkadan Elie ile dükkândan ayrılıp yürümeye başladık. Elie'ye babasından pek hoşlandığımı söyledim. «Babam büyük bir bilgindir», dedi Elie, derin bir saygıyla; sol elinin parmaklarını boşlukta yukarı doğru uzattı; parmaklar, *anlamalı bir biçimde* havada süzülür gibi durdu. «Bütün gece okur», diye ekledi.

O günden sonra Elie gönlümü kazanmıştı benim. Seyrek rast

lanan harikulâde bir adamın oğluydu, aslında hoşuma gitmeyen küçük çaptaki bütün isteklerini canla başla yerine getirmeye çalışıyordum. Benden daha fazla bir şeyler istemediğine üzülüyordum doğrusu, çünkü onun benden isteyip de geri çevirebileceğim bir şey yoktu artık. *İngilizce kaleme alınmış* üç mektubu kendisine vermiştim; mektuplarda hamarathı, gayreti, güvenilirliği ve dürüstlüğü, yanında çalışacağı kimseler için onsuз yapılamayacak biri oluşu övüle övüle bitirilemiyordu. Kendisini hiç tanımadığım küçük kardeşi Simon'un da başka bir iş konusunda ağabeyinden hiç de daha az becerikli sayılmayaacağı belirtilmişti. Her iki kardeşin de Mellah'taki adresleri ise mektuplara yazılmamıştı.

Mektubun antetinde bizim otelin ismi görkemle öne çıkıyordu. Her üç mektup da, belki dünya durdukça silinmeyecek siyah mürekkeple Amerikalı dostum tarafından imzalanmıştı. Dostum bununla kalmayarak Amerika Birleşik Devletleri'ndeki adresini ve pasaportunun numarasını da yazmayı unutmamıştı mektuba. Mektupların bu bölümünü Elie'ye açıkladığım zaman, mutluluktan nerdeyse içine bir kurt düştü.

Babasının beni Purim'e * davet ettiğini söyledi; Purim yortusunu evlerinde kendileriyle birlikte kutlamaya çağrılıyordum. Yürekten teşekkür ederek geri çevirdim daveti. Eski gelenekler konusundaki bilgisizliğimin babasını uğratacağı düş kırıklığını düşünmüştüm. Purim sırasında yapmam gerekenlerin çoğunu doğru dürüst yapamayacak, duaları bu işle hiç ilgisi olmayan biri gibi okuyacaktım. Kendisini düş kırıklığına uğramaktan esirgemek istedim. İşim olduğunu bahane ettim, içim cızlayarak daveti geri çevirdim ve adamın yüzünü bir daha hiç görmedim. Bir kez onu görmüştüm ya, yeterdi bana.

* Acem Yahudilerinin Esther tarafından kurtarılışının anısına her yıl mart ayının 14'ünde kutlanan yortu. (Ç. N.)

Burada en çok öykücülere koşuyor halk. En kalabalık ve en sürekli halkalar öykücülerin çevresinde oluşturuluyor. Uzun zaman sürüyor gösterileri, içteki halkada dinleyiciler yere çömlüyor ve bir daha o kadar çabuk doğrulup kalkmıyorlar. Geri kalanlar ise ayakta dikiliyor, bir dış halkayı meydana getiriyorlar; bunlar da yerlerinden pek kımıldamıyor, büyülenmiş gibi öykücünün söz ve jestlerine kendilerini kaptırıyorlar. Bazan iki öykücü oluyor, biri bırakıp biri anlatıyor. Ağızlarından çıkan sözcükler adeta çok uzaklardan geliyor ve normal insanlarınkinden daha uzun süre boşlukta süzölüp duruyorlar. Konuştuklarından bir şey anlamıyor, öyleyken ben de hep kendilerini işitebileceğim gibi bir yerde ötekiler gibi büyülenmiş dikiliyordum. Büyük bir güç ve coşkuyla dudaklardan dökülen sözcükler, benim için hiç bir anlam taşımıyordu. Ama onları söyleyen kişi için ilgili sözcükler değerliydi, onlardan gurur duyuyordu; benim hep pek kişisel bulduğum bir ritim gözeterek düzenliyordu sözcükleri. Durakladı mı, duraklamadan sonraki sözcükler o kadar daha bir heybetli ve yüce bir hava taşıyordu. Kimi sözcüklerdeki görkemi, kimi sözcüklerdeki sinsi niyeti seziyordum. Yüze gülen, gönül okşayan sözcükler beni etkiliyor, sanki bana söylenmiş gibi duyumsuyordum bunları. Kimi sözcükler de korkutuyordu beni. Her şey öykücülerin avucundaydı, alabildiğine güçlü sözcükler öykücünün istediği bir uzaklığa kadar uçup gidiyor, orada kalıp daha ileri geçmiyordu. Dinleyicilerin başlarındaki havada (enikonu) bir devingenlik vardı; konuşulanları benim gibi pek anlamayan biri, dinleyicilerin başlarının üzerindeki kımıl kımıl yaşamı hissediyordu.

Konuşacakları sözlerin görkemine uygun olarak öykücüler, dikati çekecek bir giysi geçirmişlerdi sırtlarına. Kılık kıyafetleri

kendilerini dinleyenlerinkinden her zaman ayrılıyor, bunun için (görmeli kumaşları yeğliyorlardı; mavi ya da kahverengi kadife elbiseler içinde çıkıyorlardı seyircilerin önüne. İnsanın üzerinde yüce, ama masalsı bir izlenim uyandırıyorlardı. Çevrelerini saran insanlara baktıkları seyrekti. Gözleri, öyküledikleri olaylardaki kahramanlara ve kişilere dikilmişti. Tesadüfen birine bakacak olsalar, baktıkları kimse adeta gerçekte olduğundan başka biri gibi hissediyordu kendisini. Yabancıları hiç umursamıyorlardı, konuştukları sözcüklerin oluşturduğu ülkede onların yeri yoktu. Başlangıçta kendilerini bu kadar az ilgilendirdiğine bir türlü inanmak istemedim; gerçek olamayacak kadar alışılmamış bir şeydi benim için. Dolayısıyla, ses yönünden alabildiğine zengin bir alanda işittiğim başka seslerin ayartısına karşı durup hayli uzun zaman dikildim oracıkta. Ama o büyük halka içinde kendimi nerdeyse buranın yerlilerinden biri gibi hissetmeye başladığımda bile, yine bana aldırış etmediklerini gördüm. Öykücü elbet beni farketmişti, ama ben onun için büyüğü çemberinde bir yabancı kaldım hep, çünkü söylediklerini anlamıyordum.

Onu anlamak için neler vermezdim İkiide bir böyle geçiriyordum içimden. Umarım bir gün gelecek, bu gezgin öykücülerini kendilerine yaraşır biçimde değerlendirebilecektim. Ama (beri yandan) onları anlamadığım için seviniyordum. Böylece benim için yaşamın el değmemiş eski bir parçası varlığını koruyordu. Nasıl benim dilim kendim için önemliyse, onların konuştukları dil de kendileri için öylece önemliydi. Sözcükler besin kaynaklarıydı onların, bu kaynağı bir başkasıyla değiştirmeye kendilerini kimse ayartamazdı. Anlattıkları öykülerin hemşerileri üzerindeki etki gücü, göğsümü gururla dolduruyordu. Mutlu anlarımda şöyle geçiriyordum içimden: Ben de kendilerine bir şeyler anlatacağım insanları çevremde toplayabilirim, onlar da kulak verir, dinlerler beni. Ama gideceğim yerde kimi bulacağımı, kimin kulaklarını açıp beni dinleyeceğini bilmeksizin oradan oraya göçüp konmanın, salt anlatacağım öyküye güvenerek yaşamının yerine kâğıda adadım ben kendimi. Masaların ve kapıların koruyuculuğu altında yaşayıp gidiyorum, düşler kuran ödle biriyim; onlarsa pazar kurulan alanların kalabalığın-

da boy gösteriyor, yüzlerce yabancı yüzün, her gün değişen yüzlerin karşısına çıkıyorlardı, gereksiz ve soğuk bilgilerin yükünden uzak, kitaplara, açgözlülüklere ve kof saygınlıklara sırt çevirmiş kişilerdi. Kendini edebiyata adanmış bizim ülkelerin insanları arasında şimdiye dek seyrek olarak rahat hissettim kendimi. Bu insanları küçümsedim, çünkü kendimde küçümsediğim bir şey vardı hep, sanırım bu da kâğıttı. Bu ülkede ise kendimi ansızın öyle ozanlar arasında bulmuştum ki, başımı kaldırıp göğsümü gere gere bakabilirdim kendilerine, çünkü *okunacak* hiç bir sözcük kaleme almamışlardı.

Ama aynı alanda az ileride karşılaştığım manzara kâğıdın ne kadar günahına girdiğimi bana gösterdi. Öykücülerin birkaç adım ötesine arzuhalciler yerleşmişti. Pek sessizdi alanın burası, Djema el Fna'nın en sakin yeri idi. Kendi becerilerini övdükleri yoktu arzuhalcilerin. Sessiz sakin, oracıkta oturuyorlardı, ufak tefek kara kuru insanlardı; yazı takımları önlerinde duruyordu. İnsanda müşteri bekledikleri izlenimini uyandırmaktan uzaktılar. Başlarını kaldırıp size baktıkları zaman, bunu fazla bir merak duygusuyla yapmıyor, gözlerini hemen yine başka yana çeviriyorlardı. Tezgâhlarını birbirinden belli bir uzaklığa kurmuşlardı; birinde konuşulanlar ötekisinden işitilemiyordu. Aralarından daha alçakgönüllüleri ya da daha eski kafalıları yere çömmüştü. Çevrelerinde alanın uğultusu, ama yine de çevrelerinden kopmuş olarak mahrem bir dünyada yazıp çiziyorlardı. Sanki başkalarından gizlenen şikâyetlerle ilgili olarak kendilerine akıl danışılır gibiydi; bu da herkesin içinde yapıldığından, tümünde yitik kişilere özgü bir hava vardı. Kendileri pek yoktu ortada, önemli olan kâğıttı: Kâğıdın suskun ağırbaşlılığı.

Tek erkekler ya da çiftler geliyordu arzuhalcilere. Bir defasında peçeli iki genç kadının bir arzuhalcinin önündeki sırada oturduğunu ve dudaklarını adeta farkına varılmayacak gibi oynattığını gördüm; arzuhalci evet der gibi başını sallıyor ve neredeyse o da aynı şekilde farkına varılmayacak gibi önündeki kâğıda bir şeyler çiziktiriyordu. Bir başka sefer aşırı ölçüde mağrur ve saygın bir aile gördüm; aileyi oluşturan dört kişi, arzuhalcinin çevresine dikdörtgen biçiminde yerleştirilen iki küçük

sıranın üzerine çökmüştü. Baba yaşlı, güçlü kuvvetli, boyu bosu yerinde bir Berber idi, yüzü deneyim ve bilgelik sahibi olduğunu açığa vuran tüm belirtileri kendisinde barındırıyordu. Kafamda onun içinden çıkamayacağı bir durumu canlandırıyor dedim, ama böyle bir durumu bulamadım. Arzuhalcinin önünde o alabildiğine büyük çaresizliği içinde karısı oturuyordu; karısının duruş ve oturuşunda bir etkileycilik vardı, peçeli yüzü yalnızca koyu siyah kocaman gözlerini açıkta bırakıyordu, yandaki sırada ise aynı şekilde peçeli iki genç kız görülmekteydi. Bütün aile üyeleri, büyük bir görkem içinde dimdik oturuyordu.

(Ufak tefek) bir adam olan arzuhalci, aile üyelerinden saygı görmekteydi. Yüz çizgileri ince bir dikkati ele veriyor, aile üyelerindeki gelişip serpilmişlik ve güzellik gibi bu dikkat de açıkça seziliyordu. Biraz uzaktan onları izliyor, ne bir ses işitiyor, ne kimsede bir kıpırdanma görüyordum. Arzuhalci, asıl işine henüz başlamamıştı. Karşıdakilerin dertlerini anlayıp dinlemiş, şimdi de bunu yazıya en güzel biçimde nasıl dökebileceğini düşünüp taşınmaktaydı. Arzuhalciyle aile üyeleri birbirlerine o denli kenetlenmiş görünüyordu ki, sanki birbirlerini öteden beri tanıyor, öteden beri aynı durumda oracıkta oturuyorlardı. Neden bütün ailenin kalkıp arzuhalciye geldiğini kendi kendime sormadım hiç, işte öylesine bir birlik ve beraberlik oluştuyorlardı. Ancak çok sonradan, alandan ayrıldığımda bunu düşünmeye başladım. Bütün aile üyelerinin kalkıp arzuhalciye gelmesi için ne gibi bir neden olabilirdi acaba?

EKMEK SEÇİMİ

Akşamleyin ortalık karardığında Djeme el Fna'daki kadınların ekmek sattığı kesime yollanıyordum. Kadınlar, burada uzun bir dizi halinde yere çömmüş oturuyordu; yüzleri peçeyle öylesine örtülmüştü ki, yalnızca gözleri görülebiliyordu. Her birinin önünde bir sepet duruyordu; sepetin üzerine bir bez yayılmış, bez üzerine konan yassı ve yuvarlak birkaç ekmek satışı sunulmuştu. Gayet ağır adımlarla önlerinden geçiyor, kadınlara ve ekmeklere bakıyordum. Çokluk olgun kadınlardı, vücut biçimleri sergilenen ekmekleri andırıyordu biraz. Güzel kokuları burnumdan içeri doluyor, koyu renk gözlerinin bakışlarını üzerimde hissediyordum. Hiç bir kadın gözden kaçırmıyordu beni, her biri için ekmek almaya gelmiş bir yabancıydım; ama bunu yapmaktan titizlikle kaçırıyordum ben, çünkü sıra halindeki kadınları sonuna kadar izlemek istiyor, bunun için de bir bahaneye gereksinme duyuyordum.

Bazan aralarında genç bir kadın ilişiyordu gözüme; satışa sunduğu ekmekler kadına göre fazlasıyla yuvarlak bir izlenim uyandırıyor, sanki asla onun kendi yaptığı ekmekler değildi bunlar, bakışları da bir başka türdü. Genç olsun, yaşlı olsun, kadınlardan hiç birinin uzun süre elinin boş durduğu görülüyordu. Zaman zaman biri sepetin üzerinden bir somunu sağ eliyle alıyor, hafifçe havaya atıp kapıyor, teraziye vurur gibi elinde biraz indirip kaldırıyor, işitilebilir bir sesle birkaç kez sevecen(pat pat vuruyor üzerine, bu okşamaların ardından onu yine öteki ekmeklerin yanına bırakıyordu. Bu yoldan somunun kendisi, tazeliği, ağırlığı, rayihası kendi kendini satışa sunuyordu. Bu ekmeklerde üryan ve baştan çıkarıcı bir şeyler saklıydı. Gözlerinden başka bir yeri seçilmeyen kadınların boş durmayan elleri, ilgili özelliği kendilerinden ekmeklere ak-

tarıyordu. «Al senin olsun! Benim elimdeydi, al senin elinde dursun!»

Erkekler buna aldırmadan, atak bakışlarla kadınların önünden geçip gidiyor, içlerinden biri hoşuna giden bir ekmek gördü mü duruyor, uzatılan ekmeği sağ eliyle tutup alıyordu. Ekmeği biraz havaya atıp kapıyor, sanki terazinin bir kefesiymiş gibi elinde biraz indirip kaldırıyor, işitilebilir bir sesle sevecen bir, iki pat pat vuruyor üzerine, yeterince ağır bulmadı mı ya da bir başka nedenden beğenmedi mi, onu yine ötekilerin yanına bırakıyordu. Ama bazan da kendisinde alıkoyuyordu ekmeği. İşte o zaman ekmekteki kasılmayı görmeli, çevreye saçtığı o ayrı rayihayı hissetmeliydiniz! Adam sol elini pelerinin altına sokup çok küçük, ekmeğin büyüklüğü yanında pek silik kalan madenî bir para çıkarıp kadının önüne atıyordu. Sonra ekmek pelerinin altını boyluyor, bundan böyle nerede bulunduğu belli olmaktan çıkıyor, adam da yine çekip gidiyordu.

Dilenci çocukların gidip dikilmekten en çok hoşlandıkları yer, 'Kutubiya' lokantasının civarıydı. Hepimiz de öğle ve akşam yemeklerini ilgili lokantada yiyorduk, dolayısıyla burada ellerinden kurtulamayacağımızı biliyorlardı. Şöhretine gölge düşürmek istemeyen lokanta için, bu çocukların pek arzu edilir bir matah oluşturmadığı kuşkusuzdu. Kapiya fazla yaklaşmasınlar, lokantanın sahibi tarafından hemen kovulup uzaklaştırılıyorlardı. Çocuklar da karşı köşeye gidip durmayı uygun buluyor, genellikle üç, dört kişilik küçük gruplar halinde yemeğe gelen bizleri görür görmez, bir anda etrafımızı sarıyorlardı. Kente aylar öncesi gelmiş bazı yabancılar sadaka vermekten bıkip usanmış, çocukları her seferinde (başlarından savmaya) bakıyordu. Bazıları da çocuklara bir şey vermeden önce duraksıyor, kendilerinde böyle bir 'zaafın' varlığından ötürü eş dostlarından utanıyorlardı. Burada nasıl yaşanacağını öğrenmek gerekiyordu nihayet, kente yerleşmiş Fransızlar ise insana iyi ya da kötü, nasıl değerlendirilirse artık, bu konuda örnek oluyordu. Bir dilenciye para vermek için ellerini ceplerine atmayı ilke edinmişlerdi ve bu vurdumduymazlıklarından da kendilerine bir bakıma övünme payı çıkarıyorlardı. Ben, henüz çiçeği burnunda ve adeta toy biriydim kentte. Hakkımda ne düşündükleri umurumda değildi. İsterlerse bana geri zekâlı gözüyle baksınlar, ben çocukları seviyordum.

Bir yol onlar beni aramasın, dünyam kararıyor, kendilerine bir şey sezdirmeksizin ben kalkıp onları aramaya koyuluyordum. Onların sürekli el kol hareketlerini, çehrelerinde acınacak bir ifadeyle «Manger! Manger!» * diye sızlanarak ağızla-

* Ymek! Yemek! (Ç. N.)

rını gösteren parmaklarını, dermansızlık ve açlık nedeniyle gerçekten oracığa yığılıp kalacaklarmış gibi anlatılmaz ölçüde mahzun bir yüz takınmalarını seviyordum. Ellerine bir şey tutuşturdum mu, sevinçlerinden yerlerinde duramayışlarına, avuçlarında pek zengin sayılamayacak böyle bir ganimet, ansızın inanılmayacak gibi değişmiş yüzlerle tabana kuvvet oradan koşup uzaklaşmalarına bayılıyordum; bir an önce adeta can çekişirlerken, kaşla göz arasında mutlu çocuklara dönüşüyorlardı. Kucaklarında bebeklerle karşıdan bana yaklaşmaları, bebeklerin nerdeyse bir histen yoksun minicik ellerini elleriyle tutup bana uzatarak benden bir kat daha fazla sadaka koparmayı düşünerek bebekler için de «Manger! Manger!» diye yakarışları, onların bu tür numaralara başvurmaktan da geri durmayışları hoşuma gidiyordu. Az değildi sayıları, ben de âdil davranmaya çaba gösteriyordum; ama aralarında ötekilerden daha çok sevdiklerim vardı kuşkusuz; öyleleri vardı ki, hayat fışkıran güzel yüzlerine baka baka doyamıyordum. Lokantanın kapısına kadar peşimden geliyor, benim koruyuculuğum altında kendilerini güven içinde hissediyorlardı. Kendilerine karşı yüreğimde iyi duygular beslediğimi biliyorlar, ayak atmaları yasaklanmış olup bol bol yenilip içilen bu masalsı yerin eşiğine kadar sokulmak ayartısına karşı duramıyorlardı.

Lokantanın yuvarlak dazlak kafası ve rengi sinek kâğıtlarını anımsatan gözleriyle Fransız sahibi, dilenci çocukların kendi iş yerine bu kadar yaklaşmasından haz etmiyordu pek. Çocukların üzerindeki partallar pek kibar kaçmıyor, lokantanın sahibi, şık giyimli müşterilerinin, karşılığında kucak dolusu para ödediği yemekleri ağızlarının tadıyla yemelerini istiyor, onları aç ve bitli çocukların manzarasından esirgemeye özen gösteriyordu. Diyelim kapıyı açtım da lokantaya girdim, o da tesadüfen yakında bir yerde dikiliyor ve dışarıdaki yığınla çocuk gözüne ilişti, hoşnutsuzlukla başını sallıyordu hemen. Ama ben her gün kesinlikle iki kez lokantasında yemek yiyen on beş İngiliz'den biri sayıldığım için, bana bir şey demeyi göze alamıyor, bu işi alay ve neşe karışımı bir hava içinde çözümleyeceği uygun bir fırsatı kolluyordu.

Havanın çok bunaltıcı olduğu bir öğle vakti lokantanın kapısı

açık bırakılmış, içeri biraz serin havanın gelmesi sağlanmıştı. İngiliz dostlarımdan ikisiyle çocukların saldırısını atlatmış, açık kapının yakınındaki boş bir masaya gidip oturmuştuk. Çocuklar bizi orada göz altında tutabiliyor, dışarıda kapının hayli yakınında dikiliyorlardı. Bu yoldan bizimle ahbablıklarını sürdürmek, belki de yemekte bizim neler yiyeceğimizi görmek istiyorlardı. Bize dışarıdan kaş göz ediyor, özellikle bıyıklarımıza bakıp keyifleniyorlardı. İçlerinde en şirinleri olup benim kendisinden hoşlandığımı çoktan farketmiş belki on yaşında bir kız, ikide bir üst dudağıyla burnu arasındaki daracık yeri gösteriyor, orada bulunan hayalî bir bıyığı iki parmağıyla tutup çekiştiriyor ve sıvazlıyordu. Bu arada kıkır kıkır gülüyor, öbür çocuklar da onun gülüşüne katılıyordu.

Yemek siparişlerimizi almak üzere masamıza gelen lokanta sahibi, çocukları farketmişti. Bana dönüp sevincinden yüzü gülererek şöyle dedi: «Şimdiden aşıfteliğe başlıyorlar!» Ondan bu sözleri işitmek incitmişti beni, belki de benim dilenci çocukları gerçekten sevdiğim için kendisine inanmak istememiştim. Saf bir edayla karşılık verdim: «Amma yaptınız! Bu yaşta!» «Siz uyuyorsunuz!» dedi lokantanın sahibi. 50 frank verdiniz mi, içlerinden beğendiğinize sahip olabilirsiniz. Parayı verin yeter ki, hepsi de sizinle gelmeye can atacaktır.»

Çok içermiştim, şiddetle itiraz ettim: «Olmaz böyle şey, imkânsız!»

«Burası nasıl bir yer, bilmiyorsunuz», diye cevapladı lokantanın sahibi. «Merakeş'te biraz gece hayatını yaşasanız hiç fena olmayacak. Ben çoktan beri bu kentteyim, savaş sırasında geldim buraya, o zamanlar henüz bekârdım» — her zamanki gibi kasada duran yaşlıca kadına şöylece, ama ciddî ciddî bir göz attı —, «birkaç arkadaşla beraberdik, gördük, yaşadık hepsini. Bir defasında bir eve düştü yolumuz, daha içeri girip oturmayay kalmadan etrafımızı bir sürü çıplak kız sarıverdi. Ayaklarımızın dibine çömüp oturdular, dört bir yandan bize sarıldılar, kucakladılar bizi. Şu dışarıdakilerden daha büyük değillerdi, hatta bazıları daha da küçüktü diyebilirim.»

Söylediklerine inanmamış, başımı salladım.

«Elde edemeyeceğimiz hiç bir şey yoktu. Biz de keyfini çıkar-

maya baktık, gönlümüzce eğlendik sık sık. Bir defasında öyle bir muziplikte bulunduk ki, (deme gitsin!) Anlatayım da dinleyin: Üç kişi, üç arkadaşlık. İçimizden biri Fatma ile —Fransızların yerli kadınlara küçümseyerek verdikleri bir isimdi bu— yatmak için bir odaya girdi. Ama Fatma çocuk değildi; biz iki arkadaş da dışarıda durup bir delikten içerisini gözetliyorduk. İlk arkadaşımız Fatma'yla uzun boylu pazarlık etti, derken fiyatta anlaştılar, arkadaşımız Fatma'ya parayı verdi, o da parayı alıp yanbaşındaki bir komodinin gözüne attı. Arkadan ışığı söndürdü; bizim arkadaşla gidip yatağa uzandılar. Biz dışarıdan bütün olup bitenleri izlemiştik. İçerisi kararır kararmaz, benimle delikten bakan arkadaş odaya girdi usul-cacık, sürüne sürüne komodinin yanına geldi. Elini dikkatle komodinin gözüne soktu, bizim arkadaşla Fatma işlerini görürken parayı yine çekip aldı içinden. Arkadan yine çarçabuk odaya çıkıp geldi. Artık orada durur muyuz, sıvıştık hemen. Çok geçmeden arkadaşımız da arkadan bize yetiştii. Böylece Fatma ile bedava yatmış oldu. Ne güldük, ne güldük, siz düşünün artık!»

Biz düşünebiliyorduk, çünkü lokantanın sahibi o anda katıla katıla gülmeye başlamıştı, gülmekten kasıklarını tutuyordu. Ağzını bir açmıştı ki, o kadar olur. Böylesine kocaman bir ağzı olabileceğini tahmin etmezdik doğrusu, onu hiç daha böyle görmemiştik. Genel olarak lokantasında belli bir ağırbaşlılıkla sağa sola seğirtir, gözde müşterilerinin siparişlerini efendice, en ufak bir yılışıklığa kaçmadan, sanki sipariş verilen yiyecekler arasında hiç ayrımı gözetmezmiş gibi alıp giderdi. Yemek konusunda müşterilere verdiği tavsiyelerde sırnaşıklıktan eser bulunmaz, ilgili tavsiyeler yalnız müşterilerin hatırı için veriliyormuş izlenimini uyandırırđı. Oysa bugün bütün o ağırbaşlılığını bir yana bırakmıştı, anlattığı hikâyeden ötürü düğün bayram eder gibiydi. Onun için şahane günlerdi mutlaka; bize ilgili olayı anlatırken, her zamanki normal halini anımsatan bir tek davranışta bulundu: Anlatısının orta yerinde ufak tefek bir garson yaklaşmıştı masamıza; garsona adeta tersler gibi bir görev verdi, uzaklaştırdı oradan; bize anlattığı şeyleri işitmesini istememişti.

Ama biz donup kaldık, Anglosaksonlara benzedik. Biri Newengland uyruklu, ötekisi bir İngiliz olan dostlarımla on beş yıldır aralarında yaşayan ben olmak üzere hepimizde küçümsemeyle karışık aynı tiksinti uyanmıştı. Biz de tam üç arkadaşlık, rahatımıza diyecek yoktu, el ele vererek yerli bir kadını dolandırmış, onu hakettiği paradan yoksun bırakmış bu üç kişinin yaptıklarından belki de kendimizi suçlu hissediyorduk. (Lokantanın sahibi, olayı (ağız kulaklarına vararak) ve göğsü kabarak anlatmıştı, anlattıklarını hafife alıp hepsi bir şaka, bir eğlence gözüyle bakıyordu sanki; biz yüzümüzü ekşitip gülümsediğimiz, ne diyeceğimizi şaşırmış başımızla kendisine alkış tuttuğumuz zaman, anlattıklarına karşı duyduğu hayranlık hâlâ üzerinden silinmemişti.

Kapı açık duruyor, çocuklar dışarıda, beklentiyle ve sabırlı, dikiliyordu. Lokanta sahibinin anlatısı sürerken, oradan kovulup uzaklaştırılamayacaklarını seziyorlardı. Çocukların lokanta sahibini anlamayacaklarını düşündüm. Çocuklara karşı içinde öylesine bir küçümsemeyle anlatısına başlamış, alabildiğine kısa süre içinde kendi kendisini küçümsenecek duruma sokmuştu. Anlattıkları iftira olsun, gerçek olsun, dilenci kızlar öyle ya da böyle yapıyor olsun, onların çok altında bir düzeyde bulunuyordu şimdi. Dilerdim ki, adam bir çeşit cezaya çarptırsın da, çocukların şefaatine muhtaç duruma düşsün!

Geceleri kent sokaklarında çıktığım gezintilerden Djema el Fna üzerinden otele dönüyordum. O saatte adeta boş alandan geçmek bir tuhaf duyguyla dolduruyordu içimi. Ortada ne akrobatlar, ne dansözler görülüyor, ne yılan oynatıcılarına, ne de ateş yiyenlere rastlanıyordu. Bir adamcağız, önünde küçük yumurtalarla dolu bir sepet, yalnızlıklar ortasında yere çömmüş oturuyordu. Çevresini göz görebildiğince bir boşluk kuşatıyor, sağda solda karpit lambaları yanıyor, alana asetilen kokusu yayılıyordu. Seyyar büfelerde oturan (tek tük) kişiler çorbalarını kaşıklıyor, gidecek bir yerleri yokmuş gibi insanda yalnızsı bir izlenim uyandırıyorlardı. Alanın kıyı köşelerinde yere uzanmış uyumaya hazırlananlar görülüyordu. Bazıları yerde yatıyor, bazıları yere çömmüş oturuyordu. Hepsi de giysilerinin kukuletalarını başlarına geçirmişti. Hiç kımıldamadan uyuyorlardı; karanlık başlıklı giysilerin altında soluk alıp veren canlı varlıkların bulunduğu asla tahmin edilecek gibi değildi.

Bir gece alana gelince, ortada geniş ve sık bir halka yapmış bir kalabalık ilişti gözüme, karpit lambaları alabildiğine acayip bir biçimde aydınlatmıştı yüzlerini. Hepsi de ayakta dikiyordu. Lambalardan düşen keskin ışığın yüz ve vücutlarında oluşturduğu koyu gölgeler, bu insanları acımasız ve tekin sayılmayacak kişiler gibi gösteriyordu. Bir ara yerli iki çalgıcının müzik sesi geldi kulağıma, sanki birinin kafasına inatla bir şeyler sokmaya çalışan birinin konuşmasını işittim. Yakına gelip de arada bir boşluk ele geçirerek halkadan içeri bir göz atınca, elinde bir sopa ortada dikilen bir adamın bir eşeğe ısrarla bazı sorular yönelttiğini gördüm. Eşek, belki bu kentteki eşeklerin en sefili, en acınacak olanıydı. Kemikleri vücudundan dışarı fırlayıp aklıktan bir deri bir kemik kalmış, derisindeki tüyleri

dökülmüştü; artık en ufak bir yükü taşıyamayacağına kuşku yoktu. Hâlâ nasıl ayakta durabildiği anlaşılabilecek gibi değildi. Adam, eşekle gülünç bir söyleşiyi sürdürüyordu: onu kandırıp belli bir şeye razı etmek ister gibiydi. Dediklerini yapmamakta diretmesi üzerine birtakım sorular yöneltiyordu eşeğe. Eşegin soruları cevaplamaya yanaşmadığını gören seyirciler ise kahkahayı basıyordu. Belki hepsi bir oyundu da, eşek bu oyunda belli bir rol oynamaktaydı; çünkü sahibinin çektiği uzun bir söylevden sonra mahzun hayvan, olduğu yerde pek yavaştan dönmeye başladı. Ama sopa hâlâ sallanıp duruyordu başının üzerinde. Sahibi giderek sesini yükseltip konuşmasını çabuklaştırıyor, eşeği devingen durumda tutabilmek için elinden geleni yapıyordu. Ağzından çıkan sözcükler insanın kulağına öyle geliyordu ki, adeta onun kendisi de oyunda komik bir rolü canlandırmaktaydı. Müzik sürdükçe sürüyor, etraftakilerin gülmesi bir türlü kesilmiyor, onları böyle gören birinde insan ya da eşek yiyen yamyamlar izlenimini uyandırıyorlardı.

Ancak kısa bir süre kalmıştım orada, bu yüzden sonradan neler olup bittiğini söyleyemeyeceğim. İçimde uyanan nefret, merak duygusundan ağır basmıştı. Daha çok zaman önce bu kentin eşeklerini sevmiş, (bağırma basmıştım). Adım başında onlara ne kötü davrandığını görerek enikonu içerliyordum, ama elden ne gelirdi! Şu var ki, bu eşek kadar içler acısı bir yaratıkla da karşılaşmamıştım şimdiye kadar; yolda giderken, onun sabaha sağ çıkmayacağını düşünerek teselli bulmaya çalıştım. Ertesi gün cumartesiydi, erkenden yine Djema'nın yolunu tuttum. En civcivli günlerinden birini yaşıyordu alan. Seyircilerden, göstericilerden, sepetlerden ve barakalardan ortalık geçilmiyordu. Kalabalık içinden kendine bir yol açıp ilerlemek kolay değildi. Alanda bir gece önce eşegin dikildiği yere geldim. Gözlerime inanmadım doğrusu: Hayvan eski yerinde durup duruyordu. Tek başınaydı. İnceden inceye süzdüm kendisini: tanınmayacak gibi değildi, bir gün önceki eşekti kuşkusuz. Sahibi o yakında birkaç kişiyle sessiz sakin sohbet ediyordu. Henüz çevrelerinde halka yapmış bir seyirci kalabalığı göze çarpmamaktaydı. Çalgıcılar ortada yoktu, gösteri henüz başlamamıştı. Pırıl pırıl güneş ışığının altında eşegin tüyleri gecekim-

den daha çok dökülmüş gibiydi. Bana o anda daha bir sefil, açıktan daha bir çökmüş, daha bir kocamış göründü.

Ansızın geriden doğru bir ses işittim, anlamadığım hoyrat sözler çalındı kulağıma. Başımı çevirdim, bir an için gözden kaybettim eşeği. Sesini duyduğum adam kalabalıkta kendine bir yol açarak bana doğru sokulmaya çalışıyordu; ama derken anlaşıldı ki, onun kendisine tehditkâr sözler söylediği kişi ben değildim, bir başkasıydı. Yeniden eşeğe döndüm.

Eşek bu arada yerinden kımıldamamış, ama aynı eşek olmaksızın da çıkmıştı; arka bacaklarının arasından kocaman bir penis biraz çapraz biçimde ileri doğru uzanıyordu. Geceleyin Demokles'in kılıcı gibi başının üzerinde sallanıp duran sopadan daha kalındı. Başımı çevirdiğim o kısacık sürede eşekte insanı hayretler içinde bırakan bir değişiklik başgöstermişti. Kimbilir ne görmüş, ne işitmiş, neyin kokusunu almıştı? Aklına ne gelmişti, kimbilir? Ama nerdeyse yere yığılıp kalacak olan ve bundan böyle gösteri işinden başka bir işte kullanılamayan, kendisine Merakeş'te hiç bir eşeğe yapılmayacak gibi kötü davranılan bu yürekler acısı, bu kocamış ve sıska yaratığın, bir hiçten de az bir şey olan, ne eti budu, ne gücü kuvveti, ne de doğru dürüst tüyleri kalmış bu varlığın içinde henüz o kadar büyük bir cinsel kudret şaklı yatıyordu ki, kendisini yalnızca öyle görmek bile daha önce içimde uyandırdığı acıma duygusundan kurtarmıştı beni. -

'Şehrazat' adında küçük bir Fransız barının sahibiydi. Mefina' da bütün gece açık tek lokaldi bar. Bazan tümüyle boştu, bazan iki, üç kişinin içeride oturduğu görülüyordu. Ama dolu olduğu vakitler, gece saat iki ile üç arasında barda oturup da öbür müşterilerin ağızlarından çıkan her sözü işitmek, herkesle konuşmamak elde değildi. İçerisi daracıktı, oturan ya da ayakta dikilen yirmi kişi oldu mu, sanki bar çok geçmeden patlayacakmış gibi geliyordu insana.

Hemen köşeyi döner dönmez boş alan Djema el Fna ile karşılaşıyordu, barla arası on adım yoktu. Bundan büyük bir çelişki düşünülemezdi. Alanın çevresinde sefil insanlar partallar içinde yerlere uzanmış yatıyordu. Çoğunluk bulundukları yere öylesine uyum sağlamıştı ki, yanlarından geçerken bir taraflarına basmamak için dikkat etmek gerekiyordu. Bu saatlerde alanda ayakta dikilen ya da ortalarda dolaşanlar şüpheli kişilerdi, kendilerinden sakınılması gerekiyordu. Küçük barda hayat başlar başlamaz, Djema'nın asıl yaşamı çoktan sona ermiş oluyordu. Barın müşterileri Avrupalılar idi. Fransızlar, Amerikalılar, İngilizler geliyordu bara. Araplar da uğruyordu bazan, ama bunlar ya Avrupalılar gibi giyiniyorlar, ya da içki içiyorlardı; tek başına bu kadarı, onları hiç değilse kendi gözlerinde modern insanlar ya da Avrupalılar yapmaya yetiyordu. İçkiler ateş pahasıydı, ancak varlıklı Araplar barın kapısından içeri ayak atmayı göze alabiliyordu. Partallar içinde Djema alanında yatanların ceplerinde ise metelik yoktu ya da hepsi iki frank'tan başka bir şey bulunmuyordu. Şehrazat'ın müşterileri bir kadehçik konyak için yirmi frank ödüyor ve birçok kadeh konyağı birbiri ardından bir solukta kafalarına dikiyorlardı. Uykuya dalmadan önce Djema el Fna alanında Arap müziği

dinlemeye alışmıştı herkes. Alanda ne kadar dükkân ve baraka varsa, hepsinde radyolar (bangır bangır) Arap müziği çalıyordu. Barda ise Avrupa'nın dans müziği dinleniyordu hep, ama müzik sesi fazla çıkmıyordu. Kapıdan içeri giren herkes, kibar birine dönüşüyordu hemen. Madam Mignon, barı için en son çıkmış şarkıları sağlamaya özen gösteriyordu. Plaklarıyla gurur duyuyor, yaklaşık haftada bir satın aldığı bir kucak plakla barın kapısından içeri ayak atıyordu. Gedikli müşterilerine plakları dinletiyor, onların kişisel zevkleriyle çok yakından ilgileniyordu.

Shanghai'da doğmuştu Madam Mignon, bir Fransız babayla bir Çinli annenin kızıydı. Çekik gözlüydü aslında, ama sonradan bir ameliyatla gözlerindeki çekikliği düzelttirmiş, dolayısıyla Çinli karakterinden geriye fazla bir şey kalmamıştı. Annesinin bir Çinli olduğunu saklayıp gizlememişti hiç. Fas'a gelmeden daha başka Fransız kolonilerinde yaşamış, birkaç yıl Duella'da kalmıştı. Her millette beğenmediği bir taraf vardı; bu kadındaki kadar safdillik taşıyan sarsılmaz önyargılara doğrusu başka kimsede rastlamamıştım. Ama Fransızlara ve Çinlilere toz kondurmuyor, sözlerine hep kasılarak şunları eklemekten duramıyordu: «Annem bir Çinli idi, babamsa bir Fransız.» Kendi söyu sopundan öylesine memnundu işte; başka milletten olanlara ise veriyordu.

Barda bir defasında kendisiyle yalnız kalıp uzun uzun konuşmuş, bu konuşma sonunda onun güvenini kazanmıştım. İngiliz filim ekibindeki dostlarım bardan çıkıp giderken, sağa sola ısmarladıkları içkilerin parasını ödemeyi bazan unutuyor, böyle durumlarda ben üstleniyordum bu işi. Dolayısıyla, Madam Mignon bana zengin biri gözüyle bakıyor, beni zenginliğini gizleyen, İngilizlerde âdet olduğu üzere kılık kıyafetine bakılarak zenginliği anlaşılamayan biri sayıyordu. Arkadaşlardan biri, belki de kendisiyle eğlenmek için benim bir psikiyatrist olduğumu açıklamıştı Madam Mignon'a. Çokluk hiç konuşmadan oracıkta öylece oturmama, ayrıca ileride yalnız kaldığımız bir vakit müşterilerine ilişkin sorular sorup kendisinden ayrıntılı bilgiler almak istememe bakarak, benim için psikiyatrist demelerine gerçekten inanmıştı. Ben de yalanlamaya kalkmamış-

tım, işime gelmişti böylesi, onun bana normalden çok daha fazla şey anlatmasını sağlamıştı.

Monsinyör Mignon ile evliydi Madam Mignon. Monsinyör Mignon önceleri yabancı lejyonlarda çalışmış, uzun boylu (firi kıyım) bir adamdı; barda karısına pek fazla yardımcı olduğu söylenemezdi. Müşteri yokken, daracık yerdeki sıralara uzanıp uyumaya bayılıyordu. Ama müşteriler geldi mi, onları alıp bardan birkaç dakika ilerideki 'La Riviera' adındaki geneleve götürüyordu. Genelevde bir iki saat oyalanmaktan hoşlanıyor, sonra normal olarak müşterilerle yine dönüp bara geliyordu. Karısına nereye gittiklerini anlatıyor, geneleve gelmiş yeni kızlardan söz açıyor, biraz içki içiyor, belki sonradan, bu kez başka müşterilerle yine kalkıp 'Riviera'ya yollanıyordu. Riviera, Şehrazat'ta sık işitilen bir sözcüktü.

Monsinyör Mignon'un geniş omuzları, uykulu ve yuvarlak bir çocuk yüzü vardı. Tembel tembel gülümsüyor, bir Fransız için şaşılacak ölçüde yavaş ve az konuşuyordu. Madam Mignon da gerektiğinde susmasını bilen biriydi, alıngan bir kadındı, öyle kolay kolay başını ağrıtmıyordu kimsenin. Ama bir de konuşmaya başladı mı, zor susuyordu. O konuşurken kocası birkaç bardak yıkıyor ya da gidip uyku çekiyor, olmazsa Riviera'ya yollanıyordu. Madam Mignon, kafayı bulup, işi arsızlığa döken müşterileri, güçlü kuvvetli kocasının kapı dışarı etmesine asla izin vermezdi. Bar kadının idi, tehlikeli durumlar için tezgâhın arkasına, plakların bulunduğu yere lastik bir cop gizlemişti, eşi dostuna bu (copu) çıkarıp göstermekten hoşlanıyor, bu da her seferinde imalı gülüşmelere yol açıyordu. Yalnızca Amerikalılar için», diyordu Madam Mignon, çünkü kendisine herkesten çok güçlük çıkaranlar sarhoş Amerikalılar idi. bu yüzden fena halde içerliyordu onlara. Gözlerinde barbar denilen insanlar ikiye ayrılıyordu, biri buranın yerli halkıydı, öteki de Amerikalılar.

Kocası hep lejyonda çalışmış değildi. Günlerden bir gün o yarı miskinlik, yarı kurnazlığıyla bana dönerek sordu: «Siz doktor-sunuz, akıl hastalıkları doktoru, öyle değil mi?» Ben, şaşırmış gibi yapıp: «Nerden çıkardınız bunu?» diye karşılık verdim. «Bize sizden bahsetmişlerdi. Ben, iki yıl Paris yakınlarındaki

bir akıl hastanesinde çalıştım, kapıcıydım orada.» «Ben: «Öyleyse biraz anlıyorsunuz bu işten», dedim; baktım, koltukları kabardı. Hastanedeki işinden söz açtı, hastaların dilinden nasıl anladığını, tehlikeli birini tehlikesizlerden nasıl ayırt ettiğini, tehlikelilik derecesine göre onları nasıl kendince basit bir sınıflamadan geçirdiğini açıkladı. Merakeş'teki akıl hastalarını sordum, bu konuda bilgi almak istedim kendisinden; bütün kentin bilip tanıdığı birkaç kişiden söz açtı. O akşamdan sonra bana kendisiyle aynı meslekten biri gözüyle bakmaya, beni eski bir amiri gibi görmeye başlamıştı. Barda müşterilerden biri kafayı biraz fazla çekip taşkınlık yapacak oldu mu, göz kırpyorduk birbirimize; hatta kimi zaman bana bir konyak ikram ettiği oluyordu.

Madam Mignon'un bir arkadaşı, tek bir arkadaşı vardı ve hep yanındaydı onun. Adı Ginette idi ve bara gelmediği gün yoktu. Çokluk tezgâhın önündeki yüksek taburelerden birine oturuyor ve bekliyordu. Gençti, (süslenip püsleniyor,) iki dirhem bir çekirdek geliyordu bara; geceleri gözüne uyku girmeyip gündüzleri uyuyan biri gibi sarı soluk bir benzi vardı. Biraz patlak gözlüydü; her an başını çevirip kapıya bakar, yeni bir müşterinin gelip gelmediğini anlamak isterdi; böyle zamanlar gözleri kapının camına yapışıp kalmış gibi bir izlenim uyandırırdu insanda.

Ginette, hep olacak bir olayın özlemini çekerti. Yirmi iki yaşındaydı ve Fas'tan dışarı hiç ayak atmamıştı. Fas'ta doğmuştu; babası bir İngiliz'di, sonradan Dakar'a çekip gitmiş, kızım hiç arayıp sormamıştı. Annesi ise İtalyan'dı. Ginette, çevresinde İngilizce konuşulmasını pek sever, bu ona babasını anımsatırdı. Babası olacak adamın o anda ne yaptığını, neden bir süre Fas'ta kalıp sonradan Dakar'a gittiğini bir türlü öğrenememiştım. Madam Mignon olsun, Ginette olsun, bazan iftiharla adamdın söz açar, Ginette babasının kendisinin yüzünden ortaldan kaybolduğunu ima ederdi. Her ikisi de öyle olsun isterdi kuşkusuz; çünkü babasının kızını arayıp sormaması, kızının yaşadığı kente ayak atmaktan kaçınması için bir nedendi nihayet. Ginette'nin annesinden söz açtığını hiç işitmemiştim, ama onun hâlâ Merakeş'te yaşadığı izlenimi uyanmıştı

bende; ne var ki, annesiyle pek iftihar ettiği yoktu. Belki yoksul bir kadındı annesi ya da öyle yüz ağartıcı bir işte çalışmıyordu. Ama belki de İtalyanlar pek sevilmiyordu bu ülkede. Ginette İngiltere'yi pek merak ediyor, oraya yapacağı bir gezinin düşünüy kafasında yaşatıp duruyordu. Ama gerçekte gitmeyeceği bir yer yoktu, İtalya'ya bile gitmem demezdi, onu Fas'tan alıp götüreceğ bir şövalyenin yolunu gözlemekteydi hep. Özellikle barın boş olduğu saatlerde içi beklentiyle dolup taşıyordu. Oturduğu yüksek tabureyle kapının arası belki üç metre vardı; ama kapının her açılışında sanki gözlerinin üzerine bir yumruk yemiş gibi irkilip kendini geriye atıyordu.

Kendisiyle ilk karşılaştığımda, Ginette yalnız değildi. Dış görünümünü bir kızı andıran gencecik bir adamın yanında oturuyordu ve adam Ginette'den daha çok süslenip püslenmişti; iri gözleriyle yüzünün esmer rengi bir Fas'lı olduğunu ele veriyordu. Ginette adamla pek içli dışlıydı, bara çokluk birlikte gelip gidiyorlardı. Ben, ilkin bir sevgili çift diye baktım kendilerine, haklarında bir şey öğrenmeden önce onları incelemeye koyuldum. Adam, doğru kumarhaneden çıkıp gelmişe benziyordu her seferinde. Yalnız kılık kıyafeti değil, başka bakımdan da Fransız âdetlerine tamamen uyum sağlamış gibiydi: Herkesin içinde Ginette'nin kendisini sevip okşamalarına ses çıkarmıyordu, bir Arap içinse bundan yüz kızartıcı bir şey gösterilemezdi. İçkiye de fazla düşkündüler. Bazan yanlarında bir üçüncü kişi daha oluyordu. İnsanın üzerinde daha bir erkeksi izlenim bırakan ve ötekiler gibi iki dirhem bir çekirdek süslenmeyen bir adamdı, bu.

Ginette ilk kez benimle konuştuğunda —bana bir İngiliz gözüyle baktığı için, hayli çekinerek yapmıştı bunu— tezgâhın önünde oturuyordu; ben onun sağında, o pek genç adam ise öbür başındaydı. Dostlarımla Merakeş'te çektikleri filmin ne durumunda olduğunu sordu. Kendisi için küçümsenecek bir olay değildi bu; çok geçmeden farketmiştim ki, kendisi de bir filmde oynayabilse Allahtan başka bir şey istemeyecekti. Sorularını nazıkçe cevaplandırdım. Madam Mignon, sonunda en iyi arkadaşını Ginette ile benim bir araya gelmemize sevinmişti. Bir süre sohbet ettikten sonra, Ginette solunda oturan genç adamı

banâ tanıttı; adam kocasıymış. Şaşırdım, her şey aklıma gelirdi de bu hiç gelmezdi doğrusu. Bir yıldır birliktelermiş. Onları öyle yan yana gören, henüz balaylarını yaşayan bir çift sanabilirdi kendilerini. Ama yanında kocası yok da Ginette tek başına oturuyorsa, hep özlemle kapıya bakıyordu. Böyle zamanlar yolunu gözlediği kimse de asla kocası değildi. Yakışık alır şaka ve lâtifeler arasında nasıl yaşadıklarını sorup öğrendim; gece saat üçte bardan ayrılıp eve gidiyor, yemeklerini yiyorlarmış; beşe doğru yatıyor, ikindiye kadar da uyuyorlarmış. Kocasının ne iş yaptığını sordum. «Hiç», dedi Ginette. «Babasının eline bakıyor.» Konuşmamıza kulak kabartan Madam Mignon, onun bu açıklaması karşısında kötü kötü gülümsedi. Bir kız görünümündeki esmer gencin mahcup gülümsediği dikkatimi çekti; öyle bir gülümseme ki, güzelim dişlerinden pek çoğu açığa çıktı. Zarafet budalalığı her şeyin, hatta en tatsız ve güç durumların bile kapıyor, örtüyordu üzerini. Birbirimize içki söyledik, derken bir konuşma başladı aramızda. Baktım, gerçekten görüldüğü kadar şımarık biriydi. Fransa'da ne kadar kaldığını sordum. Her haliyle tıpkı bir Fransız'dı. «Hiç gitmedim Fransa'ya», diye cevapladı. «Fas'tan dışarı ayak atmadım.» Paris'e gitmeyi ister miydi acaba? — Hayır, böyle bir istek duymuyormuş. — Peki, ya İngiltere'ye? — Ne yalan söylesinmiş, oraya da gitmeyi istemezmiş pek. — Ya başka bir ülkeye? — Hayır. — Bütün sorduklarıma cılız bir sesle cevap veriyordu, sanki doğru dürüst bir istem gücünden yoksundu. Kendisini buralara bağlayan sözünü etmediği bir başka şeyin var olması gerektiğini seziyordum. Ginette olamazdı bu; çünkü Ginette, buradan başka her yerde yaşamaktan memnunluk duyacağını açık seçik belirtmişti.

Hiçbir olağanüstülüğü bulunmayan bu çift benim için bir bilmeden farksızdı. Her gece küçük barda görüyordum kendilerini. Bara gelen yabancılar dışında ilgilendikleri tek şey, Madam Mignon'un gramafon plaklarıydı. Belli şarkılar vardı, onları çalmasını istiyorlardı Madam Mignon'dan. Bazılarını öyle güzel buluyorlardı ki, altı kez arka arkaya çaldırdıkları oluyordu. Derken ayakları yerinde duramıyor, kalkıp tezgâhla kapı arasındaki daracık yerde dansetmeye koyuluyorlardı. Birbirle-

rine o kadar sıkı sıkıya sarılıyorlardı ki, onlara bakmaktan biraz sıkılıyordu insan. Ginette sarmaş dolaş dansetmekten hoşlanıyor, ama kendilerini seyredenlerin önünde kocasından yakınıyordu: «Kocamın yaptığı hiç hoş değil. Başka türlü dansetmeye yanaşmıyor hiç. Kendisini o kadar da uyarıyorum. Ama başka türlü dansedemezmiş, öyle diyor hep.» Arkadan bir sonraki dans başlıyor, Ginette plakta çalan müziğin tek bir anını bile boşa geçirmemeye özenle dikkat ediyordu. Ginette'yi hayalimde götürüp bir başka ülkeye, onun gitmek için can attığı ülkelerden birine koyuyordum; ilgili ülkede onun nasıl buradaki aynı yaşamı, aynı insanlarla ve aynı zamanda sürdürdüğünü düşünüyor, onun Londra'da aynı plaklar çalarken dansettiğini gözlerimin önünde canlandırıyordum.

Bir gece barda tek başıma oturuyordum. Bir ara Madam Mignon, Ginette'yi nasıl bulduğumu sordu. Neyin yakışık alıp neyin almadığını biliyordum, şöyle cevap verdim: «Hoş bir kız!» «Eski Ginette nerde, şimdiki nerde!» dedi Madam Mignon. «Bilseniz, bu son yılda ne çok değişti. Mutlu değil zavallı! O adamla evlenmeyecekti. Bu yerli kocaların hiç birinde iş yok, Adamın babası varlıklı, soylu bir aileden, doğru; ama Ginette'yle evlendiği için, oğlunu mirastan yoksun bıraktı. Kızın kendi babasına gelince, bir Arap'la evlendiği için, Ginette'yi arayıp sorduğu yok. Böylece ikisi de beş parasız kalakaldılar şimdi.»

«Peki ama, adam çalışmıyor, babası da ona bir şey vermiyor, neyle geçiniyorlar o zaman?»

«Bilmiyor musunuz? Adamın dostu kim, bilmiyorsunuz demek?»

«Hayır, nereden bileyim.»

«Onu burada Ginette ve kocasıyla otururken gördünüz. Glaoui Paşa'nın oğludur kendisi. Ginette'nin kocası da işte bu oğulun sevgilisidir. Çoktan beri sürüp gidiyor bu ilişki. Glaoui'nin, oğluyla tabii arası açık. Kadınlara karşı bir diyeceği yok adamın. Oğulları istedikleri kadar çok kadınla düşüp kalksın, bir şey demeyecek. Ama onların erkeklerle ilişki kurmalarından hoşlanmıyor. Birkaç gün önce oğlunu uzaklaştırdı buradan.»

«Demek Ginette'nin kocasının geçim kaynağı bu?»

«Evet. Bir de karısı. Karısını Araplarla yatmaya zorluyor. Özellikle Glaoui'nin oğlunun sarayında biri var, Ginette'den hoşlanıyor pek. Genç sayılmaz ama, varlıklı biri. Başlangıçta adamı istemedi Ginette, ama kocası zorlayınca karşı koyamadı. Artık adama alıştı. Üçü bir arada yatıyor. Adamlarla yatmaya yanaşmadı mı, kocası dövüyor Ginette'yi. Ama artık kendisinin belirlemediği erkeklerle yatmaya kalktı mı yapıyor bunu, çok kıskançtır kocası. Ginette'nin ancak karşılığında para ödeyen erkeklerle yatmasına izin veriyor. Belli bir erkekten hoşlanacak oldu mu, kıskançlıktan kadıncağıza yapmadığını bırakmıyor. Bir erkekten hoşlanmasın ya da para karşılığında onunla yatmak istemesin, dövüyor Ginette'yi; kadının beğendiği bir erkek olup da kendisiyle parasız yatmak istedi mi, yine kalkıp dövüyor. Bu yüzden, pek mutsuz Ginette. Zavallı kızcağız, gönlünün çektiği hiç bir şeyi yapacak durumda değil. Hep bir erkeğin yolunu gözlüyor, kendisini alıp başka bir yere götürsün. İnşallah gider de kurtulur buralardan. Oysa benim tek arkadaşım. O gitti mi, arkadaşsız kalacağım büsbütün.»

«Evet, onu bir süre için uzaklaştırdı buradan. Belki sevgilisini unuttur böylelikle diye umuyor. Ama unutacağı falan yok, Ginette'nin kocasıyla birbirlerine o kadar uyum sağlamışlar ki!»

«Ya Ginette'nin dostu?»

«O da gitti. Gitmek zorunda kaldı ister istemez. Çünkü Glaoui'nin oğlunun sarayındaki görevlilerden biri.»

«Şu sırada her ikisi de burada değiller, öyle mi?»

«Evet. Karı koca için ağır bir darbe. Beş parasız kaldılar. Borç harç yaşayıp gidiyorlar. Ama bu durum uzun sürmeyecektir. Glaoui, oğluyla Ginette'nin kocasını birbirinden ayırmak için önceleri de birkaç kez uğraştı. Ama oğlu yine dönüp geldi hep. Dayanamadı, Ginette'nin kocası olmadan uzun süre yapamadı. Birkaç hafta sonra damladı yine, babası da her seferinde yumuşadı.»

«Her şey yine düzelecek yani?»

«Öyle, düzelecek. Pek ciddi bir durum yok ortada. Bu yüzden, kocası biraz hoyrat davranıyor Ginette'ye, o kadar. Aradaki süreyi doldurmak üzere bir başkasını arıyor Ginette için. Sizinle konuşmasının nedeni de bu. Çok varlıklı biri olduğunuz

söyleniyor. İlk kendisi için düşündü sizi, ama ben söyledim, bunu çıkar aklından, dedim. Size layık biri değil. Ginette'den hoşlanıyor musunuz?»

Ancak şimdi kavramıştım durumu, sözde zenginliğim bana kötü bir oyun oynamıştı. Ama bir noktada Madam Mignon'a haksızlık ediyordum.

«Onu buradan alıp götürseniz iyi olur», dedi Madam Mignon. «Ginette için sakın kocasına birşey vermeyin. Geldiği gibi gider para, zavallı kıza bir yararı dokunmaz. Kocasını yanında oldukça, bir kenara üç, beş kuruş koyamaz asla. Elindekini avucundakini bırakmaz alır kocası. Siz, en iyisi, onu buradan alıp gidin. İsterseniz, sizinle gelebileceğini kendisi söyledi bana. Kocasını buradan ayıramaz. Nihayet Glaoui'nin oğlunun sarayına mensup biridir. öyle kolay kolay çekip gidemez, pasaport vermezler çünkü. Kızcağızın haline içim sızlıyor doğrusu. Bakıyorum, günden güne sararıp soluyor. Bir yıl önce görecektiniz kendisini, ne zinde, ne civelek biriydi, bir tomurcuk gibiydi tıpkı. Ona iyi davranacak biri lâzım. Bu düzensiz, bu rezil hayattan kurtulması gerekiyor, bir İngiliz'dir nihayet. Tabii, babası gibi. Oysa ne tatlı bir kızdır. İnanılacak gibi değil hani. Siz bir İngiliz der miydiniz onun için?»

«Hayır», diye cevap verdim. «Ama derdim belki de. Belki o inceliğine bakıp bir İngiliz olduğuna hükmederdim.»

«Değil mi ama», dedi Madam Mignon. «Bir inceliği var kızın. İngiliz hanımefendileri gibi tıpkı. Ben kendim sevmem İngilizleri. Benim için fazla suskun insanlardır. Kendi dostlarınızdan pay biçin! Yedi, sekizi bir arada bütün gece otururlar, saatler geçer de hiç birinin bir söz çıkmaz ağzından. Benim için dehiset verici bir şey. Bu durumda aralarında bir şehvet katilinin bulunmadığını nereden bilirsin? Ama İngilizlerle kıyaslayınca Amerikalıların hiç sevmem. Barbar insanlardır. Benim copu gördünüz mü?» Tezgâhın arkasından copu çıkarıp birkaç kez sağa sola salladı. «Bunu yalnızca Amerikalılar için saklıyorum. Bugüne kadar çok işime yaradı, inanın bana!»

Akşamın alacakaranlığında kentin ortasındaki büyük alana geldim. Alanda aradığım, renklilik ve canlılığı değildi, bunlar çok yakından bildiğim aşinası olduğum şeylerdi benim, yerde kahverengi küçük bir çıkın arıyordum; bir sözcük bile değil, yalnızca bir sestem oluşuyordu çıkın, pes perdeden, uzayıp giden, bir vınlamayla öten 'e-e-e-e-e'lerden oluşuyordu. Ne zayıflıyor, ne güçleniyor, asla son bulmuyordu. Alandaki bin bir türden seslenişlerin, bağırışların gerisinde işitilmediği bir an yoktu. Djema el Fna'nın en değişmeyen seslerinden biriydi, bütün bir akşam boyunca ve bir akşamdan ötekisine hep değişmeden kalıyordu.

Daha uzaktan kulak verip dinliyordum. Pek açıklayamadığım bir tedirginlik beni çekip alana götürüyordu. Ama ilgili tedirginlik olmasa da alana gideceğim kuşkusuzdu; alanda beni kendine çeken öylesine çok şey vardı ki! Her şeyiyle onu her defasında karşımda bulacağımdan asla kuşku duymuyordum. Yalnız bir tek heceye indirgenmiş bu sesi bulamayacağımı düşünerek paniğe benzer bir duyguya kaptırıyordum kendimi. Dirimselliğin sınırında bir yakarıydı bu; doğurduğu yaşam salt bu heceden oluşmaktaydı. Telaş ve ağgözlülükle kulak kabartıyor, derken yolda bir noktaya varıyor, tıpatıp her zamanki yere ulaşıyor, ansızın bir böceğin vızıldamasını çağrıştıran sesi işitiyordum.

Akıl almaz bir huzur ve rahatlık vücuduma yayılıyordu. O zamana kadar duraksayarak ve güvensiz yürümüşken, bundan böyle ansızın kararlı adımlarla sestem yana ilerliyordum. Sesin oluştuğu noktayı biliyor, yerdeki kahverengi küçük çıkını tanıyordum. Çıkınla ilgili olarak şimdiye dek bütün görüp görebildiğim, koyu renkte kaba bir kumaş parçasıydı. O 'e-e-e-e-e'

lerin çıktığı ağız asla görmemiştim; gözü görmemiş, yanağı görmemiş, yüzün hiç bir parçasını görmemiştim. Bu yüz kör bir insanın yüzü müydü, yoksa gören bir insanın mı? Söyleyemezdim. Kahverengi kirli kumaş bir kukuleta gibi başın üzerine çekilmiş, her şeyi örtüp gizliyordu. Canlı varlık — canlı bir varlık olduğu kuşkusuzdu — yere çömelmişti, kumaş örtünün altında belini eğik tutuyordu. Fazla bir şey yoktu görünürde, hafif ve güçsüz bir nesneye benziyordu, o kadar. Bundan öte herhangi bir tahminde bulunmak güçtü. Boyu ne kadar, kestiremiyordum; çünkü kendisini ayakta dikilirken hiç görmemiştim. Yerdeki haliyle o kadar alçaktı ki, çıkardığı ses susmaya görsün, insan hiç farketmeden kendisine çarpıp ökezeleyebilirdi. Ona ne bir yerden gelir, ne bir yere giderken rastlamıştım. Bulunduğu yere başkalarınca getirilip bırakılıyor muydu, yoksa kendi ayaklarıyla mı yollanıyordu oraya? Bilemeyeceğim.

Kendisi için seçtiği yerin hiç de koruyucu bir yanı yoktu. Alanın en açıktaki bir yeri idi, kahverengi çıkının dört bir yanında sürekli gidip gelenler vardı. Kalabalık akşamlar alanda kaynaşan insanların ayaklarının altında gözden kayboluyor, nerede olduğunu çok iyi bilmeme, sesini hep işitmeme karşın, onu bulmakta zorluk çekiyordum. Derken kalabalık dağılıyor, çevresindeki alan göz alabildiğince boşaldığında, o yine kendi yerinden ayrılmıyordu. Karanlık çöktüğünde, kaldırılıp oracığa atılmış çok pis eski bir giysi parçası gibi yerde duruyordu. Sanki biri giysiden kurtulmak istemiş de, onu kimsenin dikkatini çekmemek için bir sürü insanın arasında elinden yere bırakıvermişti. Ama sonunda herkes dağılıp gitmiş, çıkın tek başına ortada kalakalmıştı. Onun yerden doğrulup kalkmasını ya da başkaları tarafından alınıp götürülmesini beklemiyordum hiç. Karanlığa dalıyor, içimde çaresizlik ve gurur karışımı bir duyguyla adeta boğularak bir gölge gibi sessiz oradan uzaklaşıyordum.

Çaresizlik benim kendimle ilgiliydi: Çıkının gizini ele geçirmek için asla bir girişimde bulunmayacağımı seziyor, onun vücut yapısıyla karşılaşmaktan ürküp çekiniyordum; kendisini bir başka vücut yapısıyla donatamayacağım için, onun oracığa

uzanmış yerde yatmasına karışmıyordum. Yanına sokulduğumda, sanki bir yerini incitebilir ya da onu tehlikeye sokabilirmişim gibi kendisine toslamamak için çaba harcıyordum. Her akşam üzeri oradaydı ve her akşam üzeri sesini ilk işitişimde kalbim atışını durduruyor, kendisini ilk görüşümde de yine aynı şey tekrarlanıyordu. Onun, bulunduğu yere gidiş gelişleri benimkisinden daha kutsaldı. Hiç bir zaman kendisini izlemeye kalkmamıştım, gecenin ve ertesi günün geri kalan bölümünü geçirmek üzere nereye yollandığını bilmiyordum. Kendine özgü bir yaratıktı ve o da kendisini belki öyle görmekteydi. Bazen bir parmağımla başındaki kukuletaya usulcacık dokunmak gibi bir ayartıya kapılacak gibi oluyordum — böyle bir şeyi farkederdi elbet, belki de ilgili dokunuşa yanıt olarak çıkaracağı bir ikinci ses daha vardı. Ama ilgili ayartı, bir anda çaresizliğimin içine gömülüp kayboluyordu.

Onun yanından sessiz sedasız uzaklaşırken, gururdan oluşan bir ikinci duygunun da beni adeta boğmaya çalıştığını söylemiştim. Çıkınla gururlanıyordum, canlıydı çünkü, yaşıyordu. Oracıkta, başka insanların arasında soluk alıp verirken, neler düşündüğünü asla bilemeyeceğim. Tümüyle varlığı gibi, çıkardığı sesin anlamı da benim için karanlıktı. Ama çıkın yaşıyor ve her gün belli saatte orada bulunuyordu. Önüne atılan paraları topladığına hiç tanık olmamıştım. Zaten pek bir para atıldığı da söylenemezdi, yerde iki, üç madenî paradan fazlasını görmemiştim. Belki kolları yoktu da paralara uzanmıyordu. Belki dilsizdi de 'Allah' sözcüğündeki l'leri çıkaramıyor, ağzında bu sözcük kısahp 'e-e-e-e-e'lere dönüşüyordu. Ama yaşıyor, eşi görölmedik bir çaba ve ısrarla ağzından o biricik sesi çıkarıyordu; saatler ve saatlerce sesi yineliyor, sonunda bütün geniş alan bu biricik sese dönüşüyor, öbür seslerin tümü ölüp giderek ilgili ses yaşıyordu.

ÖZDEYİŞLER ve NOTLAR *

* Bu bölümdeki yazılar, Canetti'nin Fischer Yayınevi'nde 1976'da çıkan «Die Provinz des Menschen, Aufzeichnungen» adlı kitaptan seçilerek çevrilmiştir. (Ç. N.)

Belli bir yaştan sonra yıl yıl yine küçülmek, bir zaman gururla tırmanılan basamaklardan bu kez gerisin geri inmek hoş bir şey olurdu doğrusu. Ama yaşlılığın onur ve vakarı bu arada kaybolmadan kalmalıydı; öyle ki, diyelim altı ya da sekiz yaştaki oğlanlar gibi pek küçük insanlar en bilge ve en deneyimli kişiler sayılacaktı. En yaşlı krallar kralların en küçükleri olacaktı o zaman; pek küçük papalardan başkasına rastlanmayacaktı. Artık hiç bir çocuk ileride büyük bir şey olmak istemeyecekti. Tarihin eskiliğinden, yaşlılığından kaynaklanan önemde azalmalar görülecekti; diyelim üç yüz yıl önceki olayların böceklerle benzeyen yaratıklar arasında olup bittiği gibi bir duygu uyanacaktı insanda ve geçmiş en sonunda görmeden geçilmek mutluluğuna erişecekti.

*
**

Özgürlük sözcüğü önemli, belki hepsinden önemli bir gerilimi anlatır. Hep kaçıp uzaklaşmak istenir, kaçıp uzaklaşmak istenen yerin bir adı yoksa, belirsiz bir yer ise burası ve gözle görülür bir sınırı içermiyorsa, özgürlük diye nitelenir.

Bu gerilimin uzamsal dışavurumu, sanki ortada böyle bir sınır yokmuş gibi belli bir sınırı aşıp geçmek için duyulan şiddetli istektir. Uçmada özgürlük, (mitos temeline dayalı eski duyumsamada güneşe dek uzanır. Zaman içinde özgürlük, ölümün yenilgiye uğratılmasıdır; onun giderek daha bir uzağa sürülüp atılması bile insanı memnun bırakır. Nesneler konusundaki özgürlük, fiyatlardaki çözülmedir; pek özgür bir insan olan ideal müsrifin, fiyatlardaki hiç bir kuralla belirlenmeyip sonu gelmeyen dalgalanmadan, bir yön tanımayan iniş çıkışlardan, fiyatların sanki hava tarafından belirlenmişliğinden, hiç bir şeyle

etki altına alınmazlığından, hatta gerçekte kestirilemez oluşundan daha çok istediği bir şey yoktur. «Belli bir nesneyi» hedef alan hiç bir özgürlük, özgürlük değildir; özgürlüğün sağlayacağı lütuf ve mutluluk, kendi sınırlarım aşıp geçmek isteyende yol açtığı gerilimdir ve insan ilgili istek için en çetin sınırları seçer kendine. Başkalarını öldürmeyi arzulayan biri, öldürme yaşağına eşlik eden gayet korkunç sonuçlarla karşı karşıyadır; bu sonuçlar onu pek rahatsız etmese, kuşkusuz daha mutlu gerilimlerle yüklü olurdu içi. — Ne var ki, özgürlüğün kaynağını soluma işinde aramak gerekiyor. Her havayı herkes soluyabilir, soluma özgürlüğü bugüne dek gerçek anlamda yokedilmeden kalmış biricik özgürlüktür.

**

İnsan ellerini sudan çıkarmış da kendisine doğru uzatıyorlarmış gibi görür düşünceleri, onların yardım dilendiklerini sanır. Oysa ne kadar yanıltıcı bir şeydir bu, düşünceler suyun altında Pek samimi ve pek içli cıslı yaşayıp giderler. İstenirse denenebilir böyle olup olmadığı, bunun için düşüncelerin arasından bir tekini sudan çekip almaya kalkmak yeterlidir.

**

Bir kimsenin ne ölçüde bilge biri sayılacağı, bilgi ve bilgisizlik arasında kurduğu dengeye bağlıdır. Bilgisizlik, bilgi yüzünden yoksullaşmamalıdır. Her cevaba karşılık — uzakta ve cevabın kendisiyle ilişkisiz — daha önce sinmiş uyuyan bir soru fırlayıp kalkmalıdır ayağı. Pek çok cevabı olanın, ondan da çok sorusu olması gerekir. (Bilge) kişi ömür boyu çocuk kalır; salt cevaplar, toprağı çorak, havayı solunamaz duruma sokar. Bilgi, yalnızca güçlüler için bir silâhtır; oysa bilge kişinin silâh kadar nefret ettiği bir başka şey yoktur. Tanıdıklarından daha çok sayıda insanı sevmek ister bilge ve bu isteğinden ötürü utanç duymaz, haklarında bir şey bilmediği kişilerden bir burnu büyüklükle soyutlamaz kendini.

Yaşamımın en iyi dönemlerinde bana öyle gelir ki, yer açarım hep, daha çok yer açarım içimde; şurada karları küreleyip atar, orada gökyüzünün çökmüş bir yeri mi vardır, omuzlayıp kal-

dırırım; fazladan göller mi oluşmuştur, akıtıp boşaltırım sularını — balıkları kurtarırım —; ağaçlar büyüüp ormanlar geçit vermez bir durum mu almıştır, yeniden (küme küme maymunlar salarım içlerine, her yeri kıpır kıpır) bir devingenlik kaplar; gelgelelim, hiç bir zaman yeterli değildir yer. Niçin diye sormam hiç; niçin diye duyumsamam; bu yeri sağlamaya çalışırım hep, açıp genişletmeye uğraşırım, bunu yapabildiğimi re yaşamaya hak kazanmış görürüm kendimi.

*
**

Bowling oyunundaki kukalara benziyoruz daha çok. Aileler halinde getirilip ortaya dikiliyoruz, yaklaşık dokuz kuka. Bodur ve tahtadan oracıkta dikilip duruyoruz. Yanıbaşımızdaki öbür kukalarla bir ilişkimiz yok. Bizi devirecek darbenin izleyeceği yol, çoktan belirlenmiş durumda; salakça bekliyoruz; bir darbe karşısında bitişiğimizdeki kukalardan devirebildiğimiz kadarını deviriyoruz bizimle, bitişik kukalara aktardığımız darbe onlarla aramızdaki biricik ortak noktadır, hızla akıp giden bir varoluş sürecinde bu ortak noktayı birbirimize çok görmüyoruz. Arkadan yeniden kaldırılıp dikiliyoruz ortaya. Ama böyle de olsa, yeni yaşamda eski varlığımızı koruyoruz. Ne var ki, dokuz nüfuslu aile içindeki yerimiz değişiyor yalnız, hatta bazan bu da olmuyor, tahtadan ve salakça yine eski darbeyi gözlemeye başlıyoruz.

*
**

En büyük isteğim, bir farenin bir kediye canlı canlı yediğini görmektir. Ama daha önce fare de kediyle oynamış olmalıdır.

*
**

Gündüzler değişik zamanlara göre değişik isimlerle anılıyor, ama gecenin bir tek ismi var.

*
**

O'nda her şeyden çok sevilen bir sevgilinin kalpsiz gözleri var.

*
**

Tanrı'nın kendisi Adem ile Havva'nın üzerine yılanı saldı ve herşey yılanın Tanrı'ya ele vermemesine bakıyordu. Bu zehirli hayvan, günümüze kadar Tanrı'ya sadakatten ayrılmadı. >

**

Değişik dillerin varlığı, dünyadaki en dehşet verici bir durumdur. Bunun anlamı, aynı nesneler için değişik isimlerin varlığıdır; böyle bir durumda da ilgili nesnelerin aynı nesneler sayılacaklarından kuşku duymak gerekir. Bütün dilbilim çalışmalarının gerisinde, dilleri *bir tek* dile indirgemek gibi bir eğilim saklı yatmaktadır. Babil kulesinin öyküsü, ikinci tufanın öyküsüdür. İnsanlar safiyetlerini ve ebedi yaşamı elden çıkardıktan sonra, yapay yoldan yükselip cennete ulaşmak istedi. Daha önce yanlış ağacın meyvasından yemişlerdi, şimdi ise bu ağaca öykündüler ve gökyüzüne çıkmak istediler. Bunun bedeli olarak da, ilk tufan sonrasında kendilerinde kalmasına göz yumulmuş bir şey çekilip alındı ellerinden, bu da isimlerdeki birlik ve beraberlikti. Tanrı'nın bu yaptığı, o zamana kadar girilmiş en şeytanî bir eylemdi; isimlerdeki karmaşa, yarattığı evreni bir karmaşa içine sürüklemekten başka bir şey değildi. Bu durumda, Tanrı'nın ne diye ilk tufandan bazı şeyleri kurtardığı anlaşılacak gibi değildir.

**

Ne zaman bir hayvana dikkatle bakılsa, onun içine yan gelip kurulmuş bir insanın sizinle eğlendiği duygusuna kapılmamak elde değildir.

**

İnsanların kendileri hakkında bu *psikoloji çağı*'ndaki kadar az şey bildiği görülmemiştir. Artık (dur otur bilmiyor) insanlar. Kendi değişimlerinin önünden habire koşturuyor. İlgili değişimleri beklemiyor, onları önceden yaşıyorlar. Adeta bir arabaya kurulmuş, kendi ruh beldelerinin toprakları içinden geçip gidiyorlar. Yalnız benzin istasyonlarında (mola verdiklerinden), yalnızca bu istasyonlardan oluştukları inancına kaptırıyorlar kendilerini. Mühendislerinin ilgili istasyonlardan başka bir

şey inşa ettiği yok, yiyip içtikleri benzin kokuyor hep. Düşle-
rini de kara kirli su birikintilerinde görüyorlar.

*
**

Ölüler yargılarla, yaşayanlar sevgiyle beslenir.

*
**

İnsan yaşamının kendisi ölçüt olmaktan çıktıktan sonra, orta-
da bir ölçüt kalmadı.

*
**

Manevî silâhlarla yapılmayan bir savaş, bana tiksinti verir. Öl-
müş bir düşmanın kendi ölümünden başka kanıtlayacağı bir
şey yoktur.

*
**

Başkalarında korku uyandırmak istemem. Dünyada benim için
bundan daha utanç verici bir şey yoktur. Korkulmaktansa nef-
ret edilmeyi yeğ tutarım.

*
**

Gidip askere yazılıyor: Çevresinde neler olup bitiyor, bilmek
istemiyor artık; ne yapıp ettiğini bilmek istemiyor.

*
**

Daha önce pek çok kişinin paylaştığı bir inancı benimsemenin
her zaman için kuşkuyu davet eden bir yanı vardır. İnsan di-
liyle anlatılabileceğinden daha çok tevekkül saklıdır böyle bir
davranışta. İnanç insanın bir yeteneğidir ve genişletilip zengin-
leştirilebilir ilgili yetenek. Gücü yeten herkesin de buna kat-
kıda bulunması gerekir.

*
**

İnsan bir kimseyi uyurken gördü mü, ona karşı kin besleyemez
artık.

*
**

İnsan silâhlara tutkundur. Buna karşı ne yapılabilir? — Silâhlar öyle olmalıydı ki, sık sık ve hiç umulmadık anlarda onları kullananın kendisine çevrilmeliydi. Silâhların verdiği korkular fazla tek yanlıdır. Düşmanın da aynı silâhlarla çalışması yetmez. Silâhların kaprisli ve hesap kitaba gelmeyen bir yaşam sürmesi, ellerindeki tehlikeli aletlerin insanları düşmanın kendisinden çok korkutması gerekirdi.

*
**

Birbirinizin karşısına çıplak durumda çıkmak zorunda kalsaydınız, birbirinizi boğazlamanız daha bir güç olurdu. — Kâtil üniformalar.

*
**

Tanrı'ya inanmanın ağırlıklı bir yanı vardır: Öldürülemez, en hain çabalarla bile bunun üstesinden gelinemeyecek bir nesnenin varlığına inandmaktadır.

*
**

Karanlıkta sözcüklerin ağırlığı bir kat artıyor.

*
**

Hep Doğru'yu söyleyen bir kimseye inanma.

Tarihte hayvanların yok denecek kadar az adı geçiyor.

*
**

Her an değişen gelecek.

*
**

Sandalyalarda oturup masalarda yemeklerini yediklerinden beri, en uzun savaşı yapıyorlar.

*
**

Kitaplar vardır, yirmi yıl yanınızda taşımış, okumamışsınızdır; hep el altında bulundurmuş, kentten kente, ülkeden ülkeye şizle alıp götürmüş, pek fazla yer olmasa da özenle sarıp sarmalayıarak bavulunuza koymuşsunuzdur. Bavuldan çıkarıp alırken yapraklarını belki karıştırırsınız şöyle, ama bir tek satırını bile baştan sona okumaktan dikkatle sakınırsınız. Derken yirmi yıl geçer aradan, bir an gelir, sanki çok büyük bir baskıya karşı duramayarak ansızın böyle bir kitabı baştan sona bir solukta okuyup yutmaktan başka bir şey yapamazsınız, bir vahiy gibi gelir size okuduklarınız. O zaman kitabı okumaktan o bir sürü kaçıışların anlaşılır nedeni. Okumadan kitabı uzun bir süre yanınızda bulundurmanız gerekmiştir; kitabın yolculuğa çıkması, uzamda bir yer tutması, bir yük oluşturması gerekmiştir. Ama yolculuğun son durağına ulaşmıştır artık, kendini açığa vurma zamanı gelip çatmıştır, sizinle suskun yaşadığı yirmi yılın üzerine saçar şimdi ışığını. Bütün zaman suskun durmasaydı, söyleyeceği o kadar çok şey de olamazdı. Bu durumda hangi budala kitabın hep aynı içeriği kendisinde barındırdığını söylemeye kalkabilir.

**

Hayvanların ilk Günah'ı nerede? Neden onlar da ölümü ta-
dıyor?

**

İnsan, içinde pek çok gülünç kişiyi tanıdı mı, bir ülkeyi sev-
mezlik edemez.

**

Savaşta insanlar öyle davranıyorlar ki, sanki içlerinden her biri
bütün atalarının öcünü alacak karşısındakilerden sanki bu ata-
larından hiç biri kendi eceliyle ölmemiştir.

**

Değişim Üstüne: Bugün yemeğe giderken sağdan bir araba
yaklaştı. İş yerlerinin paket dağıtımında kullandıkları bir ara-
baya benziyordu. Direksiyonun başında bir kadın oturuyor, vü-
cudundan yalnızca başı görülüyordu. Böyle bir arabayla bana
her zaman sobamı yakmak için gaz getirirler; yüzünün etleri
parça parça doğranmış gibi bir kız arabayı sürer ve gelip be-
nim bidona gaz doldurur. Bu kızın yazgısı, hep ilgilendirmiştir
beni; ama hakkında pek fazla bir şey bildiğimi söyleyemem.
Acaba, dedim kendi kendime, şimdi bu arabayı kullanan o kız
mıdır? Bakabildiğim kadar dikkatle baktım. Kesin bir yargıya
varamadım bu konuda, ama kızın bakışının ısrarla bana yönel-
tilmiş olduğunu gördüm. O yanımdan geçip gittikten sonra
belki bir, iki saniye daha, gene de o kız olmasın, diye geçirdim
içimden. Derken başımı sola çevirdim, sanki kız evlerin, bina-
ların önünden yel gibi geçip gidiyormuş gibi bir duyguya kapıl-
dım. Evler, binalar önümden kayıp gidiyordu, sanki kendim
bir arabada oturuyordum. İçimdeki bu duygu öylesine güçlü
ve karşı durulmaz nitelik taşıyordu ki, üzerinde düşünmeye
başladım. Bunun değişim diye nitelediğim şeye somut ve yalın
bir örnek oluşturduğundan kuşku duyamam doğrusu. Benim
direksiyon başındaki kıza bakışım, onun da bana bakışı, direk-
sion başında oturan kıza dönüştürmüştü beni ve kız kendi ara-

basında, benim yolumun üzerinde yoluna kendi devam ediyordu.

*
**

Ölümü o türlü anlatmalı ki, sanki böyle bir şey yoktur. Bir toplum düşünelim örneğin; her şey o türlü olup bitsin ki, kimse ölüm denen şeyin varlığını benimsemesin, yoksasın onu. İnsanların dilinde ölüm için bir sözcük bulunmasın; ama ölümün dolaylı yoldan bilinçli biçimde nitelenişine de yer verilmesin bu dilde. Toplumda yaşayan insanlardan biri yasaları, özellikle yazıya geçirilmemiş ve sözle açığa vurulmamış ilgili yasağı çiğneyip ölümün lafını etmeye niyetlense de bunu yapamasın, başkalarına bunu anlatmasını sağlayacak sözcükleri kendi dilinde ele geçiremesin. Kimse gömülmesin, kimse yakılmasın bu toplumda. Kimse o zamana kadar bir ceset görmüş olmasın. İnsanlar kaybolsun ortadan, ama nereye kaybolup gittikleri bilinmesin; bir utanç duygusu ansızın önüne kapıp götürsün kendilerini; yalnız olmak günah sayıldığı için, ortalarda görünmeyen kimsenin adı edilmesin. Gidenler dönüp gelsin çokluk, ortalarda gözükmeyen biri yine çıkıp gelince herkes sevensin. İlgili toplumda uzakta geçirilen zamana kötü bir düş gibi bakılsın ve bu dönem konusunda başkalarına bilgi vermeye kimse yükümlü kılınmasın. Toplum dışına bu gibi çıkıp gidişlerden gebe kadınlar yanlarında çocuklarla dönsünler, evde doğum yaparken ölebileceklerini düşünüp toplum dışında bir yerde doğumlarını yapmış olsunlar. Pek küçük çocuklar bile ansızın çekip giderek bir daha dönmeyebilsin.

*
**

Diyelim insan ömrü pek çok uzatıldı, acaba ölüm bir çıkar yol olma özelliğini yitirecek mi?

*
**

Çok geçmeden ölecekleri bilinen kimselerin üzerine sevecenlikle titreyiş! Daha önce onlarda değerli ya da değersiz bulunmuş her şeyin gerçekliğini yitirmesi! Yaşamları, vücutları, gözleri, soluk alıp verişlerine karşı duyulan o sorumsuz sevgi! Di-

yelim iyileşip yine kalktılar ayağa; eskisinden ne kadar daha çok sevilir, bir daha ne olur ölmemeleri için ne çok yalvarılıp yakarılır kendilerine!

**

Dünyada ölümün yer almayışının mantıksal sonuçları bile asla sonuna dek düşünülmüş değil.

**

Bir yol ölümü dünyadan kapı dışarı ettiklerinde, insanların bundan böyle neye inanma gücünü gösterebileceği kestirilebilmekten uzaktır.

**

Varolabilmek için, kuşkuya yer vermeyecek isimlerden bir dağarcığa sahip olmak gerekiyor. Düşünen bir adam, isimleri bir bir çekip alır hazinesinden, dişini geçirip inceler onları, ışığa tutup bakar; niteleyeceği nesneye ilgili isimlerin bir hata sonucu tutturulduğunu görür görmez, küçümseyerek hurdalar arasına kaldırıp atar onları. Ama sonunda kuşku götürmeyen isimler dağarcığı da giderek küçülür, insan günden güne yoksunlaşır. İlgili duruma bir çare aramadı mı, nihayet tam bir boşluk ve züğürtlük içinde alabilir soluğu. Aranana çareyi de bulması hani güç değildir, dünya bir bolluklar ülkesidir; tanımadığı ne çok hayvan, ne çok bitki, ne çok taş vardır. Bunların biraz üzerine eğildi mi, şekilleri konusunda edineceği ilk izlenimle birlikte isimlerini de ele geçirir hepsinin, bu isimlerin henüz kuşku uyandıracak yanları yoktur, konuşmasını öğrenmekte olan bir çocuk gibi bir güzellik ve tazeliği içerirler.

**

Eksik kalan hayvanlar: İnsanın evrim sürecinde yaptığı atılımın ortaya çıkışını önlediği türler.

**

Doğru (hakikat) otlardan bir denizdir, bir beşik gibi sallanır rüzgârda; devinim olarak algılanmayı, bir nefes olarak içe çe-

kilmeyi ister. Ancak onu hissedip solumayan kimse içindir ki bir kaya parçasıdır; böyle bir kimse, kafasını o kayaya vurup parçalasa yeridir.

*
**

İlkel kabileleri görmektense onlar üstüne yazılanları okumayı, ben kendi payıma daha iyi buluyorum. Afrika'daki bir tek cüce, bilimin önümüzdeki yüz yıl içinde sormayı göze alabileceğinden daha çok sayıda aklımı karıştıracak sorular uyandırır-dı kafamda. Gerçek'i düşünürken hissettiğim küçümsemenin tek nedeni, beni müthiş etkilemesidir. Böyle bir durumda gerçek, başkalarının öyle nitelediği şey olmaktan çıkıyor, ne katıdır, ne değişmeden aynı kalıyor, ne bir eylemdir, ne bir nesne; balta girmemiş bir ormandır adeta; orman gözlerimin önünde büyüyor ve büyüme sırasında balta girmemiş bir ormana ne gerekiyorsa, hepsi gelip yerleşiyor içine. Dolayısıyla, aşırı derecede fazla gerçek'ten kendimi sakınmak zorundayım, yoksa ormanlarım beni parçalar, darmadağın eder. İnsan, daha yumuşak ve dayanılır nitelikte bir gerçek'i görüntü ve betimlemelerle sağlayabilir kendine. Bu tür gerçekler de yine insanın içinde dirimsellik kazanabilir, ama büyüyüp gelişmeleri biraz daha ağır bir tempoda olur. Daha bir dingin ve daha bir dalgındırlar, el yordamıyla biri ötekini arayıp durur. Epey bir zaman sonra birbirlerini bulurlar ancak. Ama en başta gerçek'in insanı yiyip yutan güzel, ıslıl ıslıl bir yırtıcı hayvan gibi insanın üzerine atılışındaki o tüyler ürpertici güç bunlarda yoktur.

*
**

Konuşurken lafları aşırı ölçüde sâkin sıralıyor, ağzından çıkacak sözleri her zaman denetimi altında tutuyor, ilgili sözler onu önlerine katıp kovalamıyor, onunla eğlenmiyor, onu gülünç duruma sokmuyor asla, — böyle bir insana nasıl güvenebilirim?

*
**

Tek başına bir cümle temizdir. Ama daha kendisinden sonra gelen ilk cümle, onun temizliğinden bir şeyleri alıp götürür.

İnandığı şeyden ötürü kimseyi aşağılamamak. Neye inanacağın asla sana bağlı değildir. Her inanca düşmanlıktan uzak ve saf bir tutumla yaklaşmak. Böylece, ancak böylece inanç denilen şeyin içyüzünü ele geçirme konusunda o pek küçük umdu içinde yaşatabilirsin.

Bir insana yapılacak en büyük kötülük, yalnızca kendisiyle ilgilenilmesidir.

Devinim, başlangıç dönemindeki paranoya'yı iyileştirici bir ilâttır kuşkusuz. Bu tür bir us bozukluğu, durağanlıktan kaynaklanır. Kişi öylesine bir davranışı sergiler ki, sanki belli bir yerin elden gitme tehlikesi vardır ve bu da üzerinde dikildiği yerdir, her ne pahasına olursa olsun buradan bir yere ayrılmak istemez. İşte nasılsa üzerinde dikildiği bu yere verilen aşırı değer, çokluk pek gülünçtür; ilgili yer hiç bir değer taşımayabilir gerçekte, yanlış seçilmiş olabilir. Bir başka yer kendisi için daha iyi, daha güven vericidir belki. Ama ilgili kişi bulunduğu yerden bir karış sağa sola kıpırdamaya yanaşmaz; boyutları belli bu yerin her noktasını savunur; bu yerin en ufak bir parçasını elden çıkarmamaya bakar; savunma işinde en aşağılık ve en rezil çarelerden yararlanmakta sakınca görmez. Tek kelimayle, vatanını savunan bir ulus gibi davranır. Bu kişisel tutumla bir devlet politikası şaşılacak ölçüde birbirine benzer. Bir ulusun birlik ve beraberliğini yapan, bazan onun başkalarınca izlendiği hezeyanına kapılmış bir paranoyalı gibi davranmasıdır. Gerek berikinde, gerek ötekisinde söz konusu olan, ayakların üzerine basarak taşıma işlevini yerine getirebileceği bir toprak parçasına, bir yere sahip olmaktır. Bulunulan yere pek tehlikeli olabilen böylesine bir kök salmışlık, bir anda ve amansızca yok edilmeye görsün, o saat şifaya kavuşulur çokluk. Dolayısıyla, bütün bir ulusun zora başvurularak göçe zorlanması, pek esef verici ve çirkin bir gözle bakılan böyle bir durum, olumlu koşullar altında vatan paranoyasını iyileştirici bir etken rolünü oynayabilir.

**

İki kısım insan vardır: Bir kısmını yaşamda elde bulundurdıkları pozisyon, bir zevce, bir okul müdürü, bir yönetici, bir belediye başkanı olarak ele geçirecekleri mevki ilgilendirir. Gözleri bir yol kafalarına koydukları bu amaçlara çevrilmiştir hep, kendi hemcinslerini de ilgili amaçlar çevresinde sıralanmış görürler. Böyleleri için varsa pozisyon, yoksa pozisyonudur; pozisyon dışındaki nesnelere değer vermezler, farkına varmaz, görmeden geçerler bunları. İkinci kısım insanların gözü özgürlüktedir, en başta pozisyon denilen şeyden özgür kılmak isterler kendilerini. Onları ilgilendiren şey değişimdir, sıçramadır; öyle bir sıçrama ki, basamaklar değil, delikler söz konusudur burada. Kapı ve pencerelere katlanamazlar, ama devinim doğrultuları girmeye değil, çıkmaya yöneliktir. Diyelim bir tahtla karşılaştılar, hemen kaçmakta alırlar soluğu; oysa birinci gruptakiler, bir kez oturacakları bu tahttan artık bir santim bile kaldırmazlar kıçlarını.

**

Bir kimseye, seni hep seveceğim demek güzel bir şeydir. Bir de bunun gerçekten yapıldığını düşünün!

**

Korku alır öcünü. Yaşanan her korku başkalarına aktarılır. Bir insanın gelişim düzeyi, korkusunu aktardığı kişiyle belli eder kendini. Korkusunu ondan kimin devralacağına bakmayan biri midir örneğin? Korkusu için evler, apartmanlar mı inşa ediyor? Yoksa bir sel gibi başı boş akıp gitmeye mi bırakıyor onu? Korkusunu aktarmada hayvanları yeterli buluyor mu? Yoksa insanlara mı gereksinme duyuyor bunun için? Ya da korkusunu kendisinden belirli biçimde devralacak belli kişileri mi gereksiniyor?

**

Belli bir andan sonra tarihin *gerçek dışı* bir yol izlediğine ilişkin kahredici düşünce. Topluca insanlık ansızın gerçek çizgisinden ayrılmıştır da farkına varmamıştır bakarsın; o gün bu-

gün de bütün olup bitenler bir doğruluğu içermeyebilir ve bu da kaçmış olabilir gözümüzden. Bize düşen, bu an'ı ele geçirmektir, onu ele geçiremedikçe şimdiki yıkımlarda yaşamımızı sürdürmemiz kaçınılmazdır.

*
**

İnsanın kendisini değilse anısını ayakta tutmaya yönelik çabalar; işte insanlığın şimdiye dek başarabildiği en büyük iş!

*
**

Daha önce olup bitenlerin tümünü bilen son bir insan düşüncesi bir türlü bırakmıyor yakamı. Öyle bir insan ki, kendisinden önce ölüp gidenlerin tarihçelerini bütün çeşitlemeleriyle biliyor, takdir ediyor bunları, tiksiniyor ya da seviyor; bunlarla içi o kadar dolup taşıyor ki, tıpkı benim olmayı istediğim gibi. Ama gerçek anlamda yalnız bir insan ne yapar, ne eder, kendisindeki o paha biçilmez bilgileri nasıl saklar, korur? Yeter ki yolunu yordamını bulabilecek kadar zaman tanınsın kendisine, onun geride bir iz bırakmadan bu dünyadan yokolup gideceğine inanmam. Acı ve ıstırapı çok geçmeden beceriye dönüşecektir; hayvanları eğitip insan yapacak ve sahip olduğu zenginlikleri onlara emanet edecektir.

*
**

Babama karşı suçluluk duygusu: Şu an babamdan dokuz yaş daha fazla yaşamış durumdayım.

*
**

Yahudilerin çektiği kahr ve çileler bir kuruma dönüşmüştü, ama ilgili kurum tamamladı ömrünü. İnsanlar artık bunları duyup işitmek istemiyor. Yahudilerin kökünün kazınabileceğini hayretle görüp anlamışlardı; Yahudileri şimdi, kendileri de belki işin farkına varmaksızın yeni bir nedenden küçümsüyorlar. Bu savaşta gaz kullanıldı, ama yalnızca Yahudilere karşı ve Yahudilerin buna karşı ellerinden bir şey gelmedi. Eskiden onlara güç kudret kazandırmış paranın da bu konuda kendilerine yardımı dokunmadı. İlk köle yapıldılar, sonra hay-

van, daha sonra da haşere düzeyine indirgendiler. İndirgenme işi başarıya ulaştı; Yahudilerden çok, bunu duyup işitenlerin üzerinde daha zor silinecek izler bıraktı. Güç ve kudret yolunda atılan her adım iki ağızlı bir bıçak gibidir; her aşağılama, büyüklenenlerin büyüklenmekten duydukları hazzı artırır ve aynı şekilde büyüklenmek isteyen öbür kişilerde de aşağılama hevesini körükler. Başka ırktan insanların Yahudilere karşı ilişkilerinin çok eskilere dayanan tarihçesi, köklü bir değişikliğe uğramıştır. Yahudilerden günümüzde daha az nefret ediliyor değildir; ama kendilerinden *korkulmamaktadır* artık. Dolayısıyla, ustalıkla üstesinden geldikleri ve şimdi böyle bir yola başvurmak için ortada her zamankinden daha çok neden bulunan yakınmalarını sürdürmekle, Yahudiler en büyük hatalarını işlemiş olacaklardır.

Ne kolay söylenen bir sözdür: kendini bulmak! Oysa böyle bir şeyin gerçekleşmesi insanı ne çok ürkütür!

**

Kendisinden yararlanılmayan bilgi, intikamını alır bunun. Bilgide korkunç derecede bir amaca yöneliklik ve bağımlılık vardır. Uygulama alanına konulmak, bir hedefe yöneltilmek, işe koşulmak ister bilgi. Kendisini onsuz yapılamaz kılmak ister. Âdet ve alışkanlığa dönüşmek ister. Işıl ışıl parıldayan uzak yıldızlar düzeyine indirgenmeye yanaşmaz. Belli bir hedefe isabet etmek ister. Öldürmek ister.

**

İnsan kendini suçlu hissedince, duyulan *iyi* bir kişi olma gereksinimi; suçunu yalnız kendisi bilince, suçunu gözleri önüne serceği kimseler ona suç gözüyle bakamayınca duyulan o yakıp kavurucu zorlu gereksinim; başkaları kendisinin hepsinden kötü gördüğü bir davranışını iyi bulunca, *gerçekten* iyi bir kişi olmak için duyulan o şeytanca kahredici gereksinim. Öyle ki, sanki herkesin yaşaması, her yaşam başka kimseye değil, bir tek kendisine bağlıdır, hiç tanınmayan kişilerin yaşamı da tanınıp bilinen kişilerin yaşamı aracılığıyla yine kendisinden sorulmaktadır; sanki hep başkalarının kanlısı olmuş, hep fiyasko vermiştir; hep fiyasko vermiş, başkalarının kanlısı olmuştur; sanki hâlâ, ömrün yarısı geçip gittikten sonra bile gerçekten iyi bir kişiye dönüşme olanağı vardır.

**

Kendi kendinden nefret etmek iyidir, ama bazan, pek sık de-

ğil; yoksa kendi kendinden nefreti dengelemek için başkalarına karşı yine pek çok nefretin duyulması gerekir.

**

Ancak biraz uzağında kendisini bekleyenler oldu mu, bir yalnızlık söz konusudur insan için. Mutlak yalnızlık diye bir şey yoktur. Sadece bekleyenlere karşı kahredici bir yalnızlık vardır.

**

Ölümün pek çok kişiye bir kurtuluş gibi geldiği söylenir ve ölmeyi kimi zaman istememiş birine zor rastlanır. Başarısızlığın en yüce simgesidir ölüm: Büyük bir başarısızlığa uğrayan kişi, uğradığı başarısızlığın daha da büyük olabileceğini düşünerek avutur kendini, her şeyin üzerine eşit ölçüde örten o devcileyin karanlık örtüyü getirir aklına. Ama ölüm hiç olmasaydı, bir kimsenin gerçekten başarısızlığa uğraması diye bir şey kalmazdı ortada; boyuna yinelenen çabalarla güçsüzlükler, yetersizlikler ve kusurlar sonradan giderilebilirdi. Zamanın sınırsızlığı, sınırsız bir cesaretle doldururdu insanın içini. Her şeyin gün gelip sona ereceği, hiç değilse burada, bilinen bu dünyada son bulacağı düşüncesi, daha küçük yaştan başlayarak aşılır insana. Dört bir yanda sınırlar ve dar boğazlar vardır, çok geçmeden çirkin ve tatsız son bir dar boğaz gelip katılır bunlara, genişletilmesi de insanın elinde değildir. Bu dar boğaza çevrilmiştir bütün gözler; arkasında insanı neler beklerse beklesin, kaçınılmaz bir gözle görülür hepsi; niyet ve liyakatine bakılmaksızın herkes ister istemez eğilip bükülecek, bu dar boğazdan geçecektir. Bir ruhun kapsamı ne kadar geniş olursa olsun, kendisince belirlenmeyen o an gelip çatar çatmaz üzerine bastırılıp sıkıştırılır, ta ki soluksuz kalsın, boğulup gitsin! İlgili anın belirlenmesi tek tek ruhların değil, nasılsa ortada hükmünü yürüten görüş ve düşüncenin işidir. Ölümüne kölelik, tüm köleliklerin çekirdeğidir ve bu kölelik kabul görüp onaylanmasa, kimse köleliği istemezdi.

**

Düşüncelerim boyuna inanç sorununa gidiyor. İnancın nasıl her şey demek olduğunu ve benim bu konuda ne kadar az şey

bildiğimi seziyorum. Kafamı kurcalayan, belli bir içeriği değil de inancın inanç olarak kendisidir. Ama ona, yaşamımın odak noktasına yuvalanmış bu çetin bilmeceye ve çözümüne bir türlü yaklaşmadığımı bütün açıklığıyla içimde hissetmeyeyim, belli bir inanca el atıyor ve onunla oyalanmaya başlıyorum; bu arada kendimi ne neşeli ve emin hissettiğimi, bilmeceyi ileride çözümleyeceğime ne çok güvendiğimi anlatamam.

*
**

Dünyada kıskanç bir erkeğin kıskançlığından kurtarılması kadar zor bir iş daha yoktur. Kıskançlığın ne olduğu üzerinde enine boyuna düşünmeden, bu iş başarılamaz pek. Düşüncede ve solunan havada başgösteren bir daralmadır kıskançlık, sanki küçük bir odada yaşanması gerekmektedir ve odadan kaçıp kurtulmanın yolu yoktur. Yer yer odada bir pencere açılır, kıskançlık konusu nesne şöyle bir göz atar içeri, sonra yine kaybolur ve pencere kapanır. Kıskançlık elini kolunu sallayarak dilediği gibi ortalarda gezip dolaşırken, kıskanç kişinin kendisi odaya hapsolmuştur ve bir yere kıpırdayamaz. Bir yere gidilemez olmuş, kıskançlık da doğmuştur. Zamanında kıskançlıkla birlikte yürünecek yollar yürünmemiştir. Örneğin, denetim altında tutulmayan pek çok yol vardır, onlara sapılmamıştır; özgürce davranılabilen yollardır hepsi, herkes istediğini yapabilir. Pek çok yolun tutsaklığına yakalanmış kişi, kıskançlık için biçilmiş kaftandır. Her tarafa nasıl yetişilebilir, her kapriste, her adımda nasıl varolunabilir, bunun için bir uydu, daha doğrusu bir köpek olmak gerekir; bunun en iyi üstesinden gelecek köpeklerdir, efendilerinin yürüdükleri yollarda hep kendileri de bulunsun diye bakarlar. Ama bir erkek, bir kadına pek köpeklik yapamaz. Birazcık bu yola başvurmaya görsün, kendisi olmaktan çıkar, beri yandan birazcık köpeklik de hiç bir işine yaramaz.

Evet, mutsuz kişiler vardır, evde kalmaktan, kitap ve notlarının arasında vakit geçirmekten hoşlanırlar; sessiz bir varoluş ağını örüp içerisine giren bu kişiler için bir kadınla yaşamak asla uygun bir yol değildir. Çünkü kadını yanlarından uzaklaştırmazlar, sessizlik ellerinden gider; kadını yanlarından uzak-

laştırayım deseler, çok geçmeden onun ne yaptığını bilmekten çıkarlar. Kendi kendilerini kapalı yerlere hapseden erkekler, eşlerine karşı daha çok böyle davranmak zorundadır. Uzakta bir yere kapatılmış bir kadının yolu uzundur ve hep bir an gelir, canlanır yol. Hava ayartılarla doludur ve erkeksi sözcükler halinde şekillenir. Bir yolun birlikte yürünmesine ilişkin olarak kadın tarafından yöneltilip erkek tarafından yerine getirilmeyen çağrı, ileride bir başkasıyla yürünecek bir yolu çıkarır kadının önüne; yeni yollardan ileride istediği kadar bıkip usansa da, bir başka yaşamın başlangıcını oluşturur bu yollar ve söz konusu yaşamın önüne artık kimse duramaz. Erkeğin kendisini hapsettiği yer, kendisinden korunmak istediği kadın için gizli kalmalıdır; çünkü oraya sokulacak kadın kendi gelgitlerini de yanında taşıyıp getirir ve ilgili yerin canına okunur böylece. Gelgelelim, söz konusu yere sokulmadı mı, o yeri kafasında hiç canlandıramaz, dolayısıyla kendine başka yerler arayıp bulur. Kıskançlık kurbanının modern çağlarda daha da zordur işi. Örneğin telefon edebilir ve yanbaşında bulunmayan eşinin bir falsosunu hiç kuşkuya yer kalmayacak gibi saptayabilir; yanılıyor olabileceği umudunu bile besleyemez içinde. Mutsuzluğu her zaman açık seçik önündedir; ne bir çıkar yol vardır kendisi için, ne de bir avuntu.

Pek çok kadını sevmesi, sevgisini pek çok kadına dağıtması kıskanç erkeğin derdine çare olur mu? Hayır, çünkü sevgisi gerçekten bir sevgiyse her vakit büyük olacaktır. Ya «sevdiği» kadınları hiç umursamayacak, yani bunlar gerçekten yaşamayacaktır kendisi için, böyle bir durumda da onların ne yapıp ettiklerine aldırmayacaktır. Ya da sevecek, yani kadınları tastamam çekip alacaktır içine; o zaman da sayıları ne çok olursa olsun, bunlardan her biri tastamam bir insandır ve her biri kendisini seven erkeği kendine göre ölümcül derecede üzüntüye sokabilir. Sevgiyi pek çok kadına dağıtması, ilgili duyguyu ciddiliğinden soyutlaması durumunda yarar sağlayabilir ancak. Bu duygu için de yaşamaya değmez. O zaman en iyisi yalnız kalmak, tek başına yaşamak ve asla kavranamayan bir Tanrı'ya tapmaktır. Pek çok kadın, pek çok kıskançlık nedeninden başka bir şey değildir.

Ama belki bunun çaresi, bir başka biçimde sevmektir. Bir başkasının ölüm kalımı üzerinde yargıçlık taslamadan, bir başkasının her an bir tehlikeyle karşı karşıya bulunan yaşamı konusunda bir sorumluluk üstlenmeden, bir korku duymadan sevmek. Kıskançlık, sorumluluk duygusu hissedenlerin yüreklerinde hepsinden amansızdır; bu gibilerinin korkuları uyanık tetikte bekler hep, genel olarak böyleleri kendilerini bir yere hapsedenlerdir, çünkü korku evden çıkmalarına izin vermez her zaman. Ölüm denen şey olmasaydı, kıskançlığa dayanılabilirdi. Çünkü göz önünde olmayan kadının bir yerlerde olacağı bilinirdi o zaman, kendisiyle belki yeniden karşılaşılabilirdi, belki gerisin geri döner, koşar gelirdi erkeğin yanına. Ama işin içine ölüm girince, başka türlü olabilir durum. Sevilen kadın gözden kaybolur kaybolmaz, ölmüş olabilir; gerçekten ölmüşse, onu kim getirebilir geriye? Denetlenmesi olanaksız ölüm, acaba önlenemez miydi? Hangi sevgi, ölümü akla getirmeyecek kadar kısadır? Hangi sevgi, ölümü altetmeye kalkışmayacak kadar güçsüzdür?

Ölümün olmayışı, kıskanç erkeğin kıskançlığından kurtarılabilmesi için bir çare görülebilirdi; ama ölümün olmayışı, boş bir hayalden başka bir şey değildir. Aranan çarenin bu sınırlı yaşam içinde ele geçirilmesi gerekiyor.

Benim için mitler sözlerden daha büyük bir önem taşıyor, beni Joyce'tan en çok ayıran şey de işte budur. Ama sözlere karşı bir başka tür saygıyı da duymuyor değilim içimde. Bütünlüklerine adeta kutsal bir gözle bakıyorum. Onları parça parça doğramaya bir türlü elim varmıyor, hatta eski biçimleri derin bir saygıyla dolduruyor içimi. Sözlerle o belâlı serüvenlere girişmekten kaçıyorum. Sözlerin *içinde* saklı yatan o tekin sayılmayacak nesneyi, yani sözlerin yüreğini kurban âyinlerini yöneten Meksikalı bir rahip gibi çıkarıp almaya heveslendiğim yok, bu kanlı işlemler nefret uyandırıyor bende. Bana göre, sözler yalnız insanlar üzerinde sergilenmeli, kendi aralarında değil de insanlarla ilişkili olarak sözlere başvurulmalıdır. Kendilerini dile getiren bir ağız olmaksızın tek başına sözlerde yutturmaca bir taraf buluyorum. Bir ozan olarak yazının keşfinden önceki bir çağda, *seslenmelerin, çağırımların çağında* yaşıyorum.

*
**

Dinlerden birinin avutuculuğuna yaslanmaksızın hep ölümü düşünüp durmak ne cüret, ne müthiş bir cüret!

*
**

Seninle konuşma iznini henüz ele geçirememiş her yeni yüz özgürlüktür. Seni tanımayan her kişi özgürlüktür. Henüz toplanıp büzülerek seni içinde boğmayan her insan çevresi özgürlüktür. Başkaları tarafından dikkate alınmadığın süre özgürsün. Başkalarınca sevilmediğin süre özgürsün. Özgür olmayışın başlıca nedeni, senin ismindir. İsmi bilmeyen kimse sana söz geçiremez. Ama pek çok kişi ismini bilip öğrenecektir ve

giderek de artacaktır sayıları. Onların toplu gücü karşısında özgür, kalabilmen, yaşamının pek erişilebilir bir amacını oluşturabilecek gibi değildir.

*
**

Tanrı'nın yaratmadan önceki haliyle dünyayı özlemesi.

*
**

Düşmanlarının içine sessiz sedasız hiç çaktırmadan sokulabilmek, onların savaş istemlerini çökertip morallerini bozabilmek gibi ayrı bir özelliği vardır ölümün. Kendini karşısındakilere köklü bir çözüm diye sürekli buyur eder durur, kendi dışında henüz bir başka gerçek çözümün bulunmadığını anımsatır hep. Kin ve nefretle dolu gözlerini sürekli ölüme yönelterek yaşayan kimse, biricik sıfır noktası olarak yavaş yavaş alışır ona. Ama bu sıfır nasıl da büyür, gelişir! Nasıl da insan giderek başka hiçbir şeye güvenemez olur da, ansızın ölüme bel bağlar! Nasıl da, her şey elden çıkıp gittiğine göre ölümden başka ne var kalan? diye söylenir kendi kendine. İnsanın yakınındaki nesneleri yıkıp atar ölüm. İnsan acı ve ıstıraptan daha çok dayanamaz duruma gelince, gülümseyerek ona der ki: Yo, sandığın kadar güçsüz, değilsin asla, kendini, kendinle birlikte acı ve ıstıraplarını yokedebilirsin. İlk acı ve ıstırapların kucağına atar insanı, sonra bunların elinden kurtarıp alır. Hangi işkenceci-yargıç, görevini daha ustalıkla yapabilmiştir şimdiye dek?

*
**

Benim en hoşlanmadığım düşünceler, kısa sürede doğrulukları anlaşılan düşüncelerdir. Diyelim iki yıl sonra doğru olduğu anlaşılmışsa, söylenmiş ne vardır ortada?

*
**

Güvensizlikte en şaşılacak şey, olup biten bir olaya, bir *olguya* karşı duyulan güvensizliktir. İnsan kendisine yakın birinin karaktersizliğinden, ihanetinden, ikiyüzlülüğünden, entrikasından uzun zamandır kuşku duyuyor, ama kuşkusunu haklı göstere-

cek bir kanıtı ele geçiremiyor olabilir. Derken korktuğu şeyi ilgili kişinin kendi ağzından örneğin uykuda görülen bir düşünce sırasında bir itiraf gibi işitebilir; öyle ki, şüphenin gölgesi silinip gider ortadan. Diyelim bir kadın erkeğini aldatıyordur da düşte âşğının sevecenlikle kısalttığı ismini ağzından kaçırmıştır. Ne var ki, şüphe kesinlik kazanır kazanmaz, inanılır olmaktan çıkar insan için. Bir kanıt ele geçirilemediği süre, içteki şüpheyi inanmadan durulamamıştır. Gelgelelim kanıt ele geçirilir geçirilmez, inanmak olanaksızlaşmıştır. Sanki inanmak bir şüphenin gerçekliğini kanıtlamak için varolmuştur da, gerçekliği kanıtlanan şey bundan böyle ilginçliğini yitirmiştir; sanki insan kapalı avucunun içinde havayı tutmuştur da, hava sertleşip taşa dönüşür dönüşmez avucunu açıp onu salıvermiştir.

**

Korkuda bir şey saklıdır, işitmek ister, her ne pahasına olursa olsun işitmek, mutlaka işitmek. Yeterki işitilebilsin, iyi, kötü, o zamana kadar kaçınılan, korkulan ne varsa hepsi baş tacı edilir. Korku doruğuna ulaştı mı, salt işitmek için öldür! buyruğuna bile kucak açılır.

**

Bir sanatçının her türlü kendini beğenmişliğinden gerçek anlamda uzaktır *Kafka*, asla övünmez, övünmesini beceremez. Kendini küçük görür, küçük adımlar atarak ilerler. Nereye bassa, ayaklarının altındaki zeminin güvensizliğini hisseder. Yanımdasınız diyelim, sizi taşımaz, sizi taşıyacak hiç bir şey bulunmaz ortada. Sanatçıların aldatmacalarına ve göz boyamalarına senin olsun der. Sanatçılardaki çok iyi sezdiği o görkemi kendi sözlerinden silip atmıştır. Onun gibi küçük adımlarla yanı sıra yürüyün, alçakgönüllü biri olur çıkarsınız. Çağdaş edebiyatta insanı bu kadar alçakgönüllü yapan bir başka şey yoktur. *Kafka*, herkesin yaşamındaki büyüklenmeyi aza indirger. *Kafka*'yı okurken iyi bir kişiye dönüşür insan, ama bununla gururlanayım demez. Vaazlar, kendilerini onların coşkusuna kaptıranların gururunu okşar, ama *Kafka* vaaza yüz

vermez. Babaların buyruklarını iletmez oğullara; en büyük yeteneği olan tuhaf bir dikbaşlılık, babalardan oğullara aktarılagelen buyruklar zincirinin sürekliliğini kesintiye uğratmıştır. Kafka, ilgili buyrukların zorbalığından çekip geriye alır kendini; buyrukların dış dinamizmleri, onlardaki hayvansallık Kafka'da etkisini yitirmiştir. Buna karşılık, buyrukların içerikleri daha çok uğraştırır kendisini. Buyruklar Kafka'da kuş-kular uyandırır. Güç ve kudret hastalığına yakalanmamış biricik sanatçıdır, Kafka. Ne türden olursa olsun güç ve kudrete başvurmaz. Tanrı'yı en son babalık kalıntılarından soyutlamıştır. Geriye kalan bütün şey, sık dokunmuş ve yokedilmez bir kuş-kular ağıdır; bu ağ, yaşamın yaratıcısının istekleriyle değil, yaşamın kendisiyle ilgilidir. Öbür sanatçılar Tanrı'ya öykünmekte ve bir yaratıcı gibi davranmaktadır. Asla Tanrı olmak istemeyen Kafka, hiç bir zaman bir çocuk da olmamıştır. Bazılarının onda korkunç bulduğu ve benim de yadırgadığım bir şey varsa, hep aynı kalan erişkinliğidir. Bir hükümdar gibi saltanat sürmeksizin, beri yandan bir çocuk gibi oyunlar oynamaksızın düşünen biridir Kafka.

*
**

Kimse'nin gözü görmeşe, körler hapı yutardı. Ama böyle bir durumda herkes kör olacağı için, herkes hapı yutmuş sayılırdı. Diyelim insanların tümü bir kaza sonucu ansızın gözleri görmeyen kimselere dönüştü, gözlerinin gördüğü zamandan kalma anılarla ne kadar süre idare edebilirlerdi kimbilir. Eski deneyimlerden oluşacak bir hazine özenle korunur ve gelecek kuşaklara aktarılırdı. İlgili hazine giderek vahiy karakteri kazanır, tıpkı belli bir dine mensup kişilerin o dinin ilk kurucuları tarafından yaşanmış mucizelerin sözünü edip durması gibi ilgili deneyimlerden konuşulurdu. Gören kişilere ve görülen nesnelere ilişkin anıların körleri pek çok yüzyıl bir arada tutabileceğini düşünebiliriz. Derken aralarından bir tekinin ansızın gözleri açılıp da ötekilere o zamana kadar inandıkları şeylerin doğruluk derecesinden söz açması, tuhaf bir şey olurdu hani!

*
**

Törebilimin (ahlâk) temel sorunu: İnsanlara ne denli kötü oldukları söylenmeli midir? Yoksa onlara tüm masumlukları içinde kendi kötülükleriyle baş başa mı bırakmalıdır? Bu soruyu yanıtlayabilmek için ilkin şu konuda bir karara varmak gerekiyor: Acaba kötülüklerini bilmeleri, insanlara kötülükten arınma yolunda bir olanak sağlar mı? Yoksa özellikle bunu bilmeleri, kötülüklerini kökü kazınmaz bir duruma mı sokar? Çünkü bakarsın, bir kez kötü olarak saptanıp nitelendirildi mi, kötü'ye ister istemez kötü olarak varlığını sürdürmekten başka çare kalmaz. Böyle bir durumda kötü, kendini ne kadar gizleyip saklasa da, hep vardır artık.

**

Bir kez kendi düşüncelerine alışmış kimseyi çaresizlikten kurtaracak tek şey vardır, o da başkalarını aradan çıkarıp düşüncelerini kendisi için kayda geçirmek, sonra unutmak bunları ve ileride kendileriyle yeniden karşılaşp hayrete düşmektir. Çünkü bilinçli sürdürölüp her Allahın günü üzerinde düzenli düşündüğü her şey, kendisine göz açtırmayan dünyanın ağına daha çok yakalanmasına yol açar. Özgür kalabilmesinin tek yolu, gereksiz yere düşünebilme becerisini elde etmesidir. Çelişkileri, çelişkilerinin çok çeşitliliği ve akıl ermez anlamsızlıklarıdır ki, onu esenliğe kavuşturacaktır. Çünkü yaratıcı insan kendi kılı kırk yararlılığının kurbanı olur; onu öldürecek zehir, arkasını getirme, sürdürme düşüncesidir, ilgili düşüncenin tuzağına düşer hep; okuduğu şeyler bile sürdürmek, arkasını getirmek istediği nesnelere dönüşür, kendi içine yuvalanmış yaprakları çevirir gibidir okurken. Böyle birinin imdadına koşacak tek şey, arkası getirilmeyip sonradan unutulacak birbiriyle ilişkisiz düşüncelerden onun kendi eliyle yaratacağı karmaşadır.

**

Dostları gereksinmenin başlıca nedeni, insanın daha arsız, yani daha çok kendi kendisi olma isteğidir. Dostlar önünde övünülür, keyfi davranışlara başvurulur, büyüklenmelere yer verilir; gerçekte olduğundan ya daha iyi, ya daha kötü görünme-

ye çalışılır. Hiç bir gerçek dışı sözden dolayı yüz kızarmaz. İnsan iyi tanıyan dost, söylenen sözde ne kadar gerçek payı olduğunu bilir. Normal durumlarda uyulması gereken genel kurallar, yaşamının normal koşullarında kendisi de ilgili kurallara göre davranan dostu sıkır. Kendisini gereksinen birinin yanında bulunuyorken, ilgili kurallardan yüz çevirir: Karşısındakinden esirgemediği özgürlük, kendisine ileride geri verilecektir. Pek memnundur durumdan, çünkü kendisi de kendisi olmaya can atar.

*
**

Yaşayabilmek için bazı kötülüklerin bilincinde olmak gerekiyor. İlgili kötülüklerden bir bölümü geçmişte işlenmiş ve kapanmış olacak, bir bölümü de henüz açık, yani ileride her zaman işlenebilir durumda bulunacaktır. Her ikisinden elde edilecek toplam kötülük miktarı, ne fazla büyük, ne fazla küçük nitelik taşıyacaktır. Bu durumda ermişlere kendileri için yapay günahlar arayıp bulmak düşünüyor. Dürüstlükten sapmaksızın: «Ben hiç bir kötülük yapmadım!» diyen bir kimsenin işi bitiktir. Çünkü kötülük kol gezer ortada ve insan üzerinde hak sahibidir, İlk Günah inancının böylesine bir saygınlığa kavuşması boşuna değildir.

*
**

Bazan en iyi şeyini eski bir gazete gibi yolun üzerinde bırakıp gider insan. Derken ileriden bir başkası yaklaşıp, gelip bakar ki bir başka dilde okuyamadığı bir gazetedir bu, öfkeyle basar üzerine, onu daha da pisletir.

*
**

Geceleyin, sessizlikte, çok iyi tanıdığı kimselerin hepsi yattımı, daha iyi bir insana dönüşüyor.

*
**

Can çekişen bir düşmanın manzarasından daha korkunç bir şey yoktur; nasıl oluyor da bu kadarı bile yeryüzündeki tüm düşmanlıkları silip atmıyor ortadan; doğrusu bir türlü aklım

almıyor. — Can çekişen düşmanın yüzüne bakar insan, oysa kendi vurduğu yerden kaçırır gözlerini. Ama düşmana indirilmiş en küçük darbe bile nasıl da hissedilir, bu darbe olmadan onun belki iki, üç dakika daha çok yaşayacağı nasıl da duyulur içte.

*
**

Parçalanmış bir nesne nasıl ağıza alınır da ağızda parçalama işi sürdürülür ve sonra yine aynı ağızdan sözler dökülür? Besinler için bir başka delik öngörülseydi de ağız yalnız sözlerden sorumlu olsaydı, daha uygun düşmez miydi? Yoksa çıkardığımız bütün seslerin dudaklar, dişler, dil, gırtlak, kısaca beslenme işlevi gören ağzın tüm organlarıyla sıkı fıkı ilişkisinin anlatmak istediği şey, konuşma ve tıkınmanın hiç bir vakit birbirinden ayrılamayacağı, bizim asla olduğumuzdan daha soylu ve daha iyi insanlara dönüşemeyeceğimiz, gerçekte hepimizin tüm çeşitlemeleriyle aynı korkunç ve kanlı şeyi söyleyegeldiğimiz, ancak yemeğin tadı tuzu istenildiği gibi olmadığı zaman içimizde bir tiksinti duyduğumuz anlamına mı gelmektedir?

*
**

Alışılmadık bir ortamda devinebilmek, ne çok alışkanlığı gerektirir.

*
**

Devcileyin kadınların ceplerinde minicik kocalarıyla dolaştığı bir ülke. Kadınlar birbirleriyle kavgaya tutuştu mu, kocalarını ceplerinden apar topar çıkarır, karşısındakini korkutmaya yarayan küçük Tanrılar gibi birbirlerine doğru uzatırlar.

İnsanlarının birbirlerini görmeden ancak uzaktan uzağa görünürde sevebildiği bir ülke. Seven bir erkek, sevgilisinin görünürde nasıl biri olduğunu asla öğrenemeyecek. Bu yoldaki yasağa uymayanlar, tıpkı bizdeki zorla ırza geçme suçunu işleyenler gibi cezalandırılacak. Bu insanların yaşamında da trajedilerle karşılaşılacak kuşkusuz; örneğin, sevmek üzere seçtiği bir kadını bir yerden tanıdığını öğrenmesi, erkekte bir trajediye yol açabilecek. Böyle bir erkek, tıpkı Ödipus gibi kendine ateşler püskürecek. Birbirlerini sevenler birbirlerinden kolay kaçamayacak, ama ilk karşılaşmalarında da her şeyin sona ereceğini bilecekler. Böyle bir ülkenin insanları, tanıdıkları bir kimseyi sevmeyecek, ama iyi gözlemleyici olacak hepsi, bir kez konuştukları kimsenin hemen ruhunu okuyacaklar. Böylesine iyi tanıdıkları bir kişiye karşı içlerinde nasıl sevgi besleyebilecekler. Onları en memnun edecek şey, törelerini bilmedikleri yabancı ülkeleri düşünmek olacak; ilgili ülkelerde kendilerine hayranlık duyabilecekleri kimseler bulabilecekler. Dolayısıyla, kendilerine yabancı kişileri hayallerinde canlandıracak, onlara anlaşılmaz mektuplar yazacaklar.

*
**

Felâket korkusunun allanıp pullanmasını ve bölünüp ufalanarak sağa sola yerleştirilebilmesini sağlayacak porselen tabaklar! Pek çok porselen tabağı olan bir kimsenin başına hiç kötülük gelmeyecek. O binlerce küçük porselen korku ne de şirin görünecektir gözüne! Nasıl da onlara göz kulak olacak, bakıp edecek, üzerlerine titreyecektir hepsinin!

*
**

Ananda'nın tam zamanında açığa vuracağı bir rica, Buddha'nın ömrünü uzatabilirdi. Ama böyle bir ricada bulunulmadı kendisinden, Buddha da üç ay içinde Nirwana'da yok olmaya karar verdi. Buddha'nın yaşamının son dönemine ilişkin anlamda, beni kaçırılmış bu fırsattan daha çok duygulandıran bir şey olmamıştır. Üstadın hayatı öğrencisinin elindeydi. Ananda hocasını daha iyi sevseydi, sevgisinde daha bir dikkatli davranır, Buddha da henüz yaşıyor olurdu. Sevgide özen ve titizliğin ne çok önem taşıdığı buradan görülmektedir. Ancak bu titizliktir ki, ilgili duyguya anlamını kazandırmakta, sevilen kişiyi esenliğe çıkarmakta ya da onu hayatta tutmaktadır.

Her akşam belli bir zamanda ara verilen koşu. Bir işaret üzerine herkes olduğu yerde duruyor, yere çöküyor ve uykuya dalıyor. Derken sabah oluyor, verilen bir işaret üzerine yeniden başlıyor koşu. Herkes doğrulup kalkıyor ve koşmaya başlıyor. Akşam olunca yine bulunulan yerde duruluyor ve uykuya dalmıyor. Her Allalın günü, her hafta, her ay, her yıl aynı şey olup bitiyor. Bazıları yere çökme alışkanlığını zamanla sıyrıp atıyor üzerinden, ayakta dikilerek uyumaya koyuluyor. Böylece ötekilerden biraz öne geçiyor.

*
**

Konuşmadan yaşadıkları için hayvanların korkuları daha mı azdır?

*
**

Hayvanların bize karşı ayaklanamayacak, o sabırlı yaratıkların, ineklerin, koyunların, elimize düşmüş ve elimizden kurtulamayacak bütün büyük ve küçük baş hayvanların bize karşı baş kaldıramayacak oluşlarına hayıflanıyorum doğrusu.

Mezbananın birinde bir isyanın nasıl patlak vereceğini, nasıl buradan bir sel gibi akarak bütün kent üzerine yayılacağını, nasıl erkeklerin, kadınların, çocukların ve yaşlıların öldürüleceğini, hayvanların nasıl yollara doluşacaklarını ve araçları devirip geçeceklerini, kapıları kırıp nasıl içeri gireceklerini, o lıhışmla evlerin en üst katlarına kadar nasıl tırmanacaklarını, metrolardaki vagonların nasıl gemi azıya almış öküzlerce çiğnenip ezileceğini, keskin dişleriyle koyunların bizi nasıl didik didik edeceklerini kafamda tasarlıyorum. —

İyi tanıdığım insanlara ikide bir aynı olayları anlattırıp dinlemeyi pek seviyorum, hele bunlar yaşamlarının odak noktalarını oluşturan olaylarsa bayılıyorum. İlgili olayları her anlatışlarında biraz değiştiren insanlarla ahabalık etmeye katlanabiliyorum ancak. Ötekileri rollerini fazlasıyla iyi ezberlemiş oyuncular gibi görüyorum, onlara inanmak gelmiyor içimden.

*
**

Ölüme atıp tutmakla *ne demek istiyorsun* yani? diye sorarlar hep. Çeşitli dinlerde insanı bıktırarak kadar bol miktarda açığa vurulan ucuz beklentilere kendini kaptırmanı isterler. Ama ben hiç bir şey bilmiyorum bu konuda. Söyleyecek sözüm yok. Ölüme şimdiye dek hiç yaltaklanmayışım karakterimi oluşturuyor ve gururlandırıyor beni. Herkes gibi ben de, pek seyrek olmakla birlikte, ölmeyi istedim bazan, ama kimse ağzımdan ölümü öven sözler çıktığını işitmemiştir; hiç kimse ölümün karşısında boyun eğdiğimi, onu kabullenip benimsediğimi ya da saf dışı bıraktığımı söyleyemez. Her zaman gereksiz ve kötü bir gözle bakmışımdır ölüme; onu tüm varlıkların başına musallat olmuş belâların anası, çözümlenemeyip akıl erdirilemeyen bir nesne, öteden beri her bir şeyin üzerine atılan ve bugüne değin kimsenin çıkıp canını cehenneme yollayamadığı bir düğüm saymışımdır.

*
**

Öyle bir dünya düşünelim ki, içinde hiç bir cinayet yer almasın. Böyle bir dünyada öbür suçların durumu ne olurdu acaba?

Belki bugüne kadarki bütün düşünceler belli bir düşüncenin çevresinde düşünülmüştür de ilgili düşüncenin kendisi henüz düşünülmeyi beklemektedir. Belki de her şey bu düşüncenin düşünülmesine bakmaktadır. Belki onun ileride düşünüleceği hiç de kesin değildir:

*
**

Çevresinde giderek daha çok kişinin şehit olduğunu gören bir savaşçının üzerine çullanan barışçılık. Düpedüz bir eylemsizlik içine sürükleniş, saldırılara karşı kendini savunmayı, ölüm karşısında savaş aleyhtarı birine dönüş, ölümün tokadına öbür yanağını ve sıradaki ilk arkadaşını buyur ediş. Böyle bir bitkinlik ve güçsüzlükten de dinler çıkar sağlıyor kendilerine.

*
**

İnsanların yemek yerken ağladıkları bir ülke.

*
**

Dindar dostumun dediğine göre, Tanrı işlenecek her hayırlı iş için yeni bir insanın doğmasına izin veriyor, her kötü iş için bir insanın canını alıyor.

Yine dostumun inancına göre, tam zamanında insanın kulaklarını tıkayacak melekler bulunmaktadır.

*
**

Kapalı kentler, tümüyle surlar, duvarlar içinde kalan ve yavaş yavaş düzenli biçimde yollara, caddelere dönüşüp kaybolmayan kentler neden sevilir bu kadar çok?

Bunun nedeni özellikle yoğunluğudur ilgili kentlerin; her is-

tenilen yerden kent dışına çıkamaz, boyuna surlara, duvarlara toslar, gerisin geri püskürtölüp döndürölürsünüz. Pek çok çıkmaz sokağıyla Merakeş gibi bir kentte kat kat daha sık karşılaşılan bir durumdur bu: Giderek kentin daha içlerine dalar, ansızın bir evin kapısının önünde durur, buradan ileri geçemezsiniz. Ev kapalıdır size; evden içeri sizi götürecektir bir yol, evin önünden geçip giden bir yol yoktur, ister istemez ters yüz etmek kalır size. Pek pencere içermeyen bu son evlerde oturanlar, bir yabancıyı hemen farkedecek kadar iyi tanır, birbirlerini. Yoldan geçenlere geçit yoktur. Yabancılar kendilerini bu kentte daha yabancı, yerliler kendilerini daha çok evlerinde hissederler.

Kimsenin gökyüzüne bakmayı göze alamadığı bir ülke. Kapalı bir yerden dışarı çıkanlar başlarını yere eğiyor.

**

Bütün fikir adamları geçimlerini sağlamada hırsızlığa, çalıp-çırpmaya da başvuruyor ve bunun bilincindeler hepsi. Ama yaptıkları iş karşısında birbirinden pek değişik bir tutumu sergiliyorlar. Bazıları kendilerinden bir şeyler yürüttükleri kimseye büyük bir coşkuyla şükranlarını belirtip duruyor, ismini göklere çıkarıyor onun, ağızlarından düşürmüyorlar; dolayısıyla, aşırılığa vardırılmış kültlerine konu ettikleri isim biraz gülünç bir kılığa bürünüyor. Bazıları da, kendilerinden bir şeyler arakladıkları kimseye hemen kin ve gazez beslemeye başlıyor; ismini ağızlarına almıyorlar hiç, başkalarının ağızından onu işitince sinsice saldırıya geçiyorlar. Özel hırsızları olarak kendisini pek yakından tanıdıkları için, saldırılarının boşa gitmiyor hiç biri ve ilgili kişiyi enikonu hırpalıyor.

Her yıl bir öncekinden bir gün daha uzun olmalıydı; yeni bir gün, henüz hiç bir olayın geçmediği bir gün, hiç kimsenin ölmediği bir gün.

Tarihte isimler üstüne :

Hepsi de zorlu isimler; ötekiler ölüp gidiyor. — Dolayısıyla, yarınlara çıkabilmenin gücünü bir kez isme dayanarak ölçmek gerekiyor. Yarınlara çıkabilmenin bugüne kadarki biricik gerçek biçimi bu. Ama isim nasıl yarınlara çıkar?

İsmin kendine özgü oburluğu: İsimde *yamyamlık* vardır.

Kurbanları değişik biçimlerde hazırlanıp önüne çıkarılır. İsimler vardır, bekler, sahipleri öldükten sonra atılırlar kurbanlarının üzerine, daha önce bunun için herhangi bir iştah duymazlar. İsimler vardır, sahipleri henüz hayattayken eline ne geçerse tıkmaya zorlarlar onları, doymak nedir bilmeyen isimlerdir bunlar. İsimler vardır, zaman zaman yiyip içmekten el çeker, perhiz yaparlar. İsimler vardır, kış uykusuna yatarlar. İsimler vardır, ansızın aç kurtlar gibi ortaya çıkabilmek için uzun süre gözden uzak yaşarlar, — çok tehlikelidir böyleleri.

İsimler vardır, düzenli artış gösteren bir biçimde beslenirler, değişmelerden uzak sıkıcı isimlerdir. Akıllı davranıp sağlık kurallarına uygun davranmaları, hiç de kendilerine uzun bir yaşam süresi vaat etmez.

İsimler vardır, ancak kapı yoldaşlarının sırtından geçinirler, Lonca isimleridir adeta; daha başkaları da vardır, salt yabancı isimler arasında serpilip boy atarlar.

Kimi isimler yabancılar arasında *diş çıkarır*, sonra kendi yollarları arasında sağlamaya bakarlar besinlerini.

Ölmek istedikleri için yaşayan isimler vardır. Yaşamaktan başka bir şey düşünmedikleri için ölen isimler vardır. Her türlü yiyecek içecekten el çektikleri için yaşayan masum isimler vardır.

**

Soğuk arkeoloji: İnsansız nesnelerden pek haz duyamıyorum. İnsanlar öldükten sonra yaşamalarını sürdüren nesnelere karşı duyduğum içerleme.

**

Arkeolojinin konusu, geleceğin yepyeni bir biçimidir. Ters bir yön izliyor bu bilim kolu; geçmişten içeri attığı her yeni adım, bulduğu her yeni mezar *geleceğimizin* bir parçasına dönüşüyor. Gittikçe gerilere kayan nesneler, bizi ileride bekleyen nesneler olup çıkıyor. Beklenmedik bir buluntu, bizim henüz belirsiz yazgımızı değiştirebilirdi.

**

Felçler. İnsanın kendi yetersizliğinden kaynaklanan olumlu bir felç vardır. Ama vahşet verici bir felç de vardır ki, kendisine adeta zincirle bağlı bulunulan bir başkasının yetersizliğinden kaynaklanır, çünkü başkasına bağlı kişi onu değiştirecek güçten yoksundur. — Kendisi ölünceye kadar insanın bir başkasının cesedine bağlı yaşaması.

**

Ölmüşleri düşünmeler, onları yeniden hayata döndürme çabalarıdır. — Ölmüşleri diriltmek, onları hayatta *tutmaktan* daha çok önem taşır insan için. Yeniden diriltme tutkusu, bütün dinlerin çekirdeğini oluşturur. Ölümlerden korkunun üzerlerden sıyrılıp atılmasından bu yana, onlara karşı ölçülemez kadar ağır bir tek suçun bilinci taşınır olmuştur içlerde, bu da kendilerini gerisin geri hayata döndürememenin suç-

luluğudur. En civcivli ve mutlu günlerde, bu suçluluk duygusu, hepsinden büyüktür.

**

Derken Tanrılar dizlerine kapanınca irkildi ve kalkmalarını istedi kendilerinden. Tanrılar bunu göze alamadı, bağışlanıncaya kadar yerlerinden kıpırdamak istemediklerini açığa vurdular. Ama o, Tanrıları bağışlamadı. Pek çok insan ölmüş, Tanrılar ise yaşamalarını sürdürmüşlerdi; yaşları iyice ilerlemiş, buna karşın genç kalmışlardı. Tanrıları dize gelmiş durumda bırakıp hışımla döndü ve yürüyüp gitti.

**

Yalnız kalmak o kadar önemli ki, bunun için boyuna yeni yerler keşfetmek gerekiyor. Çünkü her neresi olursa, çarçabuk oraya ısınıyor insan. Ama yalnızlık için hepsinden tehlikelisi, kitapların toplu gücüdür.

**

Düzen'in gülünç yanı, en ufak bir şeyden etkilenmesidir. Bir saç teli örneğin, bulunmaması gereken yerde duran hepsi bir saç teli düzeni düzensizliğe dönüştürebilir. Kendileri için belirlenenden bir başka yerde bulunan her şeye düşmanca bir gözle bakılır: Dört başı mamur bir düzenin adamı, kendi eğleşeceği bölgeyi düzen açısından mikroskopla taramak zorundadır. Hatta böyle bir durumda bile içinin tümüyle rahat olacağı söylenemez. Kadınların bu bakımdan en mutlu kişiler sayılması gerekir, çünkü düzen uğrunda herkesten çok çaba harcar ve düzene sokmak istedikleri yer aynı kalır hep. Düzeninde ölümcül bir şey saklıdır: Hiç bir nesnenin kendisine izin verilenin dışında bir yerde yaşamasına göz yumulmaz. Düzen, herkesin kendi yarattığı küçük çapta bir çöldür. Düzen işine gereken özen ve dikkatin gösterilebilmesinde, çölün kapsamının sınırlılığı önem taşır. Gözü hiç bir şey görmeden içindeki tüm nesneleri gırtlaklayıp atabileceği böyle bir çöle sahip olmayan kimse, kendini yoksul biri gibi hisseder.

**

Sözcükler olmadan asla yapamayacağım için, onlara karşı güvenimi korumam gerekiyor; bunu da başarabilmemin tek yolu, onların kılık kıyafetlerinde bir değişikliğe başvurmamaktır. Dolayısıyla, sözcüklerin dış görünüşleri konusunda bir istekte bulunamam. Sözcükleri yazıya geçirebilir, onları rahatlıkla bir yerde saklayabilirim. Ama onları kaldırıp bir kimsenin kafasına fırlatamam, onlarla bir iş çeviremem. Bir kez yazıya geçirdikten sonra artık onlarda bir değişikliğe başvurmak içimden gelmez. Sanat üstüne her türlü dedikodu, özellikle sanat yapanların sanat üstüne gevezeliği katlanamayacağım bir şeydir. Sanki şarlatan hekimler karşısında bulunuyormuşum gibi onlar hesabına utanç duyarım, hatta şarlatan hekimler bana daha ilginç gelir. Kitaplar kutsal olmaya kutsaldır benim için; ama bunun edebiyat, hele insanın kendi edebiyatıyla bir ilgisi yoktur. Binlerce kitap, benim yazdığım üç beş kitaptan daha önemlidir. Aslında *her* kitap, kolay açıklayamayacağım maddî bir açıdan benim için en önemli kitaptır. — Bilinçli kaleme alınmış düzyazının kusursuz güzelliğinden nefret ederim. En önemli konulardan bazısının parlak bir düzyazı biçiminde kaleme alındığı doğrudur, ama bu gibi yazılar adeta yazarının isteği dışında doğup çıkar ortaya; ele alınan konular gerçekten önemli olduğu için, düzyazı güzel düşmüştür; konular öylesine ağır ve derindir ki, kendilerine giydirilecek giysiler için vaktinden önce ölçüleri alınamamıştır. Okunmuş kitaplardan kapma bir hava taşıyan kusursuz düzyazı, dilin bir defilesi gibidir, sürekli kendi çevresinde dönüp durur, küçümsemeye bile gelecek gibi değildir.

*
**

Moğolların Gizli Tarihi'nde beni pek yakından ilgilendiren bir şey keşfettim: Şansı sonuna kadar yaver giden güçlü bir iktidar sahibinin öyküsü *içten bir bakışla* sergileniyor kitapta. O zamanlardan günümüze aktarılagelen her sözcük doğru olmayabilir; ama bütünde öylesine bir gerçeklik saklı yatıyor ki, şimdiye dek böylesine bir gerçekliğin varlığını asla sezinlememişimdir. Tuhaf gelecek ama, Cengiz Han'ın annesine söylediği her sözü *duyuyor*, adeta *kokusunu burnumda hissediyor*.

rum. Cengiz Han'a o kadar yakını ki, kendisini görüyor ve işitiyorum. Bu ağızdan nakil ile insanın genelde yetinmek zorunda olduğu tarihçilerin anlatıları, alabildiğine farklı birbirinden.

Her şeyden önce Moğollara ilişkin bu *gizli* anlatı, onların yaşamlarında yer alan bütün *hayvanları* içeriyor henüz. Çeşitli yer ve insanlar için kullanılan bütün *isimler* karşınızda. Tüm heyecan ve yüceliğiyle aktarılan bütün heyecanlı *anları* yaşıyorsunuz. Tutkular yalnız kayda geçirilmiş değil, tutku olarak çıkıyor karşınıza. İlgili anlatıları, ancak Kutsal Kitap'taki anlatılarla kıyaslamak mümkün. Ama aradaki paralellik bu kadarla bitmiyor; Tevrat, Tanrı saltanatının öyküsüdür; Moğolların gizli kitabı ise Cengiz Han'ın saltanatını öykülüyor. Bir grup kavim üzerinde kurulmuş bir saltanattır bu ve ilgili saltanatta kavim duygusu o kadar ağır basıyor ki, isimlerin kendi aralarında değiş tokuşuna gidebilir, nerede bulunduğunuzu kesin olarak bilemez duruma düşebilirsiniz.

Doğrudur, Tanrı'nın saltanatı evrenin yaradılışıyla başlıyor ve Tevrat'a biricikliğini kazandıran da yaratan tarafından yaratıklara yöneltilecek isteklerin öyküsüdür. Ama Cengiz Han'ın kendisi de Tanrı'dan daha alçakgönüllü değildir. O da Tanrı gibi ölümle çalışıyor. O da Tanrı gibi bol keseden dağıtıyor ölümü, hatta bu konuda Tanrı'dan daha eli açık davranıyor. Ama beri yandan güçlü bir aile duygusuyla sivriliyor Cengiz Han: oysa Tanrı, biricikliği dolayısıyla böyle bir duygudan yoksundur.

*
**

İkinci Moğol Hanı Ogotai'nin savurganlık özellikleriyle ilgili olarak bize kadar aktarılagelen bilgiler, içimi memnurlukla dolduruyor. Han Ogotai'nin hazinelere karşı duyduğu nefret öylesine büyük ki, harcamalarında biraz daha dikkatli olması için kendisini uyaran çevresiyle sürekli savaşması gerekiyor. Moğolların *yok olması*, onda bir *savurganlık* biçiminde açığa vuruyor kendini. Kendilerinden daha önce alınmış şeylerin birazını insanlara geri vermek istiyor. Hakanlıkta özellikle hoşuna giden şey, bu *saçıp dağıtmalardır*.

Bu, bana en eskilerde kalmış ve en önemli iktidar türlerinden birinin, dağıtılacak ganimetten kaynaklandığını anımsatıyor. Birçok kavimde dağıtım işinin düzenlenmesi, bunu tehlikeli sürtüşmelere yol açmaksızın yapmasını beceren birine emanet edilmişti. Herkesin hakkını gözetecek gibi, ganimeti dağıtabiliyordu bu kimse. Ama dağıtım işi ilgili kişiyi giderek güçlendirdi; sonunda öyle oldu ki, dağıtacak yerde hemen her şeye kendisinin sahip çıkması daha önemli görülmeye başladı.

*
**

Öldürmenin gücü, hayata döndürmenin gücü karşısında ne kadar zavallıdır. Tek bir ölüyü hayata döndüren bir adamla kıyaslandı mı, işi öldürmek olan en büyük ve korkunç kişinin ne hükmü olabilir?

İktidar sahiplerinin ölümden yakayı sıyırmaya yönelik çabaları insana ne kadar gülünç gelmekte, oysa Şamanların ölüleri hayata döndürmeye yönelik çabalarında nasıl bir yücelik saklı yatmaktadır? Yeter ki yaptıklarına inansınlar, yeter ki bilerek bir kandırmacaya başvurmasınlar, her türlü saygıya layık kişilerdir böyleleri.

Hangi dinden olursa olsun, ölüleri gittikleri yerden alıp geri getiremeyen bütün rahipler bence aşağılanacak kişilerdir. Bundan böyle kimsenin sıçrayıp aşamayacağı bir sınırı pekiştirmekten başka bir şey yapmazlar çünkü. Yitikler üzerinde kurulmuş bir yönetimin başında bulunur, yitiklerin yitik olarak kalmasına çalışırlar. Kendi güçsüzlüklerini örtbas etmek için, bilmem nereye yapılacak bir yolculuğu vaat eder dururlar hep. Ölülerin geri dönüp gelmeyişlerinden memnundurlar. Onları öbür tarafta tutmaya bakarlar.

Tarihte en netameli bir gözle baktığın şeyi söyle deseler, şu *örnekleri* sayabilirdim: Sezar'm İskender'den esinlenerek ölümünden önce yaptığı Pers seferiyle ilgili planları. Hitler'in Napolyon'dan öne geçmek için giriştiği Rusya seferi. Bu büyük planların yinelenişinde çılgınca bir şeyler saklı ve kökleri kazınacak gibi de değil, çünkü tarihle bize aktarılagelen bilgilerin kökünü kazımak olanaksızdır. Yani en saçma göründükleri an, ilgili planlardan her birini yine karşımızda bulacağız. Kim Hitler'e öykünecek acaba? Kim bizim öbür Führer'lere öykünecek? Kimin çocuklarının çocukları bu ya da şu taklitçi için can verecek?

**

Söylenen cümle, söylenmesine izin verilmiş son cümleymiş gibi konuşmak.

**

Tanınmayan varisler. Kurayla belirleniyorlar.

**

Cam gerisinde dünya bir anımsamadan farksızdır, öylesine masum, öylesine dokunulmaz. İsterdim ki, hepsi önümden akıp gitsin, bütün tanıdıklarım, ölmüşler ve bana uzak kimseler. Benimle konuşamaz, beni göremez, benim kendilerini gördüğümü bilmezler. Belki içlerinde bunu sezecek birileri çıkabilir, ama yol bayır aşağıdır, bir anda sürükleyip götürür onları. Böylece hepsi çıkıp gelir, geçer önümden, birbirlerini tanımazlar; ama ben hepsini tanımışımdır ve tanıdıklarımın içinde hoşlanmayacağım kimse yoktur. Çünkü aradaki cam, gerek onların, gerek benim üzerimdeki tüm suçları çekip almıştır.

Yaptığın işin doğruluğundan o kadar eminsin ki, aklından zorun olduğuna inanası geliyor insanın. Ama yaygara denizinde boğulmadığın süre, ilgili güven duygusunun sana bir zararı dokunmaz. En güç olanı, bir delik ele geçirerek kendi eserinden sıyrılıp dışarı çıkabilmendir. Bir kez daha, senin tarafından ırzına geçilmemiş bir dünyada yaşamak istiyorsun. Düzenin her türlü işkenceden farksızdır, ama en kötüsü kendi kurduğu düzendir insanın. Her şeyin doğru *olamayacağını* biliyor, öyleyken eserinin canına okunmasına göz yummak istemiyorsun. Kendi elinle dinamitleyip havaya uçurabiliirdin, ama kendin içinde olurdun o zaman. Sen dışarıda olmak, özgür olmak istiyorsun. Bir başkası olarak eserine karşı korkunç bir saldırıyı kaleme alabiliirdin. Ama niyetin onu mahvetmek değil. Yalnızca değişmeyi arzuluyorsun.

**

Montaigne'nin en güzel yanı, acele etmemesi. Sabırsızlıkla dolu heyecan ve düşünceleri bile aceleye kaçmadan ele alıyor. Kendi şahsına karşı sarsılmaz bir ilgi duyuyor. Kendi kendisinden gerçek anlamda utandığı yok hiç. Gözlemlediği her şeyi önemli sayıyor, ama aslında kendi şahsı tükenmez bir gözlem kaynağı. Hep kendi üzerine eğilmek ona bir çeşit özgürlük bağışlıyor. Kendi şahsı kaybedilmesi olanaksız bir nesne onun için, kendisini her zaman elinin altında bulunduruyor. Gözünü asla üzerinden ayırmadığı yaşamı da, gözlemleri gibi ağır tempolu bir akış izliyor.

**

Hobbes* ve De Maistre**, kendilerine hayranlık duyduğum «korkunç» düşünürler arasındadır. Böylesi düşünürlerde beni hayran bırakan şey, korkunç olan'ı söyleyebilmeleridir. Ne var ki, içlerinde duydukları korkuyu kendilerini yüceltmek için bir araç diye kullanmaktan uzaktırlar. Korkunç düşünürlerden yalnız Hobbes ile De Maistre'in adını etmemin nedeni de budur: Birbirlerinden ne kadar değişik kişiler olurlarsa olsunlar, her ikisinin de kafalarında ürettikleri düşünceler hiç bir zaman onları baştan çıkarmış değildir. Özyaşamlarına ilişkin dışavurumlarda hep bir sadeliği korumuşlardır. Hobbes ve De Maistre'in tersine bir başka çeşit düşünür de vardır ki, korkuyu adeta şehvî bir hazla insanlara karşı kullanır, sanki böylece kendi şahıslarını yücelteceklerine inanırlar. Korku bir kamçı işlevini görür ellerinde, bu kamçıyla her şeyi kendilerinden uzak tutmaya bakarlar. «Büyükliğe» hayranlık duyar, ama bundan anladıkları hayvansal büyüklüktür. İlgili düşünürlerden biri de Nietzsche'dir. Özgürlük isteği, doğasındaki iktidar tutkusuyla çirkin bir çelişki içindedir Nietzsche'nin; sonunda da ilgili tutkunun kurbanı olur. Sözlerinden pek çoğu, tıpkı bayağı bir zorbanın ağzından çıkmış gibi tiksintiyle doldurmuştur içimi. De Maistre da öyle şeyler söylemiştir ki, korku vericidir hepsi. Ama bunları söylemesi, dünyadaki varlıklarının yadsınamayacağındandır, bir yazarın avadanlığı olarak başvurmıştır ilgili sözlere, yoksa bunlardan şehvanî bir haz duyduğu için değil. İnsanlar karşısında yürekleri içtenlikli bir korkuyla dolup taşan düşünürler de, ötekiler gibi, duydukları korkunun kurbanıdır, ama onu el altından kendi çıkarları için kullanmaya kalkmazlar. Dünyanın çehresinde tahrife yönelmez, bu dünyanın içinde kalır, hissettikleri korkunun içinde yaşarlar ve herkesten çok ilgili korkunun eline düşmüş bir durumları vardır. Düşüncelerinin uyandırdığı direniş, sağlıklı ve verimlidir. Öbür düşünürler ise başkaları için tehlikeli ve yücelerde bir poz takınır, adeta dünyadan sıçrayıp yükselmek ve kendilerine ulaşmak isterler. Dolayısıyla, söyledikleri her

* Hobbes, Thomas (1588 - 1679); İngiliz filozofu. (Ç. N.)

** De Maistre, Joseph (1753 - 1821); Fransız filozofu. (Ç. N.)

şey iliklerine kadar düzmecedir, insanlığı onur ve umudundan yoksun bırakmak isteyenlerden başkasının işine yaramaz.

*
**

Demokrit'in* atomlarının temelinde bir kitle tasarımı saklı yatıyor. Zamanla en verimli kuram olduğu anlaşılan Yunan doğa kuramının, gözle görülmeyip son derece küçük birimlerden oluşan bir kitle obsesyonundan doğması ilginçtir.

Birçok bakımdan Demokrit'i kendime yakın hissediyorum; söylediklerinden bazıları tam bana göre. Demokrit dururken Aristoteles'in bütün yapıtlarının bize kadar gelebilmesi bir talihsizlik doğrusu. Aristoteles'in düşünce yapısını ne kadar düşünmanca buluyorum! Ne büyük bir isteksizlikle okuyorum yazdıklarını! Demokrit, Aristoteles'ten daha az çokyönlü değildi, bilip öğrenme merakının Aristoteles'ten hiç de aşağı kalır yanı yoktu. Aristoteles bir koleksiyoncu ve güce karşı saygı duyan biriydi; ayrıca Sokrat'ın rabulizmini de kendine maletmişti. Demokrit, Atina'nın uzağında yaşamış bir filozof, bu da hayrına olmuş kendisinin. Belki de yalnızlık içinde yaşayan bir kişinin dürüstlüğünü biraz büyütmüş gözünde. Gösterişsiz bir büyülenme kendini ayakta tutuyor, ama ilk kez onun bir şeyler görmesini sağlayan harikulâde düşüncelerinden hiç birini allayıp pullamıyor. — Söylediği özel bir cümle var ki, bütün Aristoteles'e değişmezdim. Şöyle diyor Demokrit: Ele geçireceğim tek bir açıklama, benim için bütün bir Pers İmparatorluğu'ndan daha değerlidir.

*
**

Görevi, zaman zaman bazı sözcükleri dilden çıkarıp atmak olacak bir akademi.

*
**

* Demokrit (Yunanca: Demokritos) (doğ. 470 - 460, ö. 380); Yunan filozofu; hocası Leukipp ile birlikte atomizm öğretisini kurdu. Kendisinden sonra gelen filozofları, özellikle Aristoteles'i geniş çapta etkiledi. (Ç. N.)

Bazı sözcükleri akıldan geçirmek ve bunları kendi kendine yinelemek bir mutluluk doğrusu. Yalnızca «Allah» gibi sözcüklerin bu alabildiğine yoğun yineleme şansına kavuşmuş olması güzel bir şey değil. — Merakeş'teki Allah deyciler bana bunu anımsattı; ben de şimdi, onlar gibi, dildeki o pek çok şahane sözcüğün hizmetinde çalışmak hevesini duyuyorum. Şu an her doğrultuda istekte bulunup ilgili isteği giderek yoğunlaştırmak mümkün. Tüm hedefler sonsuza kaymış durumda, ama yine de erişilebilir bir izlenim uyandırıyorlar.

Tinsel, salt tinsel açıdan elde edilemeyecek bir şey yok. Ama tinsellikle burada, giderek daha az maddî özleri gereksinen soyutlanmış bir etkinlik anlatılmaktadır. Belli bir biçimde, belli bir doğrultuda düşünmek yeterli bunun için. Yolundan şaşmazlık karakteri, ilgili düşünüş biçiminin çileci doğasını oluşturuyor. Böyle bir düşünüş biçiminin insana sağladığı güç, dinsel bakımdan bir birlik ve bütünlük içindeki devletlerde ruhanî danışmanların gücüne benzetilebilir. Kesin önem taşıyan bir güç bu; ama kendini gizlemeyi seviyor daha çok, doğrudan ve kişisel bir görkemi gerektirmiyor.

Görkem, ilerideki yoketme anına saklıyor kendini.

*
**

Giderek daha bir narin saatler, giderek daha bir korkulu zaman.

*
**

Ansızın tüm inançlar yitirdi geçerliğini. Sonsuz bir mutluluk duygusu insanların arasında yayılmaya başladı. Herkes, devrilip yere yıkılınca kadar kendi kendisiyle dansediyor, hora tepiyordu. Az ötesinde başkaları, devrilenler sonra yine doğrulup kalkıyordu ayağa. Güneş, daha bir güçlü parıldıyordu. Ama havanın oksijeni azalmıştı. Denize akıl erdirilecek gibi değildi.

*
**

Kendi sözlerinden ne kadar da korkuyor! Ağzından çıkan her söz onu öylesine (sultanı altına alıyor ki, bir daha yakasını bı-

rakmıyor. Ona verdiği acının ilk şiddetli evresinden sonra yan tarafına yatıyor söz ve tetikte bekliyor. Arkadan sıçrayıp doğruluyor yeniden, kesinlikle doğrulup kalkıyor, henüz söylenmiş gibi onun üzerine atılıyor. Ağzından çıkan sözler, onları kulaklarıyla *işittiği zaman*, böyle bir güce kavuşuyor ancak. Sözler onun içinden çıkıp geliyor, ama yabancı bir ülkeden geliyorlarmış gibi bir izlenim bırakıyorlar. Olduğu gibi karşılarına çıkıyor, kaçmak olanaksız, kaçmayı da istemiyor zaten. Sıklıkla aralarına dalıyor, sözler sağdan soldan patır patır yağıyor üzerine; onlar bir sağnak gibi üzerine boşanırken teslim bayrağını çekmekten hoşlanıyor. İçinde bir karmaşaya yol açtıkları yok, ama kendisine verdikleri acılar şiddetli ve açık seçik ortada. Ne denli karanlık, kapalı olsa da dediklerini anlıyor; ama nereden çıkıp geldiklerine akıl erdiremiyor bir, türlü.

Düslere dokunulmamışlıkları ve bütünlükleri içinde, bir giz olarak katlanabiliyorum ancak. Öyle yabancı şeyler ki, pek yavaş algılanabiliyorlar. Başkalarınca görülen düşlerin yalnızca bazılarını kavrayabiliyorum. Sakınarak ve istemeye istemeye düşleri alıp kabulleniyor insan. Hemen onları yorumlamaya kalkan sersemin vay haline! Düşler kayıp gider ellerinden ve bir daha da ele geçirilemez, kendisi için filizlenip yeşermeye fırsat bulamadan solup gider hepsi.

Beri yandan, asla birbiriyle ilişkisi olmayan düşleri üst üste yığmak doğru değildir. Gereksindikleri kanı, realiteden içeri kollarını uzatarak sağlarlar kendilerine. Düşlerin gerçekleşmesi herşeydir; ama bildiğimiz yorumcuların sandıklarından bir başka türlü gerçekleşir düşler. Akla gelebilecek her biçimde, her yönden, ama özellikle en az beklenilen yerden gerçek'in içine sızarak canlandırırılar onu. Bir kuş sürüsü gibi gelip konarlar sağa sola, yeniden havalanır derken, yeniden dönüp gelir, gözden kaybolurlar arkadan, ama bir an sonra güneşin ışığını yeniden karartırlar. Akıl erdirilmez yanları en akıl erdirilebilen yanlarıdır düşlerin, ama kendine özgü bir kimlikleri vardır, gerçekteki varlıkların kimliklerine girerek kaza-

nırlar kendi kimliklerini, bunu dışarıdan zorla kendilerine maletmekten sakınmak gerekir.

Yorumlanmış düşlerden kaynaklanacak zarar kestirilecek gibi değildir. Yorumlarla düşlerin uğradığı yıkımlar saklı kalır gözden, oysa düşler ne kadar narin, ne kadar hassastır! Örümcek ağlarına dalacak kasapların baltalarında kan izleri seçilmez, ama neleri yok eder, yıkıp atar bu baltalar. Ve aynı ağ yenisinden örülmez. Her düşün biricikliği pek az kişi tarafından bilinir; yoksa onu orta malı bir nesne düzeyine indirgemek nasıl mümkün olurdu.

*
**

Belki yalnızca Klee,* kendilerine yaraşır bir saygıyla düşlere yaklaşmaya çalışmış, onları insanın içinde olup biten en dokunulmaz nesneler gibi ele almıştır.

*
**

İnsanları nasıl bir bağın birbirine bağladığını gerçekten bilen kimse, onları ölümden kurtarabilirdi. Yaşam bilmecesi, toplumsal bir bilmecedir. Bu bilmecenin izini ele geçiren yok henüz.

* Paul Klee (1879 - 1940); İsviçre asıllı Alman ressamı. (Ç. N.)

Tüm öğrendikleri nesnelere dönüşen biri; ilgili nesneler dört bir yandan üzerine çullanıyor ve onu cansız yere seriyorlar.

**

Yumurtalar gibi cümleler yumurtluyor, ama kuluçkaya yatmayı unutuyor üzerlerinde.

Ona P. diyorum, yani pratik tavus kuşu, bir süre onun gözleriyle görmek istiyorum her şeyi.

P., tüm gömütlüklerin üzerinden bir silindir geçmek istiyor; gömütlükler çok yer kaplıyormuş da.

P., insanların kendilerinden önce kimlerin yaşadığını bilmesi için tüm nüfus kütüklerini yok etmek istiyor.

P., tarih dersini müfredat programlarından çıkarıyor.

P., soyadlarını ne yapacağı konusunda kararsız; soyadları baba, büyükbaba ve benzeri ölümlere ilişkin düşünceleri canlı tutuyor.

P., miraslara karşı değil, yararlı sayıyor bunları; ama önceki sahipleriyle bir ilişkileri olmasını istemiyor.

P., Çin filozofu Mo-Tse'den daha ileri gidiyor, yalnız ölümleri gömme sırasındaki maddî ve manevî külfetlere değil, tümüyle gömmelere karşı.

P., yeryüzü yaşayanların olsun istiyor, ölümlere kapatıyor kapıları, hatta cascavlak ay'ı bile onlara layık görmüyor, ama bir geçiş dönemi için ayın gömütlük yerini tutabileceği görüşünde. Ölmüş ne varsa, zaman zaman bir uyduyla aya yollanıyor. Bir süprüntü yığını ve gömütlük olarak ay. Anıtlar mı? Anıtlar da ne olacakmış? Alanlar ve caddeleri tıkamaktan başka işe yaramıyorlarmış ki! P. ölümlerin kendilerinden de, işgal ettikleri yerden de nefret ediyor. Ona göre, dört bir yanda yan gelmiş yatıyor ölümler.

P., yalnızca genç sevgililerle yatıyor. İlk gevşeme belirtisinde onları uzaklaştırıyor kendinden.

P. şöyle söylüyor: «Sadakat mi? Sadakat tehlikelidir, insana ölümlerin yanında aldırır soluğu!»

P., binden geldiği yerde örnek oluyor herkese, tüyler ürpertici densizlikler icat ediyor.

P., bir gazeteyi sansür ediyor: Ölüm ilnlarına, anma yazılarına yer verilmeyecek.

P., çok varlıklı olduğundan, yeryüzündeki bütün mummyaları satın alıyor, herkesin önünde canlarına okuyor onların, hem de kendi elleriyle.

P., öldürmeden yana değil; yalnızca ölülerin öldürülmesini savunuyor.

P., «Kitab-ı Mukaddes'i» kendi ağdaş amaaıları doğrultusunda değiştirerek yeniden kaleme alıyor. Başka dinlerdeki kutsal kitaplardan da ilgisini esirgemiyor ve ne kadar kutsal kitap varsa, hepsini kendi amacına uygun olarak bir temizlik işleminden geçiriyor.

P., asla ölüleri anımsatmayacak gibi giyiniyor.

P., ham maddesi ller olduğu bilinen hiç bir, nesneye evinde yer vermiyor.

P., lmşlerin tüm mektup ve resimlerini, daha kendileri ölür lmez yok ediyor.

P., hastaları ziyaret için, onların sağlıklarına kavuşmasını bekliyor. Can ekişenler için kimsenin bilmediği gizli yerler ya da o işe bakmakla görevlendirilmiş kişiler bulunuyor.

P.'nin kanısına göre, hayvanlar karşısındaki davranışımızın eleştirilecek bir yanı yok. Gelgelelim, ölmüş ev hayvanları konusunda katlanılan bir sürü külfeti doğru saymıyor, ortadan kaldırmaya savaşıyor bunu.

P., hekimlerin yeni baştan değişik bir eğitim görmelerini istiyor.

P.'nin özel tapınma biçimi. Tanrı'nın kimi özelliklerini yerinde buluyor. İsa'ya bir düzenbaz gözüyle bakıyor.

P.'nin hiç ölmüş kimse görmemiş gibi bir yürüyüşü var.

P., bir ölünün manzarasının bizim için ömür boyu bir ayartı oluşturacağına ve bundan bir daha yakamızı kurtarıp sağlığımıza kavuşamayacağımıza yürekten inanıyor.

P., llere boşverdiğinden hiç yaşlanmayacağını ileri sürüyor.

**

Her ravnttan sonra savaşan uluslar isimlerini değiştiriyordu. Bu değişikliğe ayak uydurmak olanaksızdı. Kuşkusuz iki taraftan biri zaferi kazanıyordu sonunda, ama bunun hangi taraf olduğu bilinmiyordu.

*
**

İnsanın dilediği gibi bir Tanrı, Tanrılar içinde en katlanılmazı olurdu.

*
**

Biri daha önce görmediği bir başkasını otuz yıllık bir aramadan sonra buluyor. Hemen tanıyor kendisini. Aranan kişi de arayanı tanıyor. Tanımanın kudurmuşluğu, birbirlerini öldürmeye zorluyor her ikisini.

Toplumlar:

İnsanların diledikleri gibi yaşlanıp genç kalabildiği ve bunun nöbetleşe gerçekleştirildiği bir toplum.

İnsanların ayakta dikilerek sokak ortasında, kendilerini hiç bir şey rahatsız etmeksizin uyuyabildiği bir toplum.

Tek bir gözün var olduğu ve bu gözün durmadan devriye gezdiği bir toplum. Herkes aynı şeyi görmek istiyor, herkes görüyor gözü.

Her insanın resminin yapıldığı ve kendi resmine tapındığı bir toplum.

İnsanların ansızın gözden kaybolduğu, gözden kaybolanların ölüp ölmediklerinin bilinmediği, ölüm denen şeyin var olmadığı, ölüm için bir sözcüğün bulunmadığı ve herkesin ilgili durumdan memnun yaşadığı bir toplum.

İnsanların tıkmak yerine güldüğü bir toplum.

İkiden fazla kişinin bir araya gelemeyeceği, bunun dışında bir davranışa akıl erdirilemediği ve katlanılamadığı, bir üçüncü kişi yanlarına yaklaştığında iki kişinin içleri tiksintiyle dolup taşarak birbirinden ayrılp gittiği bir toplum.

Herkesin belli bir hayvana konuşmasını öğrettiği ve bundan böyle kendi yerine hayvanı konuşturup kendisinin sustuğu bir toplum.

Salt yaşlıların oluşturduğu ve yaşlıların körü körüne yalnız kendileri gibi yaşlı insanları dünyaya getirdiği bir toplum.

Dışkı denen şeyin yer almadığı, dışkının vücutta çözülüp dağıldığı, suçluluk duygusundan uzak gülümseyen ve tıkmak insanlarının yaşadığı bir toplum.

İyilerin pis pis koktuğu, dolayısıyla kimsenin yanlarına sokul-

madığı, ama uzaktan uzağa kendilerine hayranlık duyulduğu bir toplum.

Kimsenin tek başına ölmediği, binlerce insanın kendiliğinden bir araya toplandığı ve herkesin önünde idam edildiği ve bunun ilgililerce bir şölen olarak algılandığı bir toplum.

Herkesin yalnız karşı cinsten kişilerle konuşabildiği, erkeğin erkek, kadının kadınla bunu yapamadığı ya da ancak başkalarının cellat olarak çalıştırıldığı bir toplum.

Büyüklerden hiç birinin elini kanla kirletmemesi için çocukların cellât olarak çalıştırıldığı bir toplum.

İnsanların yılda ancak bir kez soluma işini yaptığı bir toplum.

**

Ya *herkes* yanlış bir şeye inanıyorsa? Ya da inandığı şeyin tam tersinin gerçekleşmesine neden oluyorsa?

O yobazlık taşan inançlarıyla binler ve binlerce kişiyi yobazlığın kucağına atan insanlara baksanıza! Bir yanda Hıristiyanlığın sevgi inancı, bir yanda o engizisyon! Almanların bin yıl süren imparatorluklarının kurucusu! Almanların dağılması ve geçirdikleri sarsıntı! Azteklerin İspanyol kılığındaki beyaz Mesih'leri! Yahudilerin seçilmiş bir kavim olarak öteki uluslardan kendilerini soyutlaması ve ilgili soyutlamanın onlara gaz odalarında soluğu aldırışı! İlerleme denen şeye duyulan inanç: Bu ilerlemenin atom bombasında dört başı mâmur bir düzeye ulaşması!

Öyle ki, adeta her inanç kendi lânetini kendi içinde taşımaktadır. İnanç bilmeceğini çözebilmek için acaba buradan mı yola koyulmak gerekiyor?

**

Tanrı'nın kendisine imrenmeden duramayacağı kadar iyi bir insanı kafada tasarlamak.

**

Benim için yetersiz kalıyor Budizm, çünkü pek çok şeyden el çekiyor. Ölüm sorununa bir çözüm getirmiyor, bilmezden geliyor ölümü. Hıristiyanlık ne de olsa ölümü kendi öğretisinin

orta yerine çekip almıştır, çarmıhın anlamı nedir yoksa? Gerçekte ölümü konu alan bir Hint öğretisi yoktur, çünkü hiç bir Hint öğretisi ölüme karşı çıkmamıştır: Yaşamın değersiz kılınmasıyla aklanmasına gidilmiştir ölümün.

Ölümdeki *olağanüstülüğü* gören, benimseyen ve onda hiç bir olumlu yan bulamayan bir insanda nasıl bir inancın filizleneceğini görmek için henüz beklemek gerekiyor. Ölüme böyle bir yaklaşımın gerektirdiği dürüstlüğe şimdiye dek kimse sahip olamamıştır: İnsanoğlu fazla güçsüzdür ve henüz savaşa başlamaya karar vermeden, savaştan çeker elini.

**

Unutulan her şeyin düşlerde imdat diye bağırıştığı duyuluyor.

**

Ölümlere karşı yapılan haksızlıkların olmayacak telâfisi: Hiç bir telâfi mümkün değildir, ölümler her şeyi unutmuştur. Dolaşısıyla, herkes nerede başlayıp nerede bittiği bilinmeyen suçlarıyla yaşamını sürdürür ve vicdanındaki yük büyür giderek, sonunda onu altında ezip boğar.

Böylesi suçlardan ötürü kahrolup duran iki kişinin birbiriyle ilişkisinden daha güçlü bir şey yoktur. Zaman zaman biri ötekisinin suçunu da üstlenebilir, aklatabilir ötekisini, yalnızca kısa bir süre için; ama yüklerin el değiştirdiği bu kısa anlar bile, onların hayatını kurtarabilir.

En yakını olan bir kadının ölümünü herkesten gizleyen bir adamın öyküsü.

En yakını olan bu kadının ölümünden utanç mı duyuyor? Kadının ölümünü herkesin gözünden kaçırmasını nasıl başarıyor? Ölümünden haberi olmayan kişilerde kadını yaşatmayı, onu gerisin geri hayata döndürmeyi mi tasarlıyor? Nerede ölen kadın? Yanında mı alıkoyuyor? Eğer öyleyse, ne şekilde yapıyor bunu? Gereken bakımı gösteriyor kadına, onu soyup giydiriyor, yedirip içiriyor. Ama evden çıkarmıyor dışarı ve kendisi de asla diyelim bir geziye çıkmıyor, evden en çok bir iki saat uzak kalıyor, o kadar.

Eve misafir kabul etmiyor. Kimseyi görmek istemediğini söylüyor; acayip bir insan olup çıkmışmış son zamanda ve herkesi yüksünüyormuş. Ama bazan telefonda kadının sesiyle konuşmalar yapıyor ve onun tarafından yollanması gereken tüm mektupları kaleme alıyor. Yani gerek kendisi, gerek kadın, her iki rolü üstleniyor. Her gün olup bitenleri anlatıyor kadına, ona kitap vb. şeyler okuyor. Yapması gereken işleri kadınla konuşup tartışıyor. Bazan suskunluğuna kızıyor kadının, ama sonunda ondan bir cevap koparmasını her seferinde başarıyor. Kadının pek mahzun bir hali var, kimseyi görmüyor, konuşmuyor çünkü, o da ister istemez kadını ayutmaya ve biraz neşelendirmeye çalışıyor.

İçinde böyle bir giz, adam zamanla dünyanın en acayip insanına dönüşüyor, kendisini başkalarının anlamaması için kendisi başkalarını anlamak zorunluğunu duyuyor.

*
**

Psikanaliz tedavisinin en çirkin yanılması, hastayı konuş-

turup anlattıklarım ardı arkası gelmeyen dinlemeler oluşturu-
yor. Dolayısıyla, saatler ve saatlerce konuşup durur hasta, ama
gerçekte hiç de hekim tarafından dinleniyor değildir; daha
doğrusu hekimin kulak verip dinledikleri, hasta daha ağzını
açmadan kendisinin bildiği şeylerdir. Yani hasta oturumlar-
da hiç sesini çıkarmayıp sus pus dursa da bir şey değişmezdi.
Böyle olmasaydı, psikanaliz kuramı daha çoktan tümüyle yı-
kılıp giderdi. Çünkü anlattıklarına gerçekten kulak verip din-
leyecek bir tek insanın bile hekimde yepyeni düşünceler uyan-
dırması gerekirdi. Yani bir psikanalistin gördüğü iş, hastası-
nın anlattıklarına karşı bir direnişi ayakta tutmaktır; hasta ne
söylerse söylesin, sonuç kaderin bir daha bozulmayacak kesin
yargısı gibi önceden bellidir, tedavinin sonunda değil, başın-
da yer alır. Hastanın anlattıklarına kulak kabartıp dinleme
pozu, kendini beğenmişlikten başka bir şey değildir. İlgili öğ-
retide yapılan değişiklikler ve başgösteren bölünmeler ise, bazı
hekimin yapması gerekeni unutup hastanın anlattıklarına ger-
çekten kulak vermesine borçludur varlığını. Söz konusu de-
ğişiklik ve bölünmeler, kuralla bağdaşmayan *hatalı davranışın*
boyutlarına bağlı olarak değişik niteliktedir.

Freud'un kendisinin ise anlattıklarına gerçekten kulak verip
dinlediği pek çok hastanın olması gerekiyor; yoksa o kadar
çok yanılgıya düşmez ve o kadar çok değişmezdi.

Sonunda kendisini sevinceye kadar bir insandan nefret etmek.

**

Tüm sorularını doğru yanıtlandıran kişiyi ölümden başışık kılacak bir merci olmalıydı.

**

Yılanlardaki büyüleyici güç. — Kulakları işitmediği için mi? Zehirlerini adeta açıkta, yani belli bir yerde taşıdıkları için mi? Ama zehirli olmayanlarında da aynı büyüleyici güç var. Pek seyrek karınlarını doyurdukları için mi yoksa? Onlar da aşk hayatı yaşadıkları için mi? Çalılar, dikenler arasında yakanırken tümüyle derisinden olan yılanın öyküsü: Gülüşen yerliler arasında cascavlak pembe bedeniyle sağa sola kıvrılan hayvan ve böylesine bir küçük düşürülmeyi içi götürmeyerek onu ortadan kaldıran yakalayıcının saygılı ve ürkmüş yaklaşımı.

**

Hayvanlar bir kez bizim kadar çok şey yaşamaları, ama yaşadıklarını dile getirememeleriyle bizlerden daha ilginç. Konuşan bir hayvan, bir insandan daha fazla bir şey olmazdı.

**

Ren geyiği bir insanı vurdu. 'Üç avcının kızığını çeken Rudolf adında bir ren geyiği avcılardan birini bacağından vurdu. Rudolf'un boynuzları tüfeklerden birine takıldı ve tetiği çekip ateşledi tüfeği.'

Ne zaman tüm hayvanlar tüfek kullanmasını öğrenecek? Ne zaman hayvanlara ateş etmek avcılar için tehlikeli bir durum alacak? Ne zaman hayvanlar isyancılar gibi silâh çalacak, çaldıkları silâhları bir kenara kaldırıp atış talimleri yapacak? Bu konuda boynuzlu hayvanlar çok daha avantajlı bir durumda olurdu kuşkusuz, ama tırnak ve dişler de avcılara ateş etmekte iş görebilirdi. Peki, ya bu arada zarar görebilecek suçsuz insanlar? Ona bakarsan ne kadar suçsuz hayvan...!

*
**

Doğu patriklerinin ileri sürdüğüne göre, İsa şimdiye dek hiç bir insanın olmadığı kadar çirkinmiş. Çünkü insanlığı esenliğe kavuşturabilmek için Adem'in tüm günahlarını, hatta onun fizik bakımından tüm güzellik kusurlarını üstlenmiş.

*
**

İçki içmede kullanılan ayaklı kadehler gibi yürekler. Göğüslerden çıkarılıp alınabilir ve içki içmede kullanılmak üzere başkalarına sunulabilir. Yüreğini çıkarıp bir başkasına rehin bırakabilir insan, bunun için yüreği rehin bırakacağı kimsenin göğsüne yerleştirir. Seven bir kimse, göğsünde yabancı bir yürekle dolaşp durur ortalıkta. Ölen bir kimse, bir başkasının yüreğini de alıp kendisiyle mezara götürür; kendi yüreği ise, yüreğini alıp götürdüğü kimsede yaşamasını sürdürür.

*
**

Bakış koleksiyoncusu: Kendisine yöneltilen tek bir bakışı bile elden kaçırmamaya önem veriyor ve her bakış için teşekkür ediyor. Pek çok bakış topluyor zamanla, haftalar ve yıllar boyu bunların vekilharçlığını yapıyor. Birbirinden bağımsız küçük sermayelere bölüp belli girişimlere yatırıyor hepsini, asla birbirine karıştırmıyor, yeni sermayeleri nereden sağlayabileceğini kesinlikle biliyor, kendine göre faizler uyguluyor sermayelere. Girişimleri yavaş yavaş pek çok ülkeye yayılıyor; öyle bakışlar oluyor ki, ele geçirmek için gezilere çıkıyor, oradan oraya yolculuklar yapıyor.

Sevdiği erkeği kışkandırmanın üstesinden gelemeyen bir kadındır. Adamı ne kadar kuşkulara sürüklemek isterse, adam o kadar çok sadakatine inanıyor. Adamın kafasındaki imajını karalamak için elinden geleni yapıyor kadın; gelgelelim kendisi bu yolda çaba harcadıkça, ilgili imaj adamın kafasında daha bir saflık ve parlaklık kazanıyor. Sevdiği adam kendisi hakkında en çirkin şeyleri anlatacak insanlar kiralanıyor, kadın. Ama adam anlatılanlara gülüp geçiyor. Kızayım bile demiyor hiç. Sanki kadınla değil de bir başkasıyla ilgiliymiş gibi bir hava içinde söylenilenleri dinliyor.

Adamın kendisine olan inancının sarsılmazlığı kadını giderek daha çok kahrediyor, adamın kafasındaki imajını çamura bulamak için kendisinin normalde hoşlanmadığı şeyler yapmaya başlıyor. Adamın en azılı düşmanına gidip akıl danışıyor, sevgilisinin en zayıf yerinin neresi olduğunu öğreniyor kendisinden. Ama bu da, adamın düşmanı ile barışmasını sağlamaktan öte bir işe yaramıyor. Adam, kadının el attığı her şeyi güzel ve değerli buluyor.

İşin nasıl sonuçlanacağı kestirilecek gibi değil.

Yargıç yerde oturuyor, ötekiler onun çevresinde ayakta dikiyorlar, sanıklar ise tavanda asılı bekliyor. Karar fısıltıyla açığa vuruluyor. Aklanan sanık tavandan indirilerek ayakta dikiyenler arasına alınıyor. Mahkûm olanlar ise yargıcın yanına oturtuluyor, yanağını yargıcın yanağına sürüyor. Bunun üzerine yargıç onu gözlerinden öpüyor, sanık da bundan böyle gözlerini açamıyor, bu da işte sanığa verilecek cezayı oluşturuyor.

Düşünceler yerine bulutlar. Düşünenlerin başlarının üstünde oluşuyor bulutlar, derken rüzgâr önüne katıp götürüyor onları; düşünceden yana yoksul ülkelere yağmur olup yağıyorlar.

İnsanların daha uzun süre hayatta kalmasını sağlamaktan oluşup her zaman için yasallığını koruyan bir hırs, uzmanlaşıp bir mesleğe dönmüş ve bu meslekten geçimini sağlayan bazı insanlar türemiştir: hekimler. Herkesten çok ölümlere tanık oluyor hekimler, herkesten çok ölüme alışıyorlar. Hatta mesleklerini yerine getirirken kazayla yol açtıkları ölümler sonucu içlerindeki çalışma şevki yavan ve kuru bir niteliğe bürünüyor. Ölüme dinsel nedenlerden kaynaklanan teslimiyete karşı en çok savaşıyan bu kişiler, sonunda ölümü doğal bir gözle görüp sineye çekiyorlar. Hani insan öyle hekimler olsun istiyor ki, hekimlik alanındaki etkinlikleri kendilerine daha değişik bir bakış açısı kazandırsın, sarsılmaz bir direnişle ölüme karşı çıksınlar, başkalarının ölümüne tanık oldukları ölçüde ölümden nefret etsinler. Yenilgileri, yeni bir dinin besin kaynağını oluştursun.

*
**

Bir ırmağı çaylarına, derelerine ayırmak. Bir insanı anlamak.

*
**

Kendi ailesi olmayan her ailede havasızlıktan boğulur insan. Kendi ailesinde de boğulur, ama farkına varmaz.

*
**

Şu ya da bu ülkenin sâkinleri değil, bütün insanlar hesabına tasalanıp kaygılanmasından gurur duyuyor. Ölüm insanlar arasında ayırım gözetmediğinden, o da insanları ayırmıyor.

Ama dünya ansızın yabancı bir gücün istilâsına uğrasa, bunun onda nasıl bir tepkiye yol açacağını soruyor kendi kendine.

Henüz atom bombası diye bir şey yokken tufan öncesi dönemde yaşamış eski kavimler birbirlerine nasıl nefretle bakmışsa, o da tanımadığı insanlardan öylece nefret mi ederdi acaba? «Nasıl olduklarına aldırmayın, yok edin hepsini, başvuracağınız her çarenin başımın üzerinde yeri var, çünkü bizler bütün insanlardan üstünüz», gibi sözler mi söylerdi.

İnsanı gururlandıran her genişlik ve açılımda başkalarının havasızlıktan boğulmasına yol açacak bir darlık saklı yatar.

**

İplik gibi dümdüz akıp giden rahat ve güvenli akademik yaşamlarını, sefalet ve umutsuzluk içinde yaşamış bir ozanın yaşamı üzerine kuranlar arasında, acaba bu yaptığından *utanç duyan* tek kişi var mıdır? diye soruyorum kendi kendime.

**

Hayattayım. Hayatta değilim. İnsanlığın yeni sayı oyunu.

**

Bir ozan, yetersizlikleri üzerine kol kanat germelidir. Gözüne hoş görünmeyen her şeyi tekrar tekrar sınavıp yoklar, hoşlanmazlıklarında düzeltmelere giderse, kendisinden geriye hiç bir şey kalmaz. Ozanın «sağtöresi», yadsımlarıdır; ama bu sağtöre sağlıklı durumunu korudukça, ozan her şeyden bir uyarı kaynağı olarak yararlanabilir.

**

Goethe'de çokluk insanı sıkın şey, hiç bir zaman eksik bir tarafa rastlanmayışıdır. Yaşı ilerledikçe, Goethe, tutkularından kaynaklanan duygusal tekyanlılıklara giderek daha çok güvensizlik besler. Ama başkalarından değişik bir dengeyi gereksinilen bir büyüklüğü olduğu kuşkusuzdur. Ayaklıklar üzerinde yürüyen biri değildir, devcileyin düşünsel bir yer küresi gibi hep yusuvarlak kendi kendini taşır. Onu anlamak için bir ay gibi çevresinde dolanmak gerekir; insanı küçük düşürücü bir rol; ama Goethe karşısında bundan uygunu yok.

Goethe cesaret değil, süreklilik gücüyle donatır insanı. Yakınında eğleştiğiniz zaman, ölümün o kadar uzun süre kendini sizden uzak tutacağı bir başka büyük ozan bilmiyorum.

**

Boyuna yerine getirilmemiş yeni istekler bulmak, çok ileri yaşlara kadar sürdürmek bunu.

**

Buddha'ya karşı duyduğum saygı yalnızca, öğretisinin doğmasını bir ölünün manzarasının sağlamasından kaynaklanıyor.

**

Yaşamın en büyük çabası, ölüme alışmaktan kendini sakınmaktır.

**

Bugünkü görüşlerimize, hayvan, insan, doğa ve dünya üstüne bugünkü egemen görüşlerimize ne yoldan ulaştığımızı ortaya koymaktan başka işe yaramayan bütün kitaplar bir hoşnutsuzluk uyandırır içimde. Vara vara nereye vardık? Bizi gidecek bugünkü dünya görüşümüze ulaştırmış cümleler, geçmiş çağlardaki düşünürlerin yapıtlarında aranıp bulunarak bir araya toplanıyor, görüş ve düşüncelerinin yanlış sayılan büyük bölümü ise esefle karşılanıyor. Bu tür kitapları okumaktan daha mikropsuz, daha sağlıklı ne olabilir? Ama eski düşünürlerin bu yanlış görüşleridir ki, beni özellikle ilgilendiriyor. Bu görüşler, günümüzde hepsinden çok gereksindiğimiz, bizi bugünkü dünya görüşümüzün korkunç çıkmazından çekip çıkaracak güçlerin tohumlarını içeriyor olabilir.

**

Felsefe tarihinde dünyanın bir kitle olarak algılanması, yeni bir dünya görüşünün doğmasında en az iki kez kesin bir rol oynaması. İlk kez, atomların birden fazlalığını savunan De-

mokrit'le, ikinci kez, dünyaların birden fazlalığını savunan Giardano Bruno * ile gerçekleşti bu.

**

Patlamalar, infilâklerle ele geçirilebilir nitelik kazanmasından beri, hiçlik denen şey görkem ve güzelliğini yitirmiş bulunuyor.

**

Belli bir süre yaşamış bir insanın kendi içinde topladığı yüzlerin oluşturduğu stok.

Bu stok ne kadardır ve ne zamandan başlayarak çoğalmaz olur artık? Bir kişi vardır, diyelim 500 yüzle çalışır, kendisi için canlıdır bu 500 yüz, gördüğü bütün öbür yüzleri bu 500 yüzle bağlantılı kılar. Böylece insanı tanımaya yönelik bilgisine bir çeki düzen verir, ama bu bilgi sınırlıdır. Tanımadığı birini gördü mü: «Tanıyorum ben bunu», der ve tanıdığı yüzlerden birinin yanına katar onu, bir kenara kaldırıp kor. Yeni kişi, özelliklerinin oluşturduğu tip dışında değişik biridir belki; ama onu gören için, yanma katılan kişidir.

Kısaca tüm yanlış değerlendirmelerin alabildiğine derinlerde saklı yatan kökünü işte burada aramak gerekiyor. Yüz stoku, her insanda değişik büyüklüktedir. Pek çok yüzü kendine mal etmiş kimse, görmüş geçirmiş biri izlenimini uyandırır ve kendisine bu gözle bakılır. Ama ilgili kimse yalnızca yüz belleğiyle sivriliş öne çıkar ve bu da kendisini enikonu aptal birine dönüştürebilir.

Benim kendim, yaklaşık on yıl var ki, yeni yüzleri eski yüzlerle bağlantılı kılmaya giderek daha çok eğilim duyuyorum. Eskiden birbirlerinin aynı yüzlerle seyrek karşılaşır, hiç beklemezken ansızın karşıma çıkan böyle bir durum karşısında neye uğradığımı şaşırırdım. Birbirinin aynı bu yüzleri ben ara-

* Bruno, Giardano (1548 - 1600); İtalyan filozofu; evrenin sonsuz sayıda dünyalardan oluştuğu görüşünü ortaya attı; kilisenin doğmalarına ters düştüğünden engizisyon tarafından ateşte yakılarak ölüme mahkûm edildi. (Ç. N.)

mazdım, onlar gelip beni bulurdu. Ama şimdi ben kendim arıyorum onları; birbirinin aynı olduklarına bazan pek inanmasam bile, zorla birbirine eşitliyorum. Artık yeni yüzleri yeni -yüz olarak algılayabilme gücünü yitirmiş olabilirim.

Yeni yüzler karşısında takınılan böyle bir tutum, iki nedenden kaynaklanabilir: Yeni şeyleri kavrayacak kadar dinamik olmaktan çıkılmış, duyuların hayvansı gücünde tavsama olmuştur. Ya da iç dünyadaki sakinlerin sayısı gereğinden çok artmış, içteki kentte ya da cehennemde, içimizde taşıdığımız şeye siz ne isim verirsiniz artık, yeni yüzlere ayrılacak yer kalmamıştır.

Ne var ki, üçüncü bir olasılığı da pek göz ardı etmemek gerekiyor: Bundan böyle yeni 'hayvanlardan' kolay kolay korkulmamaktadır; zamanla daha bir kurnaz insanlara dönüşmüş, titiz sınamalara başvurmada, güvenilirliği şimdiye dek denenmiş savunma eylemlerine bel bağlanır olmuştur.

Gerçekten düpedüz yeni 'hayvanlar' söz konusu olaydı, yeterince korkulurdu kendilerinden, dolayısıyla anlaşılmalarına çalışılırdı.

Okula giderken okuduğum «Der Ackermann aus Böhmen» * oyununu yeniden okumam gerekiyor. Ölüme karşı duyulup bu konuşmanın içeriğini oluşturan kin ve direnişin gerçek bir yanı var mı, yoksa tümüyle güzel sözler mi bunlar? Öğrenmek istiyorum. Geçmişten günümüze aktarılagelmiş yazınsal ürünlerde ölüme karşı duyulan gerçek kin ve nefret ne kadar az yer tutuyor? Ama işte bu birazcık şeyin saptanarak bir araya toplanması ve bir yerde yoğunlaştırılması gerekiyor. Ölüme karşı hazırlanacak böyle bir Kutsal Kitap'tan, ölüme kafa tutan güçler zayıflamaya yüz tuttu mu, taze pek çok güç sağlanabilecektir. Ayrıca bu, insanın ölüm karşısında açığa vurduğu direnişindeki büyükleme havasını hafifletecektir biraz; çünkü bir insan, ölümün ne mal olduğunu anlamış tek kişi olabilir mi? Amacım kendime müttefik bulmak değil, daha başka tanıklar ele geçirmektir. Çünkü ölüm karşısında sergilediğim, hiç bir şeyin sarsamayacağı o sert tutumun, sanki ilgili tutum kendi yaşamımın özel koşullarından kaynaklanmış, dolayısıyla yalnız benim için geçerliymiş gibi günün birinde psikolojik açıklamalara başvurularak «hesabının görülmesi» korkunç bir şey olurdu. Oysa başkalarında da gözlemlenecek böyle bir tutum, *başka* yaşamların kapsamına girer; dolayısıyla, *her* insanın yaşamında yer alma olasılığı artar.

*
**

Minicik ağızlı genç ve zarif adam. Yemek yiyeceği zaman, iki parmağıyla köşelerinden tutup ağzını açması gerekiyor.

* Alman tiyatro yazarı Joseph Gregor'un (1888 - 1960) ilk kez 1929 yılının kasımında Viyana'da Schönbrunner Schlosstheater'de sahnelenen oyunu. (Ç. N.)

Büyük sözlerin, içinde su ısıtılan bir çaydanlık gibi ansızın ısıksı sesler çıkararak insanı uyarması yerinde olurdu.

Aya giden astronotların cesareti büyüktür büyük olmaya, ama Kalahari'de * avlanan ya da birkaç arkadaşıyla aslanları avından uzak tutmaya çalışan bir boşıman'mkinden ** daha büyük değildir. Yeni olan şey, dehşet verici şu özelliştir: Ay yolculuğunda her şey telsiz emriyle gerçekleşmekte, hiç bir şey kendiliğinden olup bitmemektedir.

**

Günümüzde bütün ayrımı, her şeyin fotoğrafının çekilebilmesi oluşturuyor. Saklanıp gizlenebilen hiç bir sefalet tablosu bulunmuyor artık. Her türlü sefalet açıkta ortada, gözler önündedir.

Ancak bu, herkesin sefalete eskisinden kolay alışabilmesi gibi bir anlamı içeriyor yalnız.

Eskiden bir insan hiç bir şeyden haberi yokmuş gibi davranabiliyordu. Bugün ise çaresiz kalmış bir kimse davranışını sergileyebiliyor, çünkü *fazlasıyla* çok şey bilmektedir.

Dostlar arasındakiler de içinde olmak üzere, tüm konuşmalar eskisinden daha iki yüzlü nitelik kazanmıştır. İnsanın ateş püsküreceği gereğinden çok şey var. Her Allahın günü her insan korkunç pek çok şey yaşıyor. Ama korkunçlukların fazlalığına bakıp ortada kendisini ilgilendirecek bir şeyin bulunmadığı sonucunu çıkaracak kimse, çevresinde neler olup bittiğini bilir yine de. Sağır ve dilsizlerin bile, gözleri görmeyenlerin bile kendilerini pek uzağında tutamayacakları olaylar vardır ortada, aptalların bile hiç değilse kendi canlarıyla ilgili

* Güney Afrika'da yer yer çöllerle kaplı susuz bir bölge. (Ç. N.)

** Kalahari steplerinde yaşayan ilkel bir kavmin kısa boylu, çekik gözlü, sarımtırak tenli mensupları. (Ç. N.)

olarak korkuya kapılmaları için yeterince neden vardır. Dolayısıyla, bütün sözde sâkin davranmalar, bir iki yüzlülük uçurumunu kendisinde barındırıyor.

**

Söylenmek istenenden 'daha fazlasını söylememek çok güç.

**

Tüm alışkanlıklarını bilip öğrenecek bir kimse, kim olduğunu bilmez duruma düşerdi.

**

Öyle görülüyor ki, depremlelerin insanlarda uyandırdığı suçluluk duygusu, onların yol açtığı savaşlardan daha büyük.

**

Kendini pek alçalmış hissedenden bir kimse için yapılacak tek şey vardır: Kendini alçalmış hissedenden bir başka kişiyi avutmak ve onu tutup yüceltmek.

**

Dschuang-Tse'de fantastik'in gerçekliği. Fantastik, asla ideal bir nesne durumuna indirgenmiyor. Bir dokunulmazlığı içeren, gerçeğin gerisinde saklı bir şey değil, gerçeğin kendisidir. Taoizm'de beni her zaman kendine çeken, dönüşüm olayını bilip tanıyarak bunu onaylayışı, ama Hint ve Avrupa idealizminin konumunda soluğu almayışıdır.

Taoizm uzun ömürlülüğe ve *bu* yaşamdaki ölümsüzlüğe hepsinden çok değer veriyor, ulaşılmasına yardım ettiği suretler hep bu dünyaya ilişkindir. Kendileri bilmeğe de, ozanların dinidir Taoizm.

Çin'in üç temel öğretisi olan Mencius, Mo-Tse ve Dschuang-Tse arasında var olan gerilim, bana güncel bir gerilim gibi görünüyor, çağdaş insandaki gerilim de bundan daha eksiksiz tanımlanamaz. Oysa geçmişten bize aktarılagelmiş Avrupa'ya özgü gerilim, gerçeklikten uzak ve yapay nitelik taşımaktadır. Bugün insanın eski Çin filozoflarının yazdıklarından daha çok

ilgiyle okuyacağı bir başka şey yoktur. Önemsiz hiç bir şey, ilgili filozoflarda yer almamaktadır. Kavramlar yoluyla bir tahrif olayına yol açılmaktan elden geldiğince sakınılmaktadır. Tanım, amacın kendisine dönüşmemektedir. Her zaman *kavramların* değil, yaşamın karşısında olası tutumların sözü edilmektedir.

*
**

Etkileri konu alacak bir edebiyat tarihi yerine, karşı etkilerin edebiyat tarihi çok daha aydınlatıcı olurdu. Her zaman açıkça ortada bulunmayacak karşı örnekler, çokluk örneklerin kendilerinden daha büyük önem taşır.

Hoşnutsuzluk duyduğu şeylerden yola çıkarak bir insanın yaşamöyküsünü kaleme almak. Hoşnutsuzluk duyulan şey, bambaşka bir biçimde işler içe, cildin altında kaybolmuş, ama uyanık bekler. Bir kez aşağılanmış, unutmaya konu olabilir; ama görünürde bir unutmadır bu, hoşnutsuzluk duyulup aşağılanmış nesneye sırası gelince hiç çekinilmeden kullanım için başvurulabilir.

*
**

Tersine dönüşümler :

Gömme töreni sırasında tabut kayboldu. Ölünün yaslı sahipleri açılmış mezara konup acele toprakla örtüldü üzerleri. Derken ölü gizlendiği yerden ansızın çıkıp geldi ve mezara gömülen sahiplerinden her birinin üzerine yerden bir avuç toprak alıp attı.

Işıklar söndü, kent karanlığa büründü. Canilerin korku düştü yüreğine, polislerin peşini bıraktı.

Köpek, efendisinin ağzından burunsallığı çıkardı, ama ipini çözmedi.

Işıklı bir reklamda harfler yer değiştirdi ve reklamı yapılan mala karşı bir uyarı oluşturdu.

Kedi, fareyi kendi pençeleriyle donatıp hayatın içine saldı. Tanrı, kaburga kemiğini Adem'in böğrüne gerisin geri yerleştirdi, üflediği soluğu tekrar çekip aldı ondan ve kendisini yeniden balçığa dönüştürdü.

İnsanlar, *teknik dışında* nelerin var olduğunu düşünmek zorundadır. Yoksa bizi tekniğin egemenliğinden özgürlüğümüze kavuşturacak güçleri nasıl ele geçirebiliriz?

*
**

Yıldızlarla donanmış bir gökyüzü, bilinmeyen nedenlerden ansızın başının üzerinde yer alsa, mutlu hissederdi kendini.

*
**

İnsanın aklında tutabileceği kaç yüz vardır? Bir üst sınırı var mıdır bu sayının? Ve ilgili sınıra, uğrunda ölmeleri için insanların yüzlerini belleğinde tutan yalnızca Napolyon gibi kişilerce mi ulaşılacaktır?

*
**

Baştan beri insanın içinde eğleşiyormuş gibi, ölümü doğuştan insanın yaşamına katmak isteyen filozoflar.

Ölüme ancak sonuçta ortaya çıkan bir nesne gibi bakmaya katlanamıyor, onu alıp gerilere doğru uzatmayı, yaşamın başından yola çıkarmayı yeğliyor, ancak böylece inceltip seyreterek ve bir âşinalıkla donatarak ölümü kendileri için katlanılır kılıyorlar.

İlgili davranışlarıyla ölümü hakettiğinden daha büyük bir güç bağışladıklarını kavrayamıyorlar bir türlü. Adeta: «Ölsen ne çıkar, zaten şimdiye dek ölüp durdun hep», der gibidirler. Böylece ödle ve bayağı bir numaraya başvurdıklarını, dolayısıyla kendilerini suçlu duruma düşürdüklerini sezdikleri yok; çünkü ölüme karşı belki kendilerini savunabileceklerin güçlerini kırıyor, felce uğratiyorlar. Savaşılmaya değer biricik savaşın

önüne geçiyorlar. Teslim bayrağını çekmek anlamına gelen bir davranışın bilgelik sayılacağını açıklıyorlar. Herkesi kandırıyor, kendi yüreksizliklerine inandırıyorlar.

Aralarında kendilerini Hıristiyan bilenler, böyle yapmakla gücünü ölümü yenilgiye uğratmaktan alan inançlarının özünü zedeliyorlar. İsa'nın İncillerde üstesinden geldiği anlatılan ölümleri diriltmesi, kendilerine kalsa saçmadır. «Ölüm, nerede senin o dikenin?» Dediklerine göre, ölümü bir diken görmek yanlıştır, çünkü hep vardır ölüm, Siyam ikizleri gibi birbirinden kopmayacak biçimde sarmaş dolaştır ölümle yaşam.

Sözü geçen filozoflar, insanı, damarlarında sürekli dolanıp duran bir kan'm insafına bırakıyorlar; bir teslimiyet, bir tevekkül kanı adını vermek, yaşamak için kendisini sürekli yenileyen asıl kanın gizli gölgesi demek doğru olur bu kana.

*
**

Stoacılar, * ölümü ölümle yenmeye çalışıyor. Savundukları görüşe göre, insanın kendisinin kendi eliyle kendi üzerine salacağı ölüm insana bir kötülükte bulunamaz, dolayısıyla korkulacak bir nesne olmaktan çıkar.

Kendi kendisinin kafasını koparacak kimse, bundan böyle acı hissetmez.

* Yunan felsefesinde milattan önce 300 yılında Kition'lu Zenon tarafından kurulmuş çok yaygın bir akımın mensupları. (Ç. N.)

Öyle cümleler vardır ki, yalnızca bir *başka* dilde anlam kazanır. Kendilerini doğurtacak bir ebe bekler gibi çevirmenlerini bekler.

**

Bir diğeri uyanık durur ve çalışırken, bir grup uyuyor. Ancak çalışan gruptakiler uyuduğu zaman, öteki gruptakiler uyanıyorlar. Sağda solda gezinip dolaşıyor, günlük işlerinin peşine düşüyorlar. Uyuyanlara aldırıyor, bilemedin kendilerini rahatsız etmemek için uzaklarından geçerek onların farkında olduklarını belli ediyorlar. Arkadan yatıp uyuyorlar yine ve sıra ötekilere geliyor. Dolayısıyla, her iki gruptakiler birbirleriyle hiç konuşmuyor, birbirlerini asla uyanık durumda görmüyorlar.

Ama gizliden gizliye bir bilmece gibi uyuyanların kimliklerini çözmeye uğraşıyorlar; kendi aralarında uyuyanların sözünü etmeleri yasak, görgü kurallarına aykırı bu. Ortaya koydukları eserlerden birbirlerini tanıyorlar tanımaya, ama bu eserler bir gruptakilerce kotarılrken karşı gruptakiler hazır bulunmıyor.

Mutsuz sevgiler uyuyanları gelip buluyor. Uzakta bir öbür dünyanın varlığı gereksiz, çünkü uyuyanların hep gözü önünde bu dünya. Öbür dünya hep ortada, uyuyor hep. Uyandı mı, nasıl olur durum acaba? Bu temel düşünce, metafiziklerinin içeriğini oluşturuyor. Düşte birbirleriyle karşılaşıyorlar. Ama birbirlerini tanımaksızın aynı yerde yaşayıp gidiyorlar.

**

İş o kadar tehlikeli bir durum aldı ki, dünyanın tüm yüzeyin-

de hiç bir canlı varlık bundan böyle ortada görünmeyi göze alamadı. Yer kabuğu, ayın kabuğu gibi ıssızlaştı, yabana dö-nüştü. Duman bulutçukları bile tehlike saçıyordu. Çok aşağı-larda bir yerde birbirine toslamanın insanda rol açtığı korku-lar. Madencilerden bir ulusa dönüşmüş bütün bir insanlık. Dehliz üstüne dehliz, avucun içi gibi tanınıp bilinen gazlar. Güçlüler, depo ettikleri hava hazineleriyle en derinlerde. Yü-zeye doğru havasızlıktan yarı boğulmuş ayaktakımı, yukarıya karşı çeşitli setlerin sona ermek bilmeyen yapımıyla meşgul. Çin seddi mi! Bütün yer yüzeyi betondan mükemmel bir koruyucu zırh sanki. Kabuk sürekli onarılıyor, kalafattan ge-çiriliyor, bakım görüyor, yeniden kalafatlanıyor. Köleler iki büklüm. Sıkıştırılmış hava tahtlarının üzerinden bir yere kıpır-damıyor güçlüler, hava hazinelerinin başından bir an bile ay-rıldıkları görülüyor.

S O N

Anılarımdan ilki kırmızılar içinde yüzüyor. Bir hizmetçi kızın kollarında bir kapıdan çıkarılıyorum dışarı, yere bakıyorum kırmızı, solda bir merdiven iniyor aşağı, o da kırmızı. Karşımızda, bizimle aynı kattaki bir odanın kapısı açılıyor, bir adam gülümseyerek görünüyor kapıda, güler yüzle bana doğru geliyor. Burnumun ucuna kadar sokuluyor benim, sonra duruyor ve diyor ki: «Dilini göster bakayım!» Dilimi uzatıyorum; adam elini cebine atıp bir çakı çıkarıyor, açıyor çakıyı ve dilime iyice yaklaşıyor. «Şimdi senin şu dilini keselim bakalım!» diyor. Dilimi geri çekmeyi göze alamıyorum; adam çakıyı habire yaklaşıyor, çakının ağzı dilime değdi degecek. Son anda çakıyı çekip alıyor geriye ve şöyle söylüyor: «Hele bugün kalsın, yarın keseriz!» Çakıyı yine katlayıp cebine sokuyor. Her sabah kapıdan çıkıp kırmızı sofaya ayak atıyoruz, her sabah karşı odanın kapısı açılıyor ve yüzünde gülümsemeyle adam görünüyor. Ne söyleyeceğini kestiriyor, dilini göster! demesini bekliyorum. Dilimi kesip alacağını biliyorum ve her defasında korkum daha da büyüyor. Gün böyle başlıyor hep ve aynı olay ileride bir çok kez tekrarlanıyor. Ama ben bundan kimselere söz açmıyorum, ancak çok sonraları ilgili konuda sorular yöneltiyorum anneme. Babam ve benimle 1907 yazını Karlsbad'da geçiren annem, dört bir yandanki kırmızılardan anımsıyor Karlsbad'da kaldığımız pansiyonu. İki yaşındayım; Bulgaristan'dan bana bakacak bir hiz-

* İlgili bölüm, yazarın üç ciltlik yaşam öyküsünün birinci cildi olan Kurtarılmış Dil'den (Die gezettete Zunge) alınmıştır. (Ç. N.)

metçi kız getirmişler yanlarında; kızın kendisi de henüz on beş yaşında gencecik bir şey. Sabahları çok erkenden kücağında iki yaşındaki çocukla çıkıp gidiyor evden, yalnız Bulgarca konuşuyor, ama kalabalık Karlsbad'da yolunu izini şaşırdığı görülüyor hiç. Her seferinde, tam belirlenen saatte kücağında çocukla yine dönüp eve geliyor. Bir defasında yabancı genç bir adamla yolda rastlıyorlar kendisine, bu konuda diyecek birşey bulamıyor, tesadüfen tanıştıklarını söylüyor adamlar. Aradan bir, iki hafta geçiyor; anlaşılıyor ki, adam koridorun öbür tarafında tam bizim karşıımızdaki odada kalmaktadır. Kız, bazı geceler odanın kapısından süzülüp kayıyor içeri. Annem ve babam, kendilerini kızdan sorumlu görüyor, onu apar topar Bulgaristan'daki geldiği yere yolluyorlar.

Kızla genç adam, sabahın çok erken bir saatinde evden çıkıp gidiyorlar; ilk kez bu yoldan karşılaşmış olmaları, ilk böyle başlamıştır herhalde. Ama çakıyla verilen gözdağı etkisini göstermiş, çocuk on yıl boyunca susup kimseye bir şey çıtlatmamıştır.

A i l e G u r u r u

Dünyaya gözlerimi açtığım aşağı Tuna kıyısındaki Rusçuk, eşsiz güzellikte bir kentti bir çocuk için. Bulgaristan'da bulunduğunu söylersem, Rusçuk konusunda yeterince bir fikir vermiş sayılmam, çünkü içinde alabildiğine değişik ırktan ve milletten insanları barındırıyordu kent, bir günde yedi, sekiz ayrı dilin konuşulduğu işitilebiliyordu. Taşradan gelmiş Bulgarlar dışında bir hayli Türk de vardı. Türkler'in kendi mahalleleri bulunuyordu; komşu mahallede de İspanyol Yahudileri, yani bizler oturuyorduk. Ayrıca Yunanlılar, Arnavutlar, Ermeniler ve Çingeneler vardı kentte. Tuna'nın karşı kıyısından ise Rumenler geliyordu; benim sütannem Romanyalı bir kadındı, ama pek anımsadığımı söyleyemem kendisini. Kentte tek tük Ruslar'a da rastlanmaktaydı.

O çocuk yaşta kentteki bu zengin çeşitlilik ve zenginliği gereği gibi kavrayamıyordum henüz, ama etkisini sürekli üzerimde hissediyordum. Bazı kişiler belleğimde kalmışsa, nedeni,

onların belli bir ırktan olmaları ve kılık kıyafetleriyle ötekilerden ayrılmalarıydı. Rusçuk'ta geçirdiğimiz altı yıl boyunca evimizde pek çok hizmetçi çalışmıştı, bir Çerkes de vardı aralarında bunların, sonra da bir Ermeni. Annemin en iyi arkadaşı bir Rus kadını olan Olga idi. Haftada bir Çingeneler gelirdi evimizin avlusuna; sayıları öyle çoktu ki, gözüme bütün bir kabile gibi görünür, her gelişlerinde içimi korkuyla doldururlardı; ileride bu korkudan yine söz açacağım.

Rusçuk, Tuna kıyısında eski bir liman kentiydi, önemi hayli büyüktü bu bakımdan. Liman olduğu için dört bir yandan insanları kendine çekmişti. Tuna'ya gelince, üzerinde sürekli konuşulan bir ırmaktı. Sularının donduğu bazı yıllar vardı, bu yıllara ilişkin öyküler, olaylar anlatılırdı. Buz üzerinden kızıla Romanya'ya gidilebilmişti örneğin ve kızakları çeken atların peşine aç kurtlar takılmıştı.

Kendilerinden söz açılırken kulak misafiri olduğum ilk vahşi hayvanlar, kurtlar olmuştu. Evimizdeki Bulgar köylü kızlarının anlattığı masallarda insan kılığında kurtlar, kurt adamlar geçerdi ve bir gece de yüzüne kurt maskı takarak babam korkutmuştu beni.

Rusçuk'taki bu ilk yaşam yıllarının renkliliğinden, kentin içerdiği tutku ve korkulardan okuyucuya bir fikir verebilmem kolay olmayacak. Sonradan yaşadığım ne varsa, adeta daha önceden bir kez Rusçuk'ta yaşamıştım. Dünyanın kalan bölümü Avrupa diye nitelenirdi bu kentte; diyelim bir kimse Tuna'dan yukarılara çıkıyor, Viyana'ya mı gidiyor, Avrupa'ya gidiyor denirdi. Avrupa, Türk egemenliğinin bittiği yerde başlardı. İspanyol Yahudileri'nden çoğunluğu Türk uyrukluydu; Türkler'in yönetimi altında her zaman rahat ve iyi yaşamışlar, Balkanlar'daki Hristiyan İslavlar'dan daha üstün bir konumu ellerinde bulundurmuşlardı. Ama İspanyol Yahudileri arasında ticaretle uğraşan varlıklı pek çok kişi vardı, bu yüzden yeni Bulgar hükümeti kendileriyle iyi ilişkiler içindeydi ve uzun süre ülkeyi yöneten Kral Ferdinand Yahudiler'in dostu olarak bilinirdi.

İspanyol Yahudileri'nin yaşam biçimleri biraz karmaşıktı. Cemaat yaşamına önem veren dindar Yahudiler'di hepsi. Aşırı-

liğa vardırılmayan bir cemaat yaşamı, varoluşlarının odak noktasını oluşturmaktaydı. Ama İspanyol Yahudileri kendilerine ayrıcalıklı bir gözle bakıyor, bu da onların İspanyol kökenli gelenekleriyle ilgili bulunuyordu. İspanya'dan kovulduktan sonra geçen yüzyıllar içinde aralarında konuştukları İspanyolca pek fazla değişmemişti. Zamanla dilin kapsamına bazı Türkçe sözcükler alınmışsa da, bunların Türkçe sözcükler olduğu anlaşılmaktaydı hemen; ayrıca, ilgili sözcüklerin yerini tutacak hemen her zaman İspanyolca sözcükler vardı. Dinlediğim ilk ninniler İspanyolca idi. Ve yine İspanyol romansları dinlemiştim çocukluğumda; ama hepsinden etkileyicisi ve bir çocuk için hepsinden büyüleyicisi, İspanyol düşünce ve davranış biçimiydi. Safdillik taşıyan bir büyülenmeyle başka Yahudiler'e yukarıdan bakılırdı; hep küçümsemeyle yüklü bir sözcük vardı ki, 'todesco' idi, Alman ya da Askenez Yahudileri anlatılırdı bu sözcükle. Bir İspanyol Yahudisi için 'todesco' bir kadınla evlenmek, düşünülecek gibi değildi; çocukken Rusçuk'ta kendilerinden söz açıldığını işittiğim ya da kendilerini tanıdığım pek çok aile içinde böyle tek bir melez cvliliğin var olduğunu anımsamıyorum. Henüz altı yaşını bitirmemişim ki, bir gün dedem karşısına alıp böyle yakışıksız bir evliliğe karşı uyardı beni. Ama iş, bu aşağılamayla kalmıyordu. Yahudi İspanyolların kendi aralarında da 'iyi' aileler yer almaktaydı. 'İyi' sözcüğüyle de çok eskiden beri varlık sahibi aileler anlatılmaktaydı. Bir insan hakkında söylenebilecek en gururlandırıcı söz ise 'es de buena familia' idi, yani 'o iyi bir ailedendir'. İlgili sözü ne kadar sık işitmişim annemden! Ne çok kanıksamışım bu sözü işitmekten. Annem, Burgtheater'den* hayranlıkla söz açıp benimle Shakespeare'i okurken, hatta çok daha sonraları zamanla bütün yazarlardan çok sevdiği Strindberg'ten konuşurken, kendisiyle ilgili olarak iyi bir aileden geldiğini, bütün çevrede kendi ailesinden üstün bir aile bulunmadığını hiç çekinmeden ileri sürerdi. Bildiği uygarlık dillerinin, edebiyatları zamanla yaşamının gerçek içeriğini oluşturan annem, okuduğu yazarların tutkulu ev-

* 1752'de Viyana'da kurulan saray tiyatrosu. (Ç. N.)

renselliğiyle kendi içinde sürekli besleyip büyüttüğü o kasınlı aile gururu arasında bir çelişkinin var olduğunu asla duymıyordu.

Henüz tümüyle annemin etki çemberinde yaşadığım yıllarda bile — annem bütün düşünüy kapılarını önümde aralıyor, ben de körü körüne ve hayranlıkla kendisini izliyordum — ilgili çelişki dikkatimi çekmişti; bu çelişki beni kahrediyor, aklımı karıştırıyordu. Sayısız konuşmalarda, çocukluk yaşamımın her döneminde annemle ilgili çelişkiyi tartışıyor, kendisine suçlamalar yöneltiyordum, ama annem hiç aldırımıyordu. Ondaki gurur izleyeceği kanalları çok önceden ele geçirmiş, yolundan hiç şaşmaksızın bu kanallarda akıp gidiyordu. Ne var ki, annemdeki bir türlü akıl erdiremediğim bu dar görüşlülük, soy sople büyüklemenin her türlüüne karşı daha çok erkenden bende bir allerjinin doğmasına yol açmıştı. Ne türlü olursa olsun belli bir kast gururunu içinde taşıyan insanları ciddiye alamam, egzotik, ama biraz gülünç hayvanlar gözüyle bakarım kendilerine. Soylu aileleriyle böbürlenlen insanlara karşı kimi zaman aşağılayıcı önyargılar taşıdığımı farketmişim olur anısrın. Üç, beş aristokrat tanıdıkla dostluk kurmamdan önce, soy soplardan söz açmalarına göz yummaya alışmam gerekmiştir; bunun bana ne çok zahmete mal olduğunu bilselerdi, dostluğumu gözden çıkarırlardı sanırım. Bütün önyargıları daha başka önyargılar belirler, önyargılar arasında en sık rastlananları da kendi karşıtlarından kaynaklananlarıdır.

İspanyol ailesi dışında annemin mensup olduğu bir kast daha vardı ki, o da para kastıydı. Benim, özellikle annemin aile çevresinde para yüzünden insanların ne hallere düştüğünü görmüşümdür. En kötü durumda olanlar da, paraya herkesten çok tutkun olanlardı. Para hırsının, perseküsyon hezeyanına dönüşümünü hazırlayan bütün aşamalarına tanık oldum. Öyle kardeşler tanıdım ki, para hırsından yıllar yılı süren davalarla birbirlerinin mahvına yol açtılar, ellerinde avuçlarında metelik kalmadığına bakmayıp hâlâ dava peşinde mahkeme kapılarını aşındırdılar. Onlar da, annemin işte öylesine göğsünü kabartan 'iyi' aileden geliyordu. Annem de benim gibi görüp yaşadı hepsini, kendisiyle sık sık bu konuyu tartıştık. Sorun-

ları derinliğine kavrayan bir zekâsı vardı annemin; insanları tanıma yeteneği ise dünya edebiyatının büyük yapıtları, beri yandan kendi öz yaşamının deneyimleriyle eğitilip bilmişti. Ailesinin içinde bulunduğu kendini helâk etme sürecini hazırlayan çılgınlık eseri nedenlerin bilincindeydi. İlgili konuda bir roman yazabilirdi rahatlıkla. Öyleyken aynı aileye mensup olmaktan duyduğu gurur hiç sarsılmadan varlığını sürdürüyordu. Temelinde sevgi saklı yatsaydı, onun bu gururunu anlamam kolaylaşırdı. Gelgelelim, ailesindeki başkışilerin pek çoğundan haz etmiyordu; bazılarına kızıp köpürüyor, bazılarını ise küçümsüyordu. Duyduğu gurur, ailenin tümüyle ilgiliydi ancak.

Sonraları, insanlığın büyük boyutlarına aktarılırsa, benim de tıpkı anneme benzediğimi anladım. Yaşamımın en güzel yıllarını, tarihteki uygarlıklarda karşılaştığımız insanın oyun ve düzenlerini ele geçirmeye çalışmakla harcadım. Güç ve iktidar denilen nesneyi, tıpkı annemin kendi ailesiyle ilgili olayları yaptığı gibi irdeledim, çözümlemeye çalıştım. Gerek insan, gerek insanlık konusunda söylemeyeceğim pek az kötü şey vardır; öyleyken insanlıktan duyduğum gurur o denli büyüktür ki, kin ve nefretle baktığım tek şey var yalnız: İnsanlığın düşmanı ölüm.

‘ *K a k o l a g a l l i n i c a* ’
Kurtlar ve Kurt Adamlar

Çocukluğumda ikide bir işittiğim coşkulu, beri yandan sevecen bir sözcük vardı: La butica. Dedemle oğullarının bütün günü dört duvarı arasında geçirdikleri mağaza için böyle derlerdi. Henüz pek küçük olduğumdan, beni yanlarına seyrek alıp götürürlerdi mağazaya. Dükkân zengin mahallelerinin yer aldığı tepeden doğru limana inen dik bir yokuşun üzerindeydi. Bütün büyük mağazalar bu yola sıralanmıştı. Dedemin mağazası, gözüme heybetli ve yüksek görünen üç katlı bir binanın içindeydi, tepedeki evler ise tek katlıydı. Mağazada toptan yiyecek maddeleri satılırdı, geniş mi genişti içerisi ve bir de güzel kokardı ki! Yerde çeşitli hububat cinsleriyle dolu

ağız açık büyük çuvallar dururdu; darı çuvalları, arpa çuvalları ve pirinç çuvalları vardı. Ellerim temizse çuvalların içine daldırabilir, hububat tanelerine dokunabilirdim. Hoş bir duyuydu doğrusu; avucumda tanelerin varlığını duyumsar, ellerimi çuvallardan çıkarır, taneleri koklar ve onları yine avuçlarımdan yavaş yavaş ilgili çuvalların içine akıttırdım; sık sık yapardım bunu, dükkânda daha başka pek çok ilginç şey vardı, öyleyken benim en çok severek yaptığım şeydi bu, çuvalların başından beni zor koparıp götürürlerdi. Çay, kahve, ama hepsinden çok çikolata vardı mağazada. Tümü de kocaman paketler halinde, güzelce sarılıp sarmalanmış dururdu ve normal dükkânlardaki gibi hiç biri tek tek satılmazdı. Yerdeki ağız açık çuvallardan pek hoşlanmamın bir nedeni de, boyuma göre pek yüksek olmayışlarıydı; ellerimi içlerine daldırdığım zaman, benim için önemli bir sürü tanenin dokunuşunu ellerimde duyumsayabilmemdi.

Mağazadaki malların çoğu yiyecek şeylerdi, ama hepsi değil kuşkusuz. Kibritler, sabunlar, mumlar da vardı örneğin. Bıçaklar, makaslar, bilek taşları, oraklar, tırpanlar vardı ayrıca. Alış-veriş için taşradan gelen köylüler, uzun süre bunların önlerinde dikilir, parmaklarıyla keskinlik derecelerini yoklardı. Ben merakla, biraz da korkuyla onlara bakardım; benim, bıçaklara dokunmam yasaktı. Birinde, yüzümdeki ifadenin kendisini keyiflendirmiş olacağı bir köylü, başparmağını tutarak kendi başparmağının yanına getirip koydu, cildinin ne kadar sert olduğunu gösterdi. Mağazada, al şu çikolatayı da ye diyen biri çıkmıyordu bana; arkadaki bir yazıhanede oturan dedem, dükkânda sert bir disiplin uyguluyordu; ayrıca mağazada perakende mal satıldığı yoktu. Ama beni sevdiğini evde açıkça belli ediyordu dedem; çünkü hem adını, hem soyadını taşıyordum. Oysa beni mağazada görmekten pek hoşlanmıyor, asla mağazada uzun süre kalmama izin vermiyordu. Dedem yanında çalışanlardan birine bir iş buyurmaya görsün, hemen ilgili kişi kendisinden aldığı talimatla koş koş uzaklaşıyor, bazan da bir başkasının paketlerle dükkândan çıkıp gittiğini görüyordum. Mağazada sıska, hırpani kılıklı, hep dalgın gülümseyen yaşlıca bir adam vardı, en çok onu seviyor-

dum ben. Devinimleri bir kesinlikten uzaktı; dedem kendisine bir şey söylemeye görsün, hemen korkup sıçırıyordu yerinden. Düşler kurup duruyordu sanki, mağazada rastladığım öteki kişilerden bambaşka biriydi. Beni ne zaman görsen, sevimli bir söz söylerdi; konuşmasında öylesine bir belirsizlik havası vardı ki, ne dediğini anlayamaz, ama bana karşı içinde iyi duygular beslediğini sezerdim. Tschelebon idi adı, beceriksizlikte üstüne olmayan yoksul bir akrabaydı ve merhameten mağazada çalıştırılıyordu. Bir uşağa seslenir gibi hep Tschelebon diye kendisine seslenildiğini duyardım, böylece belleğime iyice yerleşti Tschelebon adı; ancak sonraları öğrendim ki, Tschelebon dedemin bir kardeşiymiş.

Evimizin avlusunun önünden geçen sokak tozlu ve uykuluydu. Fazla bir yağmur yağmaya görsün, çamur deryasına dönüşüyor, içinden geçecek paytonlar geride derin izler bırakıyordu. Sokakta oynamam yasaktı, evimizin büyük avlusunda gereğinden çok yer vardı bunun için ve güvenliydik üstelik. Ama bazan dışarıda yüksek perdeden bir gıdıklama sesi işitiyordum; ses giderek güçleniyor ve daha heyecanlı bir havaya bürünüyor. Çok sürmüyor, gıdıklayarak ve korkudan titreyerek çocuklardan kaçan bir adam bizim avludan içeri dalıyordu. Bütün çocuklar peşindeydi adamın, «Kako! Kako!» diye bağıyor ve tavuklar gibi gıdıklıyorlardı. Adam tavuklardan korkuyor, çocuklar da bu yüzden peşini bırakmıyorlardı. Adam, birkaç adım önünden seğirtiyordu çocukların, avluya girip gözlerimin önünde bir tavuğa dönüşüyordu. Korkusundan ne yapacağını bilemeyerek bağıra bağıra gıdıklıyor, kollarını kanat gibi havada çırpıyordu. Nefes nefese dedemin evinin merdivenlerini tırmanıyor, ama asla içeri girmeyi göze alamayarak merdivenin öbür başından aşağı atlıyor ve kımıldamadan yatıp kalıyordu yerde. Bu arada çocuklar gıdıklayarak avlunun kapısında dikiliyorlardı, avluya girmeleri yasaktı. Adamın ölü gibi yerde yattığını görünce, biraz korkuyor ve çekip gidiyorlardı. Ama çok geçmeden dışarıda o zafer şarkılarını söylediklerini işitiyordum: «Kako la gallinica! Kako la gallinica!» — «Tavuk Kako! Tavuk Kako!» Çocukların seslerini işittiği süre, Kako yerde kımıldamadan yatıyor-

du. Ama çocukların sesi duyulmaz olur olmaz doğrulup kalkıyor, elini orasında burasında gezdiriyor, kollayarak çevresine bakıyor, bir süre daha çekinerek sağa sola kulak kabartıyor, sonra hiç ses etmeden bir gölge gibi iki büklüm avludan çıkıp gidiyordu. Artık tavukluğu bırakıyor, bundan böyle kollarını havada sallayıp gıdıklamıyor, yine o semtin zavallı delisine dönüşüyordu.

Ama bazan çocuklar yolun az ilerisinde pusuya yatıp kendisini bekliyor, o zaman korkunç oyun yeniden başlıyordu. Çokluk bir başka sokağa kayıyor oyun, olup bitenleri göremez oluyordum. Belki acıyordum Kako'ya; ne zaman merdivenden aşağı atlasa, korkuyla irkiliyordum. Ama hiç görmekten bıkmadığım, her defasında aynı heyecanla izlediğim bir şey varsa, gözlerimin önünde onun devcileyin kara bir tavuğa dönüşmesiydi. Çocukların neden onun peşine düştüklerine bir türlü akıl erdiremiyordum! onu merdivenden atlayıp yerde sessiz yatıyor gördüm mü, bir daha ayağa kalkamayacak ve artık tavuğa dönüşemeyecek diye bir korku sarıyordu yüreğimi.

Tuna'nın Bulgaristan toprakları içinde kalan aşağı yatağı hayli genişti. Karşı kıyıdaki Giurgiu kenti, Romanya sınırları içinde kalıyordu. Anlatıldığına göre, beni sütüyle besleyip doyuran sütannem adı geçen kentten gelmiş; köyde yaşayan güçlü kuvvetli, sağlıklı bir kadınmış; yanında getirdiği kendi bebeğini de benimle birlikte emziriyordu. Hakkında hep övücü sözler işitmiştim sütannemin; kendisini her ne kadar anımsamıyorsam da, Rumen sözcüğünün benim için her vakit sıcak bir akustiği içermesi sütannemden ötürüdür.

Seyrek yıllarda Tuna kışın donar, bu konuda heyecan verici olaylar anlatılırdı. Annem gençliğinde kızakla Tuna üzerinden Romanya'ya gitmişti sık sık; bu yolculuklarda sırtına geçirdiği kalın kürkleri bana göstermişti. Pek soğuk havalarda dağlardan aç kurtlar inmiş, kızak önüne koşulan atların üzerine saldırmış, kızıağın sürücüsü kamçı darbeleriyle onları kovup uzaklaştırmaya çalışmıştı; ama bu bir işe yaramayınca, ister istemez kurtların üzerine ateş edilmesi gerekmişti bazan. Yine böyle bir yolculuk sırasında, darda kalınca kurtlara ateş etmek için bir tüfeğin kızıağa yerleştirilmesinin unutulduğu an-

laşılmıştı. Evimizde uşak olarak çalışan silâhlı bir Çerkez annemle gidecekmiş de gitmemiş sonradan, kızıağın sürücüsü de Çerkez uşağı almadan yola koyulmuş. Kurtlara karşı kızak-takiler kendilerini güç savunmuş, büyük bir tehlikeyle burun-buruna gelmişler. Tam o sıra içinde iki adamla bir kızak ile-riden yaklaşmasaymış ve adamlar ellerindeki silâhlarla ateş ederek kurtlardan birini öldürüp ötekileri kaçırmısaymış, iş çok kötü sonuçlanabilirmiş. Annem çok korkmuş, kızıağın pek yakınına kadar sokulan kurtların kırmızı dillerini görmüş; ileriki yıllarda da kurtlar rüyalarına girmiş hep.

Ben ikide bir annemden bu olayı anlatmasını istiyor, annem de seve seve anlatıyordu. Böylece, hayal gücümü ilk kez dol-duran vahşi hayvanlar, kurtlar olmuştu. Kurtlardan korkum, Bulgar köylü kızlarından dinlediğim masallarla beslenmiş, bü-yümüştü. Kızlardan beşi, altısı hep bizim evde kalırdı. Gence-cik şöylerdi hepsi, belki on, on iki yaşlarındaydılar; ailelerin-ce köylerden alınıp kente getirilmiş, kentte oturanların evleri-ne hizmetçi olarak kiralanmışlardı. Evde yalnızca sağa sola koşuşup dururlardı; hep şen, hep neşeliydiler, yapacakları faz-la bir iş yoktu evde, olan işi de hep birlikte görürlerdi; benim ilk oyun arkadaşlarımdı hepsi.

Annemle babamın sokağa çıktığı akşamlar evde kendileriyle yalnız kalırdım. Kocaman oturma odamızın duvarlarının önü-ne firdolayı alçacak Türk sedirleri yerleştirilmişti. Dört bir yandaki halılarla kilimler ve bazı küçük masalar dışında oturma odasının belleğimde kalmış hiç değişmeyen biricik mobil-yasıydı bu sedirler. Ortalık ağarınca, Bulgar kızlarının içine bir korku düşerdi. Pencere önündeki sedirlerden birinin üze-rinde birbirimize sokulur, hep bir arada çömüp otururduk. Kızlar beni ortalarına alır, içinde kurt adamların ve vampir-lerin geçtiği masallar anlatmaya koyulurlardı. Biri bitince öbü-rüne başlardı hemen, tüyler ürpertici masallardı tümü; ama yine de ben, etrafımı saran kızların vücutlarına yaslanmış, ken-dimi rahat hissederdim. Öyle korkar, öyle korkardık ki, hiç birimiz yerinden kıpırdamayı göze alamazdı. Annemle babam eve döndüklerinde, hepimizi tek bir yığın halinde tortop ol-muş, zangır zangır titrerken bulurdu.

Dinlediğim masallardan aklımda kurt adamlar ve vampirlerle ilgili olanları kaldı yalnız. Kimbilir, belki de bunlardan başka masal anlatılmazdı. Elime Balkan masallarını içeren bir kitap almaya göreyim, o saat tanırım bazısını. Tüm ayrıntı-ları gözlerimin önündedir, ama anlatıldıkları dilden belleğim-de bir şey kalmadı. Masalları Bulgarca dinledim, ama Alman-ca bilirim onları. Bir dilden bir dile bu gizemsel aktarım belki de çocukluğum konusunda okuyucuya sunabileceğim en il-ginç olaydır; çocuklardan çoğunluğunun dilsel yazgısı bir baş-ka akış izlediği için, belki bununla ilgili bir şeyler söylemem yerinde olacaktır.

Annemle babam kendi aralarında Almanca konuşur, benim konuşulardan bir şey anlamamı istemezlerdi. Biz çocuklar, hısım akrabalar ve dostlarla konuşurlarken de İspanyolca'ya başvururlardı. Asıl konuşma dili buydu, ama eski bir İspan-yolca idi konuşulan, ileride de sık sık bu İspanyolca'yı işittim ve bir daha hiç unutmadım. Evde hizmet eden köylü kızlar yalnız Bulgarca bilirdi, ben de bu dili başlıca onlardan öğ-renmiştim. Ne var ki, hiç bir Bulgar okuluna gitmediğim ve altı yaşındayken Rusçuk'tan ayrılmak zorunda kaldığım için, çok geçmeden Bulgarca'yı tümüyle unutmuştum. İlk çocuk-luk yıllarının bütün olayları ya İspanyolca ya da Bulgarca olup biterdi. Ama sonradan büyük bölümüyle Almanca'ya ak-tarıldı bunlar. Cinayetler, öldürmeler gibi yalnızca pek dra-matik nitelik taşıyanları ve pek korkulu olaylar İspanyolca sözcükleriyle kaldı kafamda; ancak, bir daha kafadan sökü-lüp atılamayacak gibi köklü bir kalıştı bu. Başka ne varsa, ya-ni olup bitenlerin büyük çoğunluğunu, özellikle Bulgarca din-lelediğim masallar gibi Almanca taşıyorum kafamda.

Bunun tıpatıp nasıl gerçekleştiğini söyleyemem. Falan ya da filan şeyin hangi tarihte Almanca'ya aktarıldığını bilmiyorum. İlgili konuyu hiç kurcalamadım; belki de anı olarak belleğim-de taşıdığım en değerli şeyi, belli ilkelere göre yürütülecek metodik bir araştırma sonucu yıkıp atabileceğimden çekindim. Ama bir noktayı kesinlikle söyleyebilirim: O yılların yaşantı-ları bütün güç ve tazeliğiyle gözlerimin önündedir, altmış yılı aşkın bir zaman beni besleyen bir kaynak oluşturdu hepsi;

ama büyük çoğunluğu, benim o zamanlar bilmediğim sözcüklere bağlı bulunuyor. Onları şimdi yazıya dökmek doğal görünüyor bana, bunu yaparken bir şeyi değiştireceğim ya da tahrif edeceğim gibi bir duygunun varlığını içimde hissetmiyorum. Ortada bir kitabın bir dilden bir başkasına sanatsal çevirisi gibi bir durum yok, bilinçdışında kendiliğinden gerçekleşen bir çeviri işlemi söz konusu. Bilinçdışı gibi kullanıla kullanıla hiç bir şey anlatmaz olmuş bir sözcükten tıpkı vebadan kaçır gibi kaçmışımıdır hep; ama bu bir tek olayda ilgili sözcüğe başvurmanın bağışlanacağını umarım.

E r m e n i n i n B a l t a s ı *Ç i n g e n e l e r*

Stendhal'in Henry Brulard'ında kolaylıkla üstesinden geldiği topoğrafik betimleme merakı ve hevesi yok bende. Bu bakımdan ne yazık ki, hep kötü bir betimleyici olarak kaldım. Dolayısıyla, Rusçuk'ta geniş avlunun çevresinde yer alan evimizin konumuna ancak kısaca değinebileceğim.

Sokaktan gelip büyük kapıdan girilerek avluya ayak atıldı mı, hemen sağda dedem Canetti'nin oturduğu evle karşılaşıldı. Öteki evlerden daha görkemli ve daha yüksekti burası. Ama tek katlı öbür evlerin tersine üstte bir ikinci katı daha var mıydı? söyleyemeyeceğim. Ama ötekilerden daha yüksek bir izlenim bıraktığı kuşkusuzdu, çünkü daha çok sayıda basamağı içeren bir merdivenle çıkılıyordu buraya. Ayrıca, içerisi öbür evlerden daha aydınlıktı, belki de aydınlığın nedeni duvar bandanalarının açık renk oluşuydu.

Onun karşısında, avlu kapısının solunda babamın en büyük kızkardeşi Sophie halanın kocası Nathan amcayla oturduğu ev bulunuyordu. Nathan amcanın soyadı Eljakim idi, benim asla hoşlanmadığım bir addı bu, belki de bütün ötekiler gibi kulağa pek İspanyolca gelmiyordu da soyadını yadırgamam bu yüzdendi. Sophie halayla Nathan amcanın Régine, Jacques ve Laurica adında üç çocukları vardı. Laurica içlerinden en küçükleriydi ama, yine de benden dört yaş büyüktü; onunla aramızdaki bu yaş farkı da talihsiz bir rol oynamıştı.

Nathan amcanın evinin yanında, avlunun yine sol yanında bizim ev vardı, tıpkı Nathan amcanın evine benziyordu. Her ikisine de birkaç basamak merdivenle çıkılıyor, merdivenler her iki evin önündeki bir düzlükte son buluyordu.

Bu üç ev arasında kalan avlu pek genişti; bizim karşımızda, tam ortada değil de biraz yana doğru bir su kuyusu yer almaktaydı. Pek fazla suyu yoktu ve eve gereken suyun büyük bölümü, katırların sırtına vurulan kocaman fiçılarla Tuna'dan getiriliyordu. Tuna'dan getirilen su kullanılmadan önce kaynatılır, evin önündeki düzlükte büyük kazanlar içinde kuruma-ya bırakılırdı.

Kuyunun arkasında avludan bir çitle ayrılmış meyva bahçesi bulunmaktaydı. Öyle ahım şahım bir şey değildi, aşırı bir düzen havası esiyordu içinde, belki yeteri kadar eski de sayılmazdı; annem tarafından hısım akrabalarımın bahçeleri çok daha güzeldi.

Büyük avludan bizim eve dar yan cepheden giriliyordu. Ev arkaya doğru uzadıkça uzuyordu; yalnızca bir zemin kattan oluşmasına karşın, çok geniş bir ev olarak kalmış bulunuyor bel-
leğimde. Evin geniş cephesi boyunca yürünerek avlunun ta sonuna kadar gelinebilirdi; buradan evin arkasına dönülünce küçük bir avluyla daha karşılaşılıyordu, mutfak kapısı bu avlu-ya açılmaktaydı. Avluda, kırmak için odun bulunuyor, sağda solda tavuklar ve kazlar dolaşıyordu. Kapısı açık mutfağın her zaman cıvıl cıvıldı içi; ahçı ya dışarıdan içeri, ya içeriden dışarı bir şeyler taşır, yarım düzine küçük kızdân oluşan hizmetçi topluluğu sağa sola koşuşur, boş durdukları görülmezdi.

Bu mutfak avlusunda evde çalışan uşaklardan biri çokluk odun kırardı; kendisini iyi anımsadığım bu uşak dostumdu benim. Mahzun yüzlü bir ermeniydi ve odun kırarken şarkılar söylerdi. Ben anlamazdım ne söylediğini, ama şarkıları adeta yüreğime işlerdi. Anneme onun neden bu kadar üzgün olduğunu sormuştum bir ara; annem de demişti ki, savaşta ailesini kaybetmiş, gözlerinin önünde kızkardeşinin öldürüldüğünü görmüş, daha sonradan Bulgaristan'a kaçıp gelmiş, babam da haline acıyarak eve almış kendisini. Odun kırarken de işte

hep küçük kızkardeşi geliyormuş aklına; bu hüznü şarkıları söylemesi ondanmış.

Kendisine karşı derin bir sevgi besliyordum içimde. O avluda odun kırarken, evin bütün ön cephesi boyunca uzanan oturma odasının en son ucundaki sedirin üzerine çıkıp dikiliyordum; buradaki pencere avluya bakıyordu. Pencereden dışarı sarkıyor ve dostumu seyrediyordum. O şarkı söylerken, aklım kızkardeşine gidiyordu. Böyle zamanlarda, ah benim de küçük bir kızkardeşim olsa! diye geçiriyordum içimden. Dostumun uzun siyah bir bıyığı, katran gibi siyah saçları vardı, boyu pek yüksek görünürdü gözüme, belki elinde baltayla kolunu ikide bir havaya kaldırdığı içindi. Onu mağazada çalışıp kendisini pek seyrek gördüğüm Tschelebon'dan daha çok seviyordum. Birbirimizle hepsi birkaç kelime konuşuyorduk, hepsi birkaç kelime, fazla değil, hangi dilde konuşuyorduk, onu da bilmiyorum. Ama dostum, odun kırmaya başlamak için hep beni bekliyordu. Beni pencerede görür görmez biraz gülümsüyor ve baltayı hemen havaya kaldırıyor. Baltayı öylesine bir öfkeyle kıracağı odunun üzerine indiriyordu ki, korkunçtu doğrusu! Derken yüzü kararıyor, şarkılarını söylemeye koyuluyordu. İş bitip baltayı bir kenara bıraktığında, yine bana bakıp gülümseyordu; dostum odun kırmak için nasıl beni bekliyorsa, ben de onun gülümsemesini bekliyordum, hayatımda ilk gördüğüm mülteci o olmuştu.

Her cuma çingeneler geliyor, cuma günleri Yahudi evlerinde her şey Sabbat için hazırlanıyordu. Ev baştan aşağı silinip temizleniyor, Bulgar hizmetçi kızları sağa sola seğirtiyor, mutfakta harıl harıl çalışılıyordu. Kimsenin bana ayıracak vakti yoktu, kendi kendimle tek başıma kalıyordum ben, yüzümü devcileyin oturma odasının penceresine bastırıp çingenelerin gelmesini bekliyordum. Çingenelerden ödüm kopuyordu. Sanırım, Bulgar hizmetçi kızları sedir üzerinde oturduğumuz o uzun karanlık akşamlarda çingenelere ilişkin öyküler de anlatmışlardı. Onların çocukları çaldığını düşünürdüm hep, beni gözlerine kestirdiklerine inanırdım.

Ama içimdeki bu korkuya aldırılmaz, onları görmeden duramazdım. Şahane bir manzaraydı doğrusu! Bahçe kapısı çin-

geneler için ağzına kadar açılırdı, çünkü çok yer gerekliydi çingenelere. Adeta bütün kabile hep birden çıkıp gelirdi bizim avluya; ortada dimdik vücuduyla gözleri kör çeribaşı, bana söylendiğine göre çingenelerin atası yürürdü; yakışıklı, ak saçlı bir ihtiyardı, sağında ve solundaki yetişkin iki torununa yaslanarak rengârenk bez ve paçavralardan dikilmiş giysiler içinde pek ağır adımlarla ilerlerdi. Onun çevresini nerdeyse omuz omuza yürüyen her yaştan çingene alırdı. Çingenelerin içlerinde pek az erkek olurdu, hemen hepsi kadındı, çocuklar sayılamayacak kadar çoktu, pek küçükleri annelerinin kollarındaydı; ötekiler sağa sola koşar zıplar, ama orta direk niteliğini koruyan o mağrur ihtiyarın çevresinden pek uzaklaşmazlardı. Bütün kabile tüyler ürpertici bir yoğunluk, bir sıkışıklık izlenimi uyandırırđı; birbirinin bu kadar yakınında kalarak bir yerden bir yere hareket eden böylesine çok insanı başka hiç bir yerde görmedim şimdiye kadar; ayrıca bu, pek renkli kentte hepsinden renkli bir manzaraydı doğrusu. Çeşitli bezlerden, değişik kumaş parçalarından dikilip hazırlanmış giysiler renk renk ışıldar dururdu; ama bütün renkler içinde en çok kırmızı öne çıkar, göze batardı. Pek çoğunun omuzundan torbalar sarkar, torbaları ne zaman görsem, içlerinde çalıntı çocuklar bulunduğunu düşünmeden duramazdım.

Bu çingeneler o zamanlar bana sayıya gelmeyecek kadar çok kişiden oluşmuş bir kitle gibi görünürdü, ama şu anda onlardan belleğimde kalan görüntüyü sayıca değerlendirmeye kalktım mı, diyebilirim ki otuz ya da kırk kişiden fazla değillerdi. Ama yine de bu kadar çok insanı bizim büyük avluda hiç bir arada görmemiştim; ihtiyar çeribaşını düşünerek pek ağır bir tempoyla ilerledikleri için, avluyu adeta sonsuz uzunlukta doldururlardı. Ama büyük avluda kalmaz, evin köşesini dönüp mutfağın önündeki küçük avluya geçerlerdi. Odunların istif edilmiş beklediğı bu avluda çöküp otururlardı yere. Onların büyük avlunun kapısının önünde ilk belirecekleri anı gözlerdim ben; kör ihtiyarı görür görmez, «Zinganas! Zinganas!» diye acı acı bağırarak uzun oturma odasından koşarak geçer, oturma odasını mutfağı bağlayan ondan da uzun koridoru geride bırakır, evin arkasına, mutfağı atardım kendimi.

Burada annem dikilmiş, sabbat'ta * yenecek yemeklerin hazırlanması konusunda sağa sola direktifler verir, özel bazı nefis yiyecekleri ise kendi eliyle pişirip kotarırdı. Evin içinde koşarken çokluk karşıma çıkan hizmetçi kızlara aldırılmaz, acı acı bağırmanımı sürdürerek yoluma devam eder, annemin yanına gelip dikilirdim. Annem de her seferinde bana yatıştırıcı sözler söylerdi. Ama ben annemin yanında kalmaz, koşa koşa geldiğim yoldan geri döner, pencereden dışarı bir göz atıp o sıra avluda biraz daha ileri bir noktaya ulaşmış çingenelerin yürüyüşünü izler, sonra yine annemin yanına seğirtip ona bilgi verirdim. Görmeden duramazdım çingeneleri, kendilerine adeta tutkundum; ama onları görür görmez de yeniden içimi bir korku sarar, beni gözlerine kestirdiklerine inanır, çığlıklar atarak soluğu kaçmakta alırdım. Bu hayli bir zaman hövlece sürüp giderdi; sanırım her iki avlu arasında yer alan evin enikonu genişliğine ilişkin olarak içimde yaşayan güçlü duygunun kökenini burada aramak gerekiyor.

Çingenelerin hepsi mutfak önündeki varacakları en son yere varınca, çeribaşı yere çöküp oturur, ötekiler de onun çevresine dizilir, torbalar açılır, kadınlar birbirleriyle kavga gürültü etmeden verilen sadakaları kabul ederlerdi. İri iri odunları çekip alırlardı odun yığınının; çingeneler, özellikle odunlara pek düşküdü. Ayrıca, pek çok yiyecek verilirdi kendilerine. Pişirilmiş hazır bekleyen yiyeceklerin hepsinden biraz biraz ellerine tutuşturulur, artıklarla karınlarını doyurma yoluna asla başvurulmazdı. Torbalarda çocukların bulunmadığını görünce içim rahat eder, annemin koruyucu kanatları altında aralarında dolaşır, inceden inceye onları gözden geçirir, ama beni okşamak isteyen kadınların yanına yaklaşmaktan sakınırdım. Kör ihtiyar çeribaşı çanağındaki yiyeceği usul usul, dinlene dinlene yer, hiç acele etmezdi. Ötekilere gelince, verilen yiyeceklere el sürmez, hepsini torbaların içine tıkarlar-

* İbranice: dinlenme günü; Yahudilerde haftanın cuma gecesinden cumartesi gecesine kadar uzanan yedinci günü; ilgili günde her türlü çalışma yasaktı ve bu yasağa uymayanlar ölümle cezalandırılırdı. (Ç. N.)

dı. Çocuklarına karşı çingenelerin ne kadar güler yüzle davrandıklarını görerek şaşardım, asla çocukları kapıp götürən kötü kalpli insanlara benzetemezdim kendilerini. Ama onların bende uyandırdığı korkuda bir değişikliğe yol açmazdı bu. Bana hayli uzun gelen bir süreden sonra doğrulup kalkarak yola koyulurlardı; kafile, geldiğinden daha bir çabuk hareket ederek evin köşesini döner, avludan geçip giderdi. Ben yine aynı pencerenin önüne koşup dikilerek arkalarından bakar, avlu kapısından çıkarak gözden kayboluşlarını izlerdim. Sonra koşarak yine mutfığa varır: «Çingeneler gittil!» diye haber verirdim oradakilere. Bunun üzerine, bizim uşak beni elimden tutar, benimle gidip bahçe kapısını kapar ve bana dönüp: «Artık gelmezler!» derdi. Bahçe kapısı genellikle gündüzleri açık olurdu hep, ama cuma günleri kapatılırdı; böylece belki sonradan gelecek bir başka çingene kafilesi, daha önce kendi soylarından kimselerin bu eve uğramış olduğunu anlar, çekip başka tarafa giderdi.

K a r d e ş i m i n D o ğ u m u

Çocukluğumun ilk döneminde, henüz beşik gibi yüksek bir sandalyada otururken önümdeki yer bana çok uzak görünür, sandalyadan düşeceğim diye korkar dururdum. Babamın en büyük kardeşi olan Bucco Amca bizi dolaşmaya gelir, beni sandalyadan kaldırıp alır ve yere oturturdu. Sonra vakur bir yüz takınır, elini başımın üzerine kor ve şöyle derdi: «Yo ti bendigo, Eliachicu, Amin!» «Seni kutsarım, küçük Elias, amin!» Sözcüklerin üzerine basa basa söylerdi bunu, söyleyişindeki ağırbaşlı ton hoşuma giderdi. Beni kutsadığı zaman, olduğumdan daha büyümüşüm gibi gelirdi bana. Ama muzip biriydi Bucco Amca, pek de çabuk gülmeye başlardı; o zaman benimle eğlendiğini sezer, her seferinde tuzağına düştüğüm o büyük kutsama olayı benim için utançla sonlanırdı.

Bucco Amca yaptığı bir şeyi sayısız kez tekrarlardı. Bana pek çok şarkı öğretmiş, şarkıları kendim söyleyecek beceriyi elde edene kadar içi bir türlü rahat etmemişti. Bize her gelişinde çalışmalarımın ne durumda olduğunu sorar, beni sabırla eği-

terek bellediğim şarkıları büyüklerin önünde okuyacak düzeye getirmeye uğraşırdı. Hemen arkadan yine berbat edip çıkmasına, aldırmayarak, her seferinde onun beni kutsamasını beklerdim; hani kendini biraz tutabilseydi, dünyada ondan daha çok sevebileceğim bir amca olamazdı. Varna'da yaşıyor, orada dedemin mağazasının bir şubesini yönetiyor, yalnız bayram günlerinde ve özel bazı nedenlerle kalkıp Rusçuk'a geliyordu. Kendisinden aile içinde saygıyla söz edilirdi, çünkü 'bucco' idi, bucco da her ailede ilk doğan erkek evlâda verilen bir lakaptı. Dolayısıyla ilk doğmuş oğul olmanın ne büyük önem taşıdığını erkenden öğrenmiştim. Rusçuk'tan ayrılmasaydım, ben de bir 'bucco' olurum. Dört yıl ailenin tek çocuğu olarak kaldım, bütün bu süre içinde bir kız gibi fistan giydim. Bir oğlan gibi pantolonla gezip dolaşmayı istedim hep, ama ileride giyersin diyerek avutuldum. Derken kardeşim Nissim geldi dünyaya, ben de ilk kez pantolonuma kavuştum. Kardeşimin doğumunda olup bitenlerin tümünü büyük bir gurur duyarak ayaklarımda pantolonla görüp yaşadım, sanırım bu yüzden de tüm ayrıntılarıyla belleğime yazdım hepsini.

Evde pek çok insan vardı, korkulu yüzlerle karşılaşıyordum hep. Benim yatağımın da bulunduğu yatak odasına ayak atmam, annemin yanına gitmem yasaklanmıştı; kapının önünde dolaşarak duruyor, içeri bir giren olsun da annemi şöyle uzaktan bir yol göreyim diye bekliyordum. Ama kapının açılmasıyla kapatılması bir oluyor, annemi görme fırsatını bir türlü ele geçiremiyordum. İniltili bir ses işitiyordum yalnız, tanımadığım, bilmediğim bir sestti bu; sesin kimden geldiğini soracak oldum mu, çekil git buradan! diye bir cevap alıyordum. Büyük insanları hiç daha bu kadar telâş içinde görmemişim; kimse benimle ilgilenmiyordu, bu da benim alışık olmadığım bir durumdu. (Sonradan öğrendiğime göre, uzun süren çetin bir doğum olayı söz konusuymuş ve annemin hayatından endişe ediliyormuş.) Uzun siyah sakallı doktor Menachemoff da gelmişti. Ayrıca, bana karşı her zaman güler yüz göstermiş, bana büyüklerin önünde şarkılar okutturup beni övmüş 'bucco' amcam da evdeydi; ne yüzüme bakıyor, ne bana bir söz söylüyordu, kapıdan çekilip gitmediğimi görerek hain hain beni

süzdü bir ara. İçeriden iniltili ses boyuna güçleniyordu. Bir ara: «Madre mia querida! Madre mia querida!» sözleri çalındı kulağıma; her açılışında kapıya bastırıyordum yüzümü. İnilti o kadar güçlenmişti ki, birden bir korku sardı içimi. İniltinin annemden geldiğini anladım ansızın. Öylesine ürperticiydi ki, bundan böyle annemi görmek isteği silinip gitti içimden. En sonunda yatak odasına girmeme izin verildi. Baktım herkes gülümsüyordu, babam da gülümseyenler arasındaydı. Derken bana küçük kardeşimi gösterdiler. Annem beyazlar içinde ve hiç kımıldamadan yatakta yatıyordu. Dr. Menachemoff: «Dinlenmesi gerek!» dedi. Ama içerisi hiç de sâkin değildi. Tanımadığım kadınlar odada dolanıp duruyordu. Yine herkes benimle ilgilenmeye başlamıştı, beni neşelenedirmeye güldürmeye çalışıyorlardı. Bizim eve seyrek gelen ninem Arditti: «Şimdi biraz daha iyi», dedi annem için. Annem bir şey söylemedi. Annemin karşısında ansızın bir korku düştü yüreğime, koşarak odadan çıktım, kapının önünde de durmadım artık. Bundan uzun bir zaman sonra bile annem benim için yabancılığını korudu, ancak aylar geçtikten sonra yine güven duyabildim kendisine.

Kendimle ilgili olarak bundan sonra gözümün önünde ilk canlanan şey sünnet törenidir. Kardeşimin doğumundakinden çok daha fazla bir kalabalık toplanmıştı evde. Sünnet olayını seyretmeme izin verilmiş, bende kasten böyle davrandıkları gibi bir izlenim uyanmıştı. Bütün kapılar açıktı, dış kapılar da açık bırakılmıştı. Büyük oturma odasında konuklar için uzun bir sofra hazırlanmıştı, yatak odasının karşısına gelen öbür odada ise sünnet olayı gerçekleşiyordu. Odada yalnız erkekler vardı ve hepsi de ayakta dikilmekteydi. Minicik kardeşimi bir leğenin üzerinde tutuyorlardı. Derken ustura ilişti gözüme, leğene damlayan pek çok kan özellikle dikkatimi çekti.

Kardeşıme annemin babasının ismi olan Nissim ismi kondu. Bana açıkladıklarına göre, ben oğullardan en büyüğüydüm, bu yüzden baba tarafından dedemin adını taşıyordum. En büyük oğlun konumu öylesine vurgulanarak belirtildi ki, bu sünnet olayından başlayarak hep bilincinde yaşadım bunun ve gurunun bir türlü üzerimden sıyrıp atamadım.

Avusturyalı yazar *Elias Canetti* 1905'te İspanyol Yahudisi bir ailenin çocuğu olarak Bulgaristan'ın Rusçuk kentinde doğdu. 1911'de İngiltere'ye giden aile iki yıl sonra Viyana'ya yerleşti. Canetti orta öğrenimini Almanya'da, yüksek öğrenimini Viyana Üniversitesi'nde yaptı. 1938'de Londra'ya gelerek orada yaşamaya başladı. Yalnız roman ve oyunları değil toplumbilim alanındaki çalışmalarıyla da üne kavuşan Elias Canetti 1972'de Georg-Büchner, 1975'te Nelly-Sachs, 1977'de Gottfried Keller armağanlarını kazandı. 1981'de ise «Nobel Edebiyat Ödülü»ne lâyık görüldü.

Marakeş'te Sesler, Canetti'nin Fas'taki gözlemlerinden oluşan, insan ilişkilerini betimleyen ve kendi içinde bütünlük de gösteren öykülerini içeriyor.

9 789754 062137

058266

ISBN 975 - 406 - 213 - 7